

MEDIAEVALLIA

2012

КН. 4

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

MEDIAEVALIA

год. II

2012

кн. 4

Mediaevalia

Списание на катедрата по "Стара история, тракология и средновековна история"

Главен редактор: проф. дин Красимира Гагова

Редакционна колегия: д-р Васил Нинов, Георги Димов

Адрес за кореспонденция: editorial@mediaevalia.eu

СЪДЪРЖАНИЕ

Статии	6
<i>Владислав Иванов</i> The Ottoman Expansion on the Balkans and the Crusade of the Master Fr. Juan Fernandez de Heredia	6
<i>Веселка Гъркова</i> Дворът на Карл Велики като управленческа институция в съчинението на архиепископ Хинкмар “de ordine palatii“ /трета част/	47
<i>Георги Ковачев</i> Духовенството в Европа и чумната епидемия от средата на XIV век.....	63
<i>Georgi Dimov</i> The notion of the Byzantine city in the Balkans and in Southern Italy - XI-XIIth centuries	83
Извори	99
<i>Васил Нинов</i> Hincmarus, archiepiscopus Rhemensis. De regis persona et regio ministerio	99
Книги	146
<i>Ivayla Popova</i> BYZANTIUM - ITALY. SOME ASPECTS OF THE CULTURAL INTERACTION (14TH – 15TH CENTURIES). Veliko Tarnovo, 2004. English Summary	146
<i>Георги Димов</i> Рецензия на сборника "Byzantine Coins in Central Europe (between the 5th and 10th century)" (Византийски монети в Централна Европа от V до X век)	172
Доклади от проведената конференция "Мултикултурното пространство на Балканския град в прехода от Средновековие към Модерност /30.09.2011 г./" _	176
<i>Ивайла Попова</i> Германският поклонник Бернард Фон Брайденбах и сведенията му за балканите през XV в.	177

<i>Мира Маркова</i> Локалността в живота на българската столица през XX век (Историко-етноложко изследване)	187
<i>Александър Заралиев</i> Градовете по Долни Дунав през XIV в. – зона на мултикултурно пространство	208
<i>Ангел Николов, Георги Димов</i> Теренно проучване на средновековните паметници в гр. Никопол (23-25. 06. 2011) .	216

The Ottoman Expansion on the Balkans and the Crusade of the Master Fr. Juan Fernandez de Heredia

Владислав Иванов

The age of 60's and 70's of the 14th century was crucial for the Turkish expansion into the Balkans. Slowly but persistently the Ottomans from their initial base in the Gallipoli peninsula had been conquering Byzantine Thrace. At the same time they directed their incursions also towards the neighboring Bulgarian and Serbian territories. A certain role for the success of their conquests played the death of the Serbian Tsar Stefan Dušan (1331-1355) on 20 December 1355. That led to the dissolution of his vast Balkan empire and the outbreak of civil strife between the pretenders for the emperor's crown in Byzantium – John V Palaiologos (1341-1391) and the family of Cantacuzenes (John VI and his eldest son Mathew). The main battlefield between the pretenders was contemporary European territory of Turkey and the nearby Rhodope Mountains. The efforts of the Byzantine Emperor John V for receiving of Western aid against the invaders in the late 50's of the century did not match a result – the only act of some significance, which was performed, was the attack by the fleet of the Holy League, led by the papal legate Fr. Peter Thomas, on the held by the Ottomans town of Lampsakos in Northwestern Asia Minor and her capture in 1359.

Chronology of the early Ottoman advance in East Thrace is not firmly established yet. Undoubted is only that the conquest of the region had begun in the end of 50's and in general was finished around 1371¹. From the scarce and dispersed information in the historical sources we have, became clear that John V Palaiologos conducted on his own a few campaigns against the Ottomans in

---

¹ **Matanov, Chr., R. Mihneva.** *Ot Galipoli do Lepanto. Balkanite, Evropa i osmanskoto nashestvie.* S. 1988, p. 42.

Europe that ended in full disaster in 1359 when their vanguards reached to the very walls of Constantinople. Simultaneously, he tried to conclude an agreement with the Ottoman *Amir* Orchan (1326-1362) by betrothing his daughter Irina for Orchan's son Khalil. In obvious effort to achieve that, Byzantine emperor bought off Khalil who at this time was captured and held as hostage by the Greek pirate and archon of Old Phocaea (modern-day Foça) Leon Calothesos. However, the temporary peace concluded with Orchan after this act, did not mean the full cessation of the Turkish incursions against Byzantine territory. Till the death of the Ottoman *Amir* in March 1362, Turks captured one of the largest and most important imperial cities in Thrace – the former stronghold of John VI Cantacuzene Dimotica (Didymoteichon)² and continued gradually to expand their territories.

Orchan was succeeded by his second son Murad I (Amorath) (1362-1389) who later became famous with his Turkish byname *Hüdavendigâr*³. Murad's inthronization was to be to the detriment of Byzantine interests. Emperor would probably be more favored of the ascension of Khalil, however, he had died even before his father. In the very beginning of his rule the new *Amir* crossed the Straits from Europe to Asia Minor to sit on his throne in the Ottoman capital Brusa (Bursa). Staying predominantly in Asia, Murad I left the government of his European territories in the hands of a few experienced Turkish military leaders. Among them were Murad's former tutor Lala Shahin, who was proclaimed a "Rumelian *beylerbey*", Evrenos Beg, who received the "border beyliks", called *udj*, and Hadji Ilbeki – general of the army of the previously

---

² Most of the modern researchers accept that the conquests in Thrace during this period were not performed only by the Ottoman Turks but also by semi-independent tribal leaders and princes, coming from the emirates (or *beyliks*) of Karasi, Saruhan, Aydin and others. Usually, as chief moving force of the early Ottoman invasion are pointed the so called *akinci* - irregular light Turkoman cavalry, cf. for example **Matanov, Chr.** Op. cit., pp. 43-44; **Bartusis, M. C.** *The late Byzantine army: arms and society*. University of Pennsylvania Press, 1997, p. 106.

³ Term derived from Persian: *Khodāvandgār* – literally "the God-like One", high Ottoman title, used also for describing the Byzantine emperor.

conquered by Orchan *beylik* of Karasi. According to the chronicle, named “World Mirror” of the famous Ottoman historian Mehmed Neşri (second half of 15th century), Murad I on several occasions crossed from Asian to the European part of his territories for leading personally the conquest of a number of Byzantine and Bulgarian towns – among them Curulum (today’s Çorlu), Plovdiv (Greek Filipopolis, Turkish Filibe), Stara Zagora (Boruy, Turkish Eski Zagra) and Edirne (Greek Adrianopolis, Bulgarian Odrin)⁴. However, most of the modern researchers are inclined to deny this information of Neşri, reasonably doubting the possibility of the *Amir* to crossing freely into Thrace after the capture of Gallipoli by the crusader’s fleet of Count Amedeo VI di Savoia on 23 August 1366⁵. On the other hand, it is obvious that Edirne was captured in 1369 i.e. after the fall of Gallipoli⁶, which at its turn leads to the logical conclusion that Turkish military leaders left in Thrace showed initiative on their own in the absence of their supreme suzerain. During the same period Ottoman army forces in Europe cooperated also with the Bulgarian Tsar Ivan Alexander (1331-1371). Turkish regiments participated in the Tsar’s army in his war with John V Palaiologos for Thracian Black Sea coast (around today’s Burgas) in 1364, and later in the armed attempts of this Bulgarian monarch to capture back his northwestern territories, centered around the city of Vidin, which was conquered in 1365 by the Hungarian King Louis I of Anjou (1342-1382)⁷.

In these years Byzantine Emperor John V did not stop his efforts to stop the Turkish expansion, continuing to rely mostly on Western aid. In the spring or early summer of 1364 an ecclesiastical embassy from Constantinople, personally

---

⁴ Neşri, M. *Ogledalo na sveta* (transl. M. Kalitsin, ed. V. Mutafchieva). S. 1984, pp. 72-76.

⁵ Setton, K. M. *The Papacy and the Levant*. Vol. I. Ph. 1974 (= PL I), p. 299.

⁶ See Zachariadou, E. “The Conquest of Adrianople by the Turks”. *Studi Veneziani* XII. Venice, 1970, pp. 211-217.

⁷ Pavlov, Pl., Tiutiundjiev, I. *Bulgarite i osmanskoto zavoevanie (krayat na XIII – sredata na XV vek)*. VT 1995, pp. 49-52.

led by the Patriarch Calistos I (1350-1364), arrived in Serres – then capital of the Serbian Dowager Tsaritsa Ellena⁸. According to the testimony of John Cantacuzene, the mission of the embassy was to negotiate for improving of the relations between Byzantium and Principality of Serres and for concluding an alliance among them against the “godless Hagarenes”. Tsaritsa Ellena and her entourage received the patriarch with honors and at first agreed with his proposal for combined anti-Ottoman operations. Unfortunately for this plan, the Patriarch died of plague before finalizing of the negotiations. Moreover, this event, in which Calistos played the major role, seemed to be only a private initiative, as after his death nobody in Byzantium had found to continue the negotiations⁹. Probably in the same time Emperor John V and the majority of the ruling elite in Constantinople had still felt resentment and distrust to the Bulgarians and the Serbs. One should not forget that the latter had comparatively recent taken vast lands from the Empire and an union with them should have had seemed hardly possible.

After the conquest of Southern Bulgarian Black Sea coast, in 1367 the “Green Count” Amedeo VI di Savoia put an end to his private Crusade, organized in response to Byzantium’s appeals for help, and went back to Italy. With Count’s withdrawal Byzantines received the keys of numerous fortresses, captured by him on the Balkans. Thus, on 14 June 1367 the imperial forces took the control over Gallipoli¹⁰ – historically the first “bridgehead” of the Ottomans on European soil and perhaps the most important strategic point at the Strait of Dardanelles. As the Byzantines continued to hold the strong fortified town of

---

⁸ She was the widow of Tsar Stefan Dušan. After the death of her husband she governed independently Principality of Serres. She was a Bulgarian, for that reason I give her name here in Bulgarian transliteration.

⁹ **Matanov, Chr.** Op. cit., p. 47.

¹⁰ **Bollati di Saint Pierre, F.** *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (il Conte Verde)*. Torino, 1900, p. 147.

Pege, and probably the surrounding lands, situated on the opposite shore¹¹ – in Asia Minor, now the Empire again possessed two strategically powerful bases on the both sites of Sea of Marmara (Propontis) indeed. That meant – in my point of view – that there emerged a wonderful opportunity crossing of Ottoman armies from Asia to Europe to be effectively blocked.

One of the indications for the Byzantine wish to use this opportunity is that immediately after the transferring of Gallipoli John V Palaiologos tried to increase the strength and number of his armies, giving as *pronias* most of the Thracian lands which were still under his control from Constantinople to the nearby Selymbria. It is preserved an interesting example from this period, connected with the confiscation for military needs by the emperor of two villages, belonging to the Byzantine Church. The new Constantinopolitan Patriarch Philotheos Kokkinos (1364-1376) was refusing to transfer the villages to the Emperor's officials¹². Unfortunately, out of this mere evidence for the taken measures, sources remain silent about launching of some offensive actions of the Empire against the Ottomans.

The first explanation coming in mind is that the Emperor John V Palaiologos, who had big financial expenses between 1365 and 1367 because of his travel to Hungarian capital Buda, his detention at Vidin by the Bulgarian Tsar Ivan Alexander, and the crusading expedition of his cousin Amedeo VI (whose expenditures had to be covered largely by the Byzantines), at this time experienced big shortage of the funds that were necessary for maintenance of a bigger and more efficient army. This must be the main reason for him to follow the recent example of Pierre I de Lusignan (King of Cyprus) and to head personally for Rome during the summer of 1369 in order to try again to secure aid from the Western monarchs and Pope Urban V against the advancing Turks.

---

¹¹ Neşri, M. Op. cit., p. 76; Inalcik, H. "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451". *A History of the Crusades*; Vol. VI (*The Impact of the Crusades in Europe*) (ed. Harry W. Hazard & Norman P. Zacour). W. 1989, p. 241.

¹² Bartusis, M. C. Op. cit., pp. 106-107; PL I, p. 311.

On 6 August 1369 the Emperor and his retinue arrived with four galleys at the Naples' harbor Castellamare. They were welcomed and received with honors by the Angevine queen of South Italy Joan I d'Anjou (1343-1382) at her court at Naples. After a short stay there Byzantines headed for Rome, where on 13 October met with the Pope. On 21 October John V Palaiologos and the members of his retinue officially accepted the Catholic Faith in "St. Peter" basilica¹³. After this impressive act Pontiff appealed to the Western princes for supporting the Emperor, whose possessions, according to the Pope's own words, were threatened of "full annihilation" by the invading Turks. Urban V had certain hopes to hire for this purpose some of the numerous groups of the so called *condottieri* – mercenary soldiers, organized in politically independent units, called Companies, which in that time terrorized the whole Apennines¹⁴. But the hopes of the Pope remained fruitless, and in the beginning of 1370 John V left Rome and went round Italy to Venice with his four galleys. Presumably Venice was the last hope for the Byzantine Emperor to find an adequate support for his cause, but the *Serenissima* refused to give him any help unless the payment of Emperor's previous debts to the Republic was accomplished. Finally, similarly to the case in Vidin some years earlier, *Basileus*¹⁵ was held against his will somewhere far from his lands – but this time in Venice and for the lack of funds. He hardly managed to leave the Republic of the Lagoons in the first half of

---

¹³ See the documents, publ. in **Halecki, O.** *Un empereur de Byzance a Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient: 1355-1375.* Variorum Reprints, London, 1972, pp. 370-379.

¹⁴ They are called literally *nonnullas gentes sociales in partibus Italie commorantes*, cf. the Urban V's letter (22 Dec., 1369), publ. in **Halecki, O.** *Op. cit.*, p. 382. There is a similarity in this description of the Italian free mercenary companies and the name, officially accepted earlier by the Catallan Company, cf. with an inscription on a Company's early seal "Sigillum felicitis exercitus Francorum in Romaniam parti commorantis" (source: internet).

¹⁵ The official Greek term used for "emperor" in this age.

1371, heading for Constantinople without had received any significant aid from the West¹⁶.

Meanwhile the only standing crusading force available – the Knights Hospitaller at Rhodes stood aside as well from the crusading campaign of Count Amedeo VI di Savoia as from the appeals for support of Byzantium addressed to the Western powers by Urban V in the late 1369. Till the end of 1370 they were too engaged with their and Kingdom of Cyprus' war against the Mamluk Sultanate of Egypt. After the death of Pierre I of Lusignan in 1369, and signing of a truce with the Mamelukes, the situation had considerably changed. Now chief threat for the Latin and Christian (as a whole) political interests in Levant turned to be the growing Ottoman power on the Balkans and the attention of the Order of St. John naturally started to focus at this direction.

On 19th December 1370 Pope Urban V died in Avignon soon after his returning from Rome. The new Pontiff Gregory XI (1370-1378) was chosen on 30th December the same year. He was destined to turn eventually into reality, with the support of an eminent Knight Hospitaller, namely Fr. Juan Fernandez de Heredia, the long expected from the whole Catholic world return of the Holy See from Avignon to Rome¹⁷. Gregory also appeared to be a strong supporter of the crusading idea, even if in the very beginning of his rule he missed the opportunity to aid the still held in Venice John V Palaiologos. However, a little later, dramatic events that occurred on the Balkans strongly attracted the attention of Holy See.

Byzantine Emperor managed to leave Venice only after receiving the support of his second son Manuel, who arrived in Northeastern Italy in person

---

¹⁶ PL I, pp. 312-320.

¹⁷ **Luttrell, A.** "Gregory XI and the Turks: 1370-1378". *Orientalia Christiana Periodica* XLVI. Rome, 1980, p. 412; **Vertot, L'abbe de.** *The History of the Knights Hospitallers of St. John of Jerusalem, Styled afterwards, The Knights of Rhodes, And at present, The Knights of Malta* (translated from the french of Mons. L'Abbe de Vertot). Vol. II (= **Vertot, II**). E. 1757, pp. 169-170.

from his appanage in Thessalonica. Manuel gave the Venetians a large deposit in valuable jewelry in order to get a loan from the Republic. The *Serenissima* finally agreed to that proposition and gave the Emperor 30 000 ducats that covered the expenses for the journey, and Byzantines at last set out for home¹⁸. They arrived at Bosphoros in the autumn of 1371. Meanwhile, between 1369 and 1371, Constantinople was governed by the eldest son of John V – Andronikos IV Palaiologos, who also had a title of emperor and served as a deputy to his father. Around the middle of 1371 an envoy of Murad I arrived in Andronikos' palace and demanded from the Emperor the return of Gallipoli to the Ottomans. At first Andronikos was disposed to fulfill this demand, probably seeing in it an opportunity to secure the aid of the powerful *Amir* for his ambitions to seize the throne. This should be the reason for the writing of the famous speech of then *mesazon*¹⁹ Demetrios Kydones, named in its Latin translation *Oratio de non reddenda Gallipoli*. With that speech the high-ranked author appealed to Byzantines for not giving back the captured by the western knights stronghold to the Turks. Kydones also recommended conclusion of a military alliance between the *Romans* (i.e. the Byzantines), *Serbs and Bulgarians* against the Ottomans. Eventually the Byzantine political circles in the capital, who were opponents to the surrender of Gallipoli, overwhelmed, and Murad I's ambassador was forced to leave with empty hands. However, it appears that Andronikos IV also did not take any open actions against the

---

¹⁸ PL I, p. 317; **Barker, J.** *Manuel II Palaeologus. A Study in Late Byzantine Statemanship*. NJ. 1969, pp. 12-13; probably in addition John V promised again to turn over the strategic island of Tenedos to Venetian republic, cf. e.g. **Gill, J.** *Byzantium and the Papacy, 1198-1400*. Rutgers University Press, 1979, p. 224.

¹⁹ High Byzantine official, chief minister and a principal aide of the emperor. About his role in the late 14th century see e.g. **Mergiali-Sahas, S.** "A Byzantine Ambassador to the West and his Office during the Fourteenth and Fifteenth Centuries: A Profile". *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 94, Issue 2 (2001), pp. 594-595.

Ottoman *Amir*, as what could be the conclusion of a military union with the Orthodox Balkan political rulers²⁰.

There is, however, a certain information in the sources that at the same time another Balkan Orthodox lord, the Serbian Despot of Serres (who succeeded Tsaritsa Ellena) – Jovan Uglješa Mrnjavčević (1365-1371), tried to organize an Orthodox coalition against the Turks in the Balkans. As a gesture to Byzantines in May 1371 he turned back the territories of Serres' principality under the ecclesiastical supremacy of Patriarchy of Constantinople (before that they had been under the Serbian Patriarchy since 1350's)²¹. Possibly his intentions were provoked by increased Turkish military activity in Europe. An evidence for this is that at the end of July 1371 a Genoese embassy arrived in Avignon and informed the Pope and the Curia that the *Turks and other enemies of Christianity* had been gathering in *grandi multitudini* to free *the whirlwind of war* in the lands of the Eastern Christianity and to destroy *the very name and cult of Chris theret*²². After he eventually did not manage to conclude a military alliance with Byzantium in the spring and the summer of 1371 (still in the absence of John V Palaiologos), Despot Uglješa turned for cooperation to his brother – recently proclaimed King Vukašin Mrnjavčević (1365-1371), who was then the highest-ranked and the strongest Serbian lord in the former lands of already disintegrated Empire of Stephan Dušan²³. At the end of the summer both Mrnjavčević brothers joined their forces and headed from Serres for the recently taken by the Turks city of Adrianopolis. On 26 September 1371 this

---

²⁰ **Nicol, D.** *The Last Centuries of Byzantium* (2nd edition). Ca. 1993, pp. 273-274.

²¹ **Pavlov, Pl., I. Tiutiundjiev.** Op. cit., pp. 62-63; **Matanov, Chr.** *Iugozapadnite bulgarski zemi prez XIV vek.* S. 1986, pp. 90-93; 136-137; **Gill, J.** Op. cit., pp. 222-224.

²² Quoted in PL I, p. 327.

²³ **Matanov, Chr.** Op. cit., p. 137. In Serbia and the former Serbian lands at the time with highest rank were only Tsars Stefan Uroš V *Nejaki* (the “Weak”, 1355-1371) and his cousin Jovan Uroš of Thessaly (1369-1372), but they both were too weak and had no real political power or influence.

considerable army²⁴, comprised of the military recruits from the vast domains of two of the mightiest Balkan rulers at the time, suffered crushing defeat by the European Ottoman forces, led by Murad I's *beylerbey* Lala Shahin and Hadji Ilbeki. This was the famous battle of Chernomen, in which both brothers Mrnjavčevići found their death. Around the same time, according to the information in some Turkish sources, under the Ottomans fell the Byzantine stronghold of Pege, situated in Northwestern Anatolia, not far from the shore of Propontis. In that case the same sources claimed that the Ottoman army was led personally by Murad I²⁵.

The great Christian defeat at Chernomen provoked strong reactions in the whole Christian world. It literally took the Ottomans at the foreground in minds of the contemporaries, ahead of the other Turks, and since this moment, when there was talking in the West about the *Turkish danger*, by that phrase most often was meant precisely them. According to the figurative expression of one Byzantine short chronicle of 15th century, describing the battle of Chernomen, *since then Muslims began to oppress the empires of the Christians*²⁶. Affected by the news for this imposing Muslim victory, Pope Gregory XI almost immediately attempted to organize a military campaign, i.e. crusade in order to

---

²⁴ Some sources give the number of Christian soldiers as many as 60 000 armed men, cf. e.g. **Duichev, I.** "From Chernomen to Kosovo pole. Towards the history of the Turkish conquest of Thrace in the last decades of XIV century". *Bulgarsko srednoviekovie*. S. 1972, p. 547.

²⁵ **Neşri, M.** Op. cit., pp. 76-77; **Inalcik, H.** Op. cit., p. 242; relying on this note, here Inalcik alleged that an union between Andronikos IV and Uglješa was eventually concluded and for that reason Murad I was obliged to fight against the Byzantines from Pege, while his *beylerbey* Lala Shahin repulsed alone the Serbian attack in Rumelia. Neşri, however, did not mention incursions or making of any challenge to the Ottomans from Byzantine garrison of Pege. He vice versa wrote only about the wish of the *Amir* (the Turkish author (who wrote at the end of 15th century) actually called Murad I *sultan* but in my opinion this title was officially accepted and recognized only in the times of Bayezid I) to capture this fortress, which along with Gallipoli was an important obstacle on the shortest road from Asian to the European Ottoman possessions. I think that there is a lack of any other historical evidence, supporting the hypothesis of Inalcik.

²⁶ Quoted in **Imber, C.** *The Ottoman Empire 1300-1481*. Ist. 1990, p. 29.

help the Balkan states and particularly Byzantium to stem the Turkish advance. This was done, although the situation in West Europe was not suitable, mostly because of the continuing phase of the Hundred Years' War that during these years engaged the main attention of the Western powers. In spite of that Pontiff was trying persistently to attract the attention of the West to the dramatic events on the Balkans. As it became clear some time after battle of Chernomen, the chief weapon, which he intended to use in this undertaking was the Order of St. John, i.e. the Knights of Rhodes²⁷.

During their aforementioned embassy to the Pope's court at the end of July 1371 Genoese claimed that if until the coming March a crusade would not head for the East to help the threatened Balkan states, so "hardly in the future could be found even a single voice to pronounce the name of Christ in these lands"²⁸. They believed that even Sicily was threatened by Ottoman invasion and pointed out that Genoa was ready to give the Crusaders transport to the endangered Christian territories in the East. It is obvious that Gregory XI took very seriously these Genoese opinions, as in August he sent letters to several European leaders, appealing and trying to convince them to support the Genoese in their crusading plans. On 21 of August he wrote to the Doge of Genoa Domenico di Campofregoso (1370-1378): *the expedition lays closest to our heart...and we have written to several kings, princes and other nobles...to convince them in every possible way...to join or at least to support in some way this enterprise*. However, the efforts of the Papacy and Genoa to organize a crusade immediately before the defeat at Chernomen did not match a result and the expedition, which probably could support Mrnjavčevići campaign, remained a chimera²⁹.

---

²⁷ Housley, N. *The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378*. Oxf. 1986, pp. 48-49; 291.

²⁸ Cf. e.g. **OD Raynaldi**. *Annales Ecclesiastici* (ed. **A. Theiner**). T. XXVI. P. 1880, p. 191.

²⁹ PL I, p. 327.

Grandiose victory at Chernomen at first did not bring to Ottomans any new significant territorial acquisitions. Instead, Byzantium was the state that took major advantage of the battle and in particular the second emperor's son, Manuel Palaiologos, who, after his return from Venice, using the situation quickly expanded his relatively small appanage in Thessalonica at the expense of the left leaderless Principality of Serres³⁰. Until November 1371, using as his base Thessalonica, he managed to occupy Serres herself, and till the summer of 1373 his forces penetrated in the continent as far as the river of Strumica in the northwest. Whole Chalkidiki peninsula, the districts around the city of Ber (Beroia) and the Vermion Mountain were taken back under Byzantine rule³¹. At the end of 1371 John V Palaiologos issued a special *chrisoboul*, with which officially entrusted to Manuel Thessalonica and all the lands *he managed to conquer from the Serbs and defend against the Turks*³².

It has to be admitted that the latter in fact attempted to use in full the opportunities, appeared before them after Chernomen, and invaded the lands of Western Thrace on wide front in the late 1371 and early 1372. On 10 April 1372 they attacked Thessalonica herself, but failed to capture the well-defended and strongly fortified city³³. At the same time the sources registered an incursion of the "Hagarenes" against the rich monasteries in Holy Mount (Athos)³⁴, from

---

³⁰ It is not well known if King Marko (1371-1395), the son and the chief heir of Vukašin and his uncle Uglješa, succeeded to establish his power there, presumably he did not.

³¹ **Matanov, Chr.** Ot Galipoli do Lepanto..., pp. 53-54.

³² **Barker, J.** Op. cit, p. 14.

³³ **Dennis, G. T.** *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387*. R. 1960, p. 33.

³⁴ It was the easternmost "leg" of the larger Halkidiki Peninsula, home to numerous rich Orthodox monasteries. Their heyday was exactly in 14th century, when the monasteries of Athos had extensive land and feudal possessions, dispersed in the territory of the whole Balkan Peninsula.

where the Ottoman invaders were repulsed with the help of Venetian ships³⁵. The Turkish raids, probably personally led by the chieftain of Western Ottoman *udj* Evrenos Beg, reached upon as far as Albania and Middle Greece, according to one letter of Pope's chancery of the same year. Strongholds and the fortified cities, conquered by Manuel Palaiologos, soon found themselves in state of a permanent Turkish siege, and the Byzantines as a rule did not dare to oppose the Turks in open land battle. Something more – soon after the battle of Chernomen, yet probably at the end of 1372, the disappointed of the ignorance of the West during his journey to Italy and recognizing the full superiority of the Ottoman ruler, John V Palaiologos, was obliged to conclude a “peace treaty” with Murad I. Although we do not have the text itself, and the sources are not quite clear about the conditions of the treaty, it is obvious that this “peace” was in fact taking of an oath of vassalage of the Byzantine emperor before Murad I. Both of the substantial elements for this were at hand – evidently John V agreed to pay tribute – the so called *haradj*, and to serve with his army under the military leadership of the Ottoman *Amir*. As a proof, in the early spring of 1373 emperor at the head of his own regiment took participation in an Ottoman campaign against other Turks in Anatolia³⁶.

At the beginning of these events Pope's court in Avignon was not fully informed about the true nature of what was going on in Byzantium. In 1372 Gregory XI constructed an ambitious scheme for convocation of a grandiose congress of the Christian rulers of the East, which should be conducted in October of the next year in the capital of the Catalan Duchy – Thebes, situated in

---

³⁵ **Matanov, Chr.** Op. cit., p. 52. Perhaps a certain role in the repulsion of these Turks played the former Greek pirate and Byzantine lord of Christopolis - the *Great Stratopedarchos* Alexios.

³⁶ **Charanis, P.** “The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402”. *Byzantion*, 16 (1942-43), p. 293; **Inalcik, H.** “Ottoman Methods of Conquest”. *Studia Islamica*, № 2 (1954), p. 104; **Nicol, D.** Op. cit., pp. 276-277. For further prove of the tributary status of the Byzantine emperor, accepted in 1372-73 see e.g. **Gill, J.** Op. cit., p. 227. The Ottoman campaign in early 1373 was probably directed against the Emirate of the Mongol lord Eretna, situated in Middle and Eastern Asia Minor, see **Imber, C.** Op. cit., p. 27.

Middle Greece. Invitations for participation were sent by papal Curia to the Emperor John V Palaiologos, Knights of Rhodes, the titular Latin Emperor of Constantinople Philip II of Tarent (1364-1374)³⁷, Venetian Doge Andrea Contarini (1367-1382), Hungarian King Louis I d'Anjou, the new King of Cyprus Pierre II de Lusignan (1369-1382), Republic of Genoa, and the Aragonese King of Sicily Frederick III (1355-1377)³⁸. The Pontiff's plan envisaged that all these powers under threat of excommunication and accordingly to their resources had to come to an agreement for disposal of military ships and armed forces, aimed for the launching of a crusade against the Ottomans. In the papal letters was also explicitly mentioned the mobilizing of the Order of St. John for the war against the "infidels"³⁹. Among the invited, except the mentioned above, were all of the feudal Frankish lords of some political significance in the lands of so called *Romania* (i.e. the former Byzantine possessions in Southern Balkans)⁴⁰. However, after numerous sent messages and the following lack of adequate answers, Pope seemed to become aware of the unconscionable nature of such a turgid project, and therefore of the impossibility to realize his intentions in this way. Silently, he abandoned his plans for the "assembly" in Thebes, and some months later tried to carry out a more modest scheme, which provided for gathering of a fleet of twelve galleys to patrol the Straits and preventing the passage of the Turks from Asia to Europe⁴¹. It appeared in the first half of 1373 that even this could not be done⁴².

---

³⁷ It is interesting to remark his alleged presence there – along with the Orthodox Emperor of Byzantium John V Palaiologos!

³⁸ **Setton, K. M.** *Catalan Domination of Athens (1311-1388)*. L. 1975, p. 77.

³⁹ **Matanov, Chr.**, Op. cit., p. 119.

⁴⁰ **Setton, K. M.** Op. cit., p. 77.

⁴¹ See e.g. **Halecki, O.** Op. cit., pp. 388-389.

⁴² **Topping, P.** "The Morea, 1364-1460". *A History of the Crusades*; Vol. III (*The Fourteenth and Fifteenth Centuries*) (ed. **Harry W. Hazard**). W. 1975, p. 145.

It became obvious at the time that the most serious and effective efforts of the Papacy for this enterprise were to be connected with the Order of St. John as it was the only reliable and obedient to its orders military force left. Yet in July 1372 Gregory XI gave orders for being conducted an inspection of the Hospitaller's resources. Until the February 1373, after the failure of the initiative for the "congress" in Thebes, Pope was probably clear about the fact he could not rely with certainty to any other source of military support in the East out of that of the Hospital at Rhodes. The then situation and the future events confirmed this opinion, even if the Pontiff did not cease his correspondence with the self-proclaimed Crusader Louis I of Hungary⁴³ and continued to hope to receive some galleys from Venice and Genoa.

On 10 February 1373 Gregory XI continued his interest towards Knights Hospitaller and took an unprecedented step, ordering the local ecclesiastical authorities beginning of conducting of an investigation of all European priories of the Order of St. John. According to the information of Abbot Vertot, the initiative for this investigation originally came from the side of the Master of the Hospital Fr. Raymond Berenger (1365-1374), who threatened that otherwise he was to abandon his service. The reason behind this wish of the Master was that the owned from the West *responsiones* did not arrive in Rhodes, and the *langues* of Provence and Italy were in prolonged state of conflict and refused to obey his authority. Having received the complaints of Fr. Raymond, Pope decided to conduct investigation on the cases and to summon a Hospitaller council in Avignon. At the council were convoked all the European Hospitaller commanders in order to solve the accumulated problems⁴⁴.

---

⁴³ Cf. **Housley, N.** "King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342-1382". *The Slavonic and East European Review*, Vol. 62, № 2 (Apr., 1984), pp. 204-205.

⁴⁴ **Vertot**, II, 151-152; according to this source Master Fr. Raymond Berenger was spared from the obligation to be personally at the council in Avignon because of his advanced age. Luttrell supposed that one of the reasons for his staying in Rhodes was also the increasing at that time military conflict in Cyprus (between Genoa and local authorities), cf. **Luttrell, A.** Op. cit., p. 398.

The investigation of the priories revealed their predominantly lamentable condition. For example, in the years between 1338 and 1373 the number of the Hospitaller brethren in Southeastern France had declined with nearly a third and 80 % of the serving at the moment brethren were over their 40's, i.e. they were incapable for active military service. The continuing Hundred Years' War and other war conflicts made the situation even worse, as almost the whole energy of the brethren in West Europe was spent in efforts to defend their vast and scattered land possessions from different king's and secular lords' aspirations and the raids of the marauders and fighting armies. There was general lack of funds for the usual charitable activity of the Order, the local convents were rarely convoked, and the reforms and decrees, accepted on the Chapter Generals at Rhodes were largely ignored⁴⁵.

At the same time the new Pope demonstrated growing concern about the defense of Smyrna – which in fact was the last significant Crusader's gain and therefore a kind of “pride” of the Papacy in the East. One of the reasons for that concern was probably the conflict in 1371-1372 among Venice and Aydin on the occasion of the support given by the Turkish beylik to the Greek pirate Nicolaos Thalassenos⁴⁶. Besides that, the previously appointed by Urban V Captain of Smyrna – the Genoese Pietro Raccanelli had entered into conflict with some of the members of his garrison. As he delayed the payment to the mercenaries, serving at the fortress, they deserted⁴⁷. At the beginning of 1371 Raccanelli gave his resignation and on 7 March Gregory XI wrote to Fr. Raymond Berenger, ordering him to conduct a research on the accountancy, given by the former captain and to appoint for new governor of Smyrna another Genoese – Ottobono

---

⁴⁵ **Housley, N.** *The Avignon Papacy...*, p. 287.

⁴⁶ **Zachariadou, E.** *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*. V. 1983 (= *Trade and Crusade*), p. 72, n. 316.

⁴⁷ PL I, p. 328.

Cattaneo, who was (perhaps not accidentally) a citizen of Rhodes⁴⁸. Next appeared a problem with the payment of the necessary for maintenance of the garrison 6 000 florins a year. This sum, according to previous agreements, should be provided from Venice, Papacy, Kingdom of Cyprus and the Knights Hospitaller, but in 1371 the Hospital at Rhodes was the only institution left, which continued thoroughly to pay its part at total of 3 000 florins (i.e. half of the sum). Pope attempted to secure the other half of the money, imposing a three-year tithe over Cyprus *pro custodia civitatis Smirnensis*, but at the end of 1372 in the insular Latin kingdom aroused a bitter and prolonged military struggle between the local authorities and Genoa. This war completely ruined the financial condition of Cyprus and made impossible the collection of the imposed tithe. In 1373 Avignon was again reached by rumors for the failure of the payment of the mercenaries at Smyrna and the supposed readiness of some of them to surrender the fortress to the surrounding Muslims for money. For Cattaneo clearly could not manage effectively with the governing of the important city and its garrison, Gregory XI finally removed him from service and entrusted Smyrna directly to the Order of St. John for five-years period. Subsequently, the term of governing was prolonged, and eventually, till its capture by the hordes of the great Asiatic conqueror Tamerlane (or Timur-Leng, the “Lame”, 1370-1405) three decades later, Smyrna was placed firmly under the control of the Knights of Rhodes⁴⁹.

The story with Smyrna clearly demonstrated the increase of the papal confidence in the Order of St. John. At the council of Avignon, which had been held since September till November 1373 under the chairmanship of the Pope’s favorite Fr. Juan Fernandez de Heredia, of first importance was the solving of an internal problem. It was namely the bitter dispute among the Hospitaller *langues*

---

⁴⁸ Ibidem; **Luttrell, A.** Op. cit., p. 396.

⁴⁹ For the Hospitaller’s rule over Smyrna cf. **Sarnowsky, J.** “Die Johanniter und Smyrna (1344-1402)”. *Römische Quartalschrift* 86 (1991), pp. 53-94.

of Provence and Italy. The Provençals' multitude, owing in my opinion mostly to the vast possessions of the Order in their home-country⁵⁰, led to the consequence that they had been dominating the highest positions in the Hospitaller administrative structures during largest part of 14th century. Besides the Master belonged to the *langue* of Provence and, of course, the prior of Saint Gilles⁵¹, who was the highest local officer, in 1373 Provençals were also the prior of Hungary, priors of Capua and Barletta – two priories that comprised all Hospitaller lands in Southern Italy, and the commanders of Venice, Naples, St. Stephan of Monopoli and St. Euphemia. Italian brethren, who had already for long being obliged to settle with this situation, now wanted “their” priories back, having also claims to the priorship of Hungary (which in that age was ruled by a branch of Italian Angevins who ruled Naples but originated from Provence). Finally the council reached a compromise decision, according to which priories of Capua and Barletta, and the commanderies of Naples and St. Euthemia were turned over to the *langue* of Italy, but the rest remained in the hands of the Provençals. As to priory of Hungary it was decided that at this position should be alternate representatives of both Tongues⁵².

At the same council were taken some much more important decisions, yet connected with the aforementioned dispute, which were determinant for the future development of the Order. It was agreed that no brethren could rule more than one commandery simultaneously and the owing to Rhodes *responsiones* should be paid regularly each year. In case of failure to fulfill the last rule the commander was automatically to lose his post. Perhaps the most important

---

⁵⁰ Moreover, the Provençal province - that of St. Gilles, was the oldest priory of the Order of St. John at all, and there for the first time the gifts had poured into the hands of the Hospitallers. The Priory of St. Gilles occupied the first place in the provincial structure of the Order by age, precedence and wealth, cf. **Riley-Smith, J.** Op. cit., p. 353.

⁵¹ Today's Saint-Gilles-du-Gard.

⁵² **Luttrell, A.** “Change and Conflict within the Hospitaller province of Italy after 1291”. *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe* (ed. **Jürgen Sarnowsky**). A. 1999, pp. 198-199.

rule, accepted at the council, was that the eight tongues of the Order got equal rights in the election of a Master and in the General Chapter⁵³. The importance of the taken decisions became clear yet in the next year when the old Fr. Raymond Berenger died. His chosen successor was the first Master who was not Provençal for 78 years indeed – he was the French Fr. Robert de Juliac (1374-1376)⁵⁴.

A substantial place in the discussions took the question about the planned crusade against the Ottoman Turks. It was unanimously agreed that such is needed but couldn't be launched before gathering of the necessary funds. For this reason it was foreseen that from the priories and commanderies of the West should be collected 40 000 florins yearly for a three-years period. This money was intended for supplies to Rhodes. Alongside with that was decided to be gathered 80 000 florins more – again yearly and again for a three-years period, but this twice larger sum was intended exactly for *passagium* against the Turks. Of these 80 000 florins, 30 000 should come from the usual *responsiones*, 20 000 from the particularly imposed additional tax over the Hospitaller's estates at the rate of one third of the owned *responsiones*, 10 000 from the heritage of the deceased brethren and 10 000 from incomes of the debts of the secular lease-holders of Hospitallers' lands and the incomes from vacant priories and commanderies. Money were to be collected by Fr. Juan Fernandez de Heredia, who had already been serving for long years as a Captain of the papal garrison in Avignon and was the most influential Hospitaller in the Holy See indeed. The funds for the projected *passagium* had to be sent to Avignon and Venice through the Florentine bankers, the Alberti Antichi; they were to be held separately on deposit, 50 000 florins at Avignon and 30 000 at Venice. The Papacy fully supported these decisions of the General Chapter. On 2 December

---

⁵³ Vertot, II, pp. 152-153; Delaville Le Roulx, J. M. *Les Hospitaliers a Rhodes jusqu'a la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*. P. 1913, p. 174.

⁵⁴ Sire, H. J. A. *The Knights of Malta*. L. 1994, p. 37.

1373 Gregory XI, at the request of the Master and the Convent, empowered his own Apostolic Camera to proceed against the Hospitallers who refused to pay their *responsiones*. On 7 December Pope also appealed to various Western lords to return the possessions, usurped from the Hospital, since the assembly had complained that otherwise it could not find the required money. On 13 January 1374 envoys, sent by the Master from Rhodes, met Fr. Juan Fernandez de Heredia and other brethren at Avignon and further financial arrangements were agreed; the Hospitallers were to make up any deficiency in the annual 80 000 florins out of their own incomes, and two cardinals were appointed to ensure that the money were not spent improperly⁵⁵.

The future Crusade thus gradually appeared to be a completely independent papal-Hospitaller initiative. Not-surprisingly, regarding the age, collecting of the necessary funds proceeded with big difficulties and Gregory XI at few cases was compelled to deny the demands of some of the Levantine Hospitallers for the money being sent to Rhodes, where at the time appeared lack of supplies. But his intentions to implement the Crusade were unambiguous. It becomes clear from his letter to John V Palaiologos, sent on 21 June 1373. In the letter the Catholic Pontiff wrote the Byzantine emperor that he was assembling a fleet to liberate Thessalonica, Constantinople and some other territories for which he knew that were “almost completely surrounded and besieged by the Turks”⁵⁶.

While Knights Hospitaller and the Papacy began to collect the necessary funds for the *passagium*, in the environs of Constantinople had been happening events, that finally clarified to the West the real nature of the relationship between John V Palaiologos and Murad I. Up to that moment the Emperor obviously tried to hide his vassalage to the Ottomans⁵⁷. In the spring of 1373 the

---

⁵⁵ **Luttrell, A.** Op. cit., pp. 404-405.

⁵⁶ Quoted in PL I, p. 329.

⁵⁷ Cf. **Dennis, G. T.** Op. cit., pp. 35-36.

sons of John V and Murad I, respectively Andronikos IV Palaiologos and Savci Çelebi, concluded a secret alliance, aimed for simultaneous uprising against their fathers. On 6 May 1373 Andronikos IV left Constantinople with his supporters and somewhere in Thrace joined the forces of Savci. Their fathers also united their armies in the due time and on 25 May the both parties engaged in a battle by Pykridion, near to the Byzantine capital⁵⁸. *Basileus* and the *Amir* succeeded in overwhelming the rebels and subsequently captured them. After the victory Murad I blinded his son and then forced John V to do the same. This short but bloody conflict made shocking impression to the Christians and gained broader fame in the contemporary historical accounts.

Although had undoubtedly been informed about these critical events that brought to the West light over the true nature of the “alliance” between the Ottoman *Amir* and John V Palaiologos, Pope Gregory XI did not seem hesitant in his crusading intentions. On 4 February 1374 he sought the cooperation of Venice to assemble a fleet against the Turks and intended to send his official envoys in Constantinople⁵⁹. In April Venetians gave evasive answers to the different questions he had asked them, including the question where more precisely *in Romania* should be best to debark the crusading force of Knights of Rhodes. The Doge Andrea Contarini wrote literally the following to the Curia: *Preterea de loco, super quo videretur nobis de ponendo gentes Hospitaliorum in terra. Super hoc respondemus, quod multa sunt loca ad hoc apta in partibus Constantinopolis sive Romanie, quorum unus in reditu ipsius ambaxiate iuxta dispositionem, que reperietur in domino imperatore, poterit abilius eligi*⁶⁰. In July 1374 in the “Queen of Adriatic”⁶¹ was received an information that John V

---

⁵⁸ **Mešanović, S.** *Jovan VII Paleolog*. B. 1994, p. 34.

⁵⁹ **Dennis, G. T.** Op. cit., p. 35.

⁶⁰ Letter of Andrea Contarini to Pope Gregory XI, 4 April, 1374, publ. in **Halecki, O.** Op. cit., pp. 390-391.

⁶¹ I.e. Venice.

and Murad I had agreed to arm a combined fleet⁶². These disturbing news, for which the Holy See was informed in due time, probably were amongst the reasons for the certain delay of the planned papal embassy to Constantinople, which did not set out from Avignon until October 1374. Some time before the departure – on 21 September, in a letter, sent to the Hospitaller’s Convent at Rhodes, Gregory XI gave the first sign that he was well aware about the nature of the contacts existing between the Ottoman *Amir* and the Byzantine Emperor. He wrote in a direct manner: *praesertim moderno tempore, quo inter Grecos et Turchos quedam impia colligatione adversus fideles Christi, ut dicitur, esse factam et ex certis aliis causis subiacet manifeste.*⁶³

In October 1374 the official embassy of Gregory XI, comprised of two theologians and the “military” part of it, represented by two high-ranked Knights Hospitaller: the German brethren Fr. Hesso Schlegelholz, and the Provencal Fr. Bertrand Flotte, finally left Avignon to Constantinople. A little after their departure in the Pope’s court arrived the Byzantine envoy Philip Tsykandiles, coming from the name of John V Palaiologos. He was to give the Pope explanations and excuses about the blinding of Andronikos IV and the treaty with the Turks. The envoy spoke about the impossibility of the Emperor to not *making a treaty with the Turk* and of not being able to avoid the mutilating of his own son. Gregory actually accepted benevolently the Tsykandiles’ explanations but emphasized that John V *should not put any trust in the perfidious Turk but should place his hopes only in a sincere and strong union of Latins and Greeks, about which papal nuncios, already on their way, would treat*⁶⁴.

The papal-Hospitaller embassy achieved a certain and somewhat unexpected success. After nearly one year stay in Constantinople, in the autumn

---

⁶² **Luttrell, A.** Op. cit., p. 407.

⁶³ Quoted in **Dennis, G. T.** Op. cit., p. 35. The tone of the letter suggests that in the second half of 1374 Gregory XI has already known about the Turkish-Byzantine alliance for a long time.

⁶⁴ **Gill, J.** Op. cit., p. 225.

of 1375 the four nuncios returned to Avignon with the news that the Emperor had promised, probably under some pressure or after some proposal made by the Hospitaller's part of the embassy, to hand over Thessalonica and one "other" city to the Pope; the two cities were to be defended by the Knights Hospitaller who were to reside in them. The promise of John V was perhaps striking and more than satisfactory for the purposes of the Crusade indeed. It was not surprising that in response Gregory XI almost immediately ordered officially a *passagium* against the Turks (...*ordinatur pasagium contra Turchos pro liberatione partium Grecie et Imperator Constantinopolitanus promittit dare domino pape civitatem Salonichi et quondam aliam quas tenebunt fratres Jerosolimitani et in eis residebunt.*)⁶⁵.

One passage from the letter of Pope Gregory XI, sent to Queen of Naples Joan I d'Anjou on 27 October 1375, allows the assumption that the "other" city, promised by John V, which name was not explicitly mentioned in the source, was Gallipoli. What are the arguments for such an assumption? At first place, the declared objective of the assistance, sought by Pope from Joan I, was the preventing of passage of the Turks from *Turchia* (i.e. Asia Minor) in *Romania and Bulgaria*⁶⁶. Obviously, in this case the reference was not about other Turks but the Ottomans. In view of the medieval logistics the performance of the objective, stated by the Pope, was achievable only on condition that they were to have the control over the both Straits between Europe and Asia Minor, where the two continents almost touch each other – i.e. over the Bosphoros and Dardanelles. It is difficult to assume that John V would agree to provide his own capital – Constantinople, seat of the strongest Orthodox Patriarchy, under the supreme military control of the Papacy and the Order of St. John. Constantinople, however, was exactly the most important harbor at the

---

⁶⁵ Segre, A. "I Dispacii di Cristoforo da Piacenza procuratore mantovano alla corte pontificia: 1371-1383". *Archivio Storico Italiano*, 5 ser., XLIII (1909), pp. 80-82, quot. in Luttrell, A. Op. cit., p. 408, n. 71.

⁶⁶ Ibidem, p. 409 and n. 78.

Bosphoros and it can easily be said that at the time she held the strategic control over this Strait. In addition a proposal for transmission of the Byzantine capital would hardly remained not specified in the letter, as by name was mentioned Thessalonica that was still the “second city” of the Empire. In this situation the possibility that remains is that the “other city” was to be the great port of Gallipoli, situated at the Strait of Dardanelles. It was this long and narrow Strait that was the usual and preferred way, which the Ottomans used to cross into Europe. In 1373-1375 Gallipoli was still under Byzantine rule, thanks to its withdrawal from the hands of the Turks by the Crusaders of Count Amedeo VI di Savoia in 1366. This fact, as it was mentioned above, gives reason to many modern historians to claim that the passage of large Ottoman troops in Europe in this period was very difficult and could only be done with the consent of the Byzantine emperor⁶⁷. The latter, for instance, was certain during the rebellion of Andronikos IV and Savci Çelebi in 1373, when the presence of Murad I in Europe was explicitly documented⁶⁸. Equipped with a strong garrison and navy⁶⁹, the important stronghold of Gallipoli could turn into a serious obstacle on the main road between the Asian and the European part of the already emerging Ottoman Empire. Therefore we can come to conclusion that John V would made his best for stopping the passage of the Turks from Asia Minor to Europe if transfer Gallipoli to the Knights Hospitaller.

Undoubtedly inspired by the unusually generous offer of John V, Pope Gregory XI, as a prove, promptly decided to mobilize the military force of the Order of St. John – act that could well be supported by the Hospitaller nuncios. On 15 October 1375 from the papal office were sent letters to all the Hospitaller

---

⁶⁷ **Charanis, P.** Op. cit., p. 296; **Inalcik, H.** *The Ottoman Turks...*, p. 241; **Nicol, D.** *Byzantium and Venice...*, pp. 313-315.

⁶⁸ In the sources available to me I have not found any other unquestionable evidence for the presence of Murad I in his European territories in the decade between 1367 and 1376-77.

⁶⁹ However, Byzantium hardly had any; for the internal situation of the empire at that time, cf. e.g. **Matanov, Chr.** Op. cit., pp. 59-62.

priorities, calling brethren of the Order to one more assembly in Avignon. On 27 October Pontiff sent Fr. Hesso Schlegelholz to Hungary in another attempt to reactivate the Crusade by land which Louis I d'Anjou had abandoned. The same day Gregory XI wrote the aforementioned message to Queen Joan I of Naples, calling her to supply shipping. In it he said that if sufficient support were to reach the Greeks they would recognize papal supremacy, and he planned to send Knights Hospitaller "in good number" and "several" galleys, some of them promised by various powers and some to be hired by the Pope himself. In December 1375 a papal bull already spoke of the *passagium generale faciendum contra Turchos*⁷⁰.

The new Avignonese council of the Hospitallers probably took place shortly after 15 October 1375, again under the chairmanship of Fr. Juan Fernandez de Heredia. In addition to Heredia the council was personally attended by the priors of France, Champagne and St. Gilles and the recently returned from Constantinople Fr. Bertrand Flotte. It was decided to the announced by Gregory XI *passagium to Romania* to be called for 500 *milites* (knights) each with *scutifer* (shield-bearer)⁷¹. On 8 December 1375 Pope issued bulls to the European priors instructing them each to hold chapters which were to designate a total of 400 *milites* to participate in the coming expedition⁷². It was provided from French priories to depart 126 Knights, from the Italian – 108, from Spanish and Portuguese – 73, from English and Irish – 38, from German and Bohemian – 32, from Hungarian – 17, and 4 from the preceptories of Athens

---

⁷⁰ **Luttrell, A.** Op. cit., pp. 408-409 and ref.

⁷¹ **OD Raynaldi.** Op. cit., p. 250.

⁷² **Luttrell, A.** Op. cit., p. 409 gives the number as 405.

and Morea⁷³. The *passagium* had by then been postponed until the spring of 1377⁷⁴.

So, on 8 December 1375 Gregory XI already initiated the mobilization of the Order of St. John for Crusade in support of the threatened by Turkish invasion Christians in the East and more precisely – to the Byzantine Emperor John V Palaiologos. We saw that during the same autumn Pontiff also exhibited a considerable diplomatic activity, dispatching messages and envoys to strong Western lords with political interest at the Balkans as the Hungarian king Louis I of Anjou and Joan I of Naples. The purpose of his embassies was to convince these monarchs to join with their support in galleys, money or military contingents in the Crusade. Pope's efforts in this direction, however, were in vain.

Before the things got to some more decisive actions and Hospitaller's mobilization to be finished, in the political situation in the East occurred unexpected twists. While Gregory XI temporarily diverted his main attention from organizing the campaign, being increasingly involved in the so called "War

---

⁷³**Delaville Le Roulx, J. M.** Op. cit., p. 188; **Luttrell, A.** "The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421". *A History of the Crusades*; Vol. III (*The Fourteenth and Fifteenth Centuries*) (ed. **Harry W. Hazard**). W. 1975, p. 301.

⁷⁴ **OD Raynaldi.** Op. cit., p. 250; also in **Pauli, S.** *Codice diplomatico del sacro militare ordine Gerosolimitano*. T. II. Lucca, 1737 (= **Pauli, II**), pp. 97-98; I shall quote here the English translation of part of the letter of Gregory XI, sent on 8 December 1375 to the Bohemian Hospitallers, by **Gill, J.** Op. cit., p. 304, n. 93: *It is common knowledge that already the impious Turks, persecutors of the Christian name, not being opposed by a sufficient resistance from the faithful, first ravaged many of the islands, which were fertile and inhabited by Christians, then they invaded, captured and pillaged almost the whole of the glorious Empire of Romania and made it their tributary, stripping it of innumerable inhabitants of both sexes whom they led off to a wretched slavery. Now they are said to have savagely attacked the Empire of Bulgaria and the kingdom of Serbia and other Christian areas. The glorious city of Constantinople, also, and its illustrious emperor are so straightened by those same Turks that not only that they rendered tributary but they are practically within their grasp, unless they receive speedy help from the faithful of the West. The kingdom of Lesser Armenia, wedged between the Saracens and the Turks, for a long time has seen no help at all from western Christians, and so slowly and nearly completely it is falling into the hands of the infidel.* See also the letter to the Hungarian Hospitallers, publ. in **Theiner, A.** *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*; T. 2. R. 1860, doc. № CCCVII, pp. 154-155.

of the Eight Saints” (1375-1378) in Italy⁷⁵, the partially regained his vision Andronikos IV Palaiologos escaped from his prison in Constantinople in the summer of 1376. Then he with substantial Turkish and Genoese assistance managed to penetrate and seize the power in the Byzantine capital, and in his turn to capture and imprison his father and two younger brothers Manuel and Theodore⁷⁶. At the same time the Venetians, taking advantage of this civil strife, occupied the long desired by them Aegean island of Tenedos, located at very important strategic point near the entrance of the Dardanelles. For his part, Andronikos IV had previously promised the island to Genoese in exchange for their support for his coup. The erupted dispute for the possession of Tenedos was the main reason for increase of the tension between the two mighty maritime merchant republics of Genoa and Venice, which both had the largest fleets in the Mediterranean. Ultimately, this became the main cause for the outbreak of an extremely violent military conflict between them, which is known in the modern historiography as the “War of Chioggia” (1378-1381)⁷⁷. The problem with the isle of Tenedos and the price which Andronikos IV Palaiologos was obliged to pay for the Ottoman support – return of Gallipoli under the power of Murad I⁷⁸, literally closed after the second half of 1376 the

---

⁷⁵ On 31 March 1376 Gregory XI excommunicated the members of the Florentine government and put the whole Florence under interdict, cf., e.g. **Trexler, R. C.** “Who were the Eight Saints?” *Renaissance News* 16 (1963), pp. 89-94.

⁷⁶ **Barker, J.** Op. cit., p. 28.

⁷⁷ PL I, p. 321; **Lane, Fr. C.** *Venice. A Maritime Republic*. The Johns Hopkins University Press, 1973, pp. 189-196.

⁷⁸ On the discussions about timing of the re-entry of the Ottomans in Gallipoli cf. **Charanis, P.** Op. cit., pp. 297-299; **Ostrogorsky, G.** *Istorija na vizantiiskata durjava*. S. 1998, p. 681, n. 2; **Barker, J.** Op. cit., pp. 458-461. In addition, in the early 1376 the Venetians refused to provide two ships which the papal nuncio required from them for the aims of the Crusade; about the Venetian policy in the period cf. **Halecki, O.** Op. cit., pp. 319-323.

area of the Straits for the meanwhile preparing in West Europe crusading campaign⁷⁹.

Thus, after the *coup d'état* of Andronikos IV, for Papacy and the Order of St. John remained the next possibilities: either to abandon completely their crusading efforts, or to aim the already collected resources and forces at some other Balkan region where the political circumstances were more favorable and there was a need for that. The weakened Latin states in Mainland Greece, which were in stage of permanent conflict with their neighbors and were periodically devastated by Turkish pirates, in the mid 70's of the century seemed like an appropriate destination. It appears that they were already threatened by the Ottoman advance themselves. After the battle of Chernomen the Turkish raids by land penetrated deep into the Balkans and began to effect directly the still numerous Frankish possessions in Central and Southern Greece. One proof for that is a letter by Gregory XI, sent on 13 November 1372 to the Hungarian king Louis I d'Anjou, where is written that the Turks in large numbers carry out attacks as far as "the confines of Serbia, Albania, the Principality of Achaia and the Duchy of Athens"⁸⁰.

The created in this way political environment was conducive for the revival of the "Greek" project of the Order of St. John. On 10 August 1376 at Rhodes the Master of the Hospital Fr. Robert de Juliac spoke about something that from our distance seems like a planned Hospitaller campaign *ad partes ducatus Athenarum* i.e. in the Duchy of Athens, then still ruled by the Catalan Company⁸¹. Probably the reason for Master's statement was that at the time this Frankish state was in a condition of civil strife because of the war between the

---

⁷⁹ **Luttrell, A.** "Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389". *The Ottoman Emirate: 1300-1389* (ed. **E. Zachariadou**). Crete, 1993, p. 126.

⁸⁰ *...usque propis fines dicti Regni Rascie ac Albanie, ac Principatus Achaie et Ducatus Athenarum sue perfidie per armorum potenciam subiugarunt*, publ. in **Theiner, A.** Op. cit., T. 2., doc. № CCLXII, p. 130; see also **Miller, W.** *The Latins in the Levant*. L. 1908, pp. 303-304.

⁸¹ **Pauli, II**, p. 100.

Catalan lords of the Western and the Eastern part of the Duchy of Athens – the Vicar-General don Louis and his cousin don Pedro Fadrique⁸². Other reason could be that it was threatened by Turkish invasion of some sort. Whatever the reasons were, the certain was that probably in the same month (August, 1376) the Queen of Naples Joan I d’Anjou, who after 1373 took personally the sovereignty over Achaia, leased her Peloponnese Principality to the Order of St. John for five years at a yearly rent of four thousand ducats⁸³. Thus, she became the only Western monarch who gave any assistance to the crusading plans of Holy See and the Hospital. Meanwhile King Louis I d’Anjou whom Pope Gregory XI and the Hospitaller envoy Fr. Hesso Schlegelholz again approached for support in 1375-1376, entered into a quarrel with Papacy and the Order. The problem was that he refused to recognize the newly-nominated Hospitaller prior of Hungary and perhaps this cause contributed to the fact that he also declined in any way the proposals to join the Crusade⁸⁴.

The political situation in Latin Greece was aggravated in 1377 by the death of the feudal overlord of the Catalan Duchy of Athens – King Frederick III of Sicily (1355-1377) in January. He left no man heir and his death was immediately followed by a conflict between the partisans of his daughter Maria and King of Aragon Pedro IV the *Ceremonious* (1336-1387) which reflected

---

⁸² Details in **Setton, K. M.** *Catalan Domination...*, pp. 111-113. Fine speaks about a civil strife between the Catalans of Thebes and Athens since the beginning of the 70’s, but I don’t know what are his arguments; cf. **Fine, J. V. D. Jr.** *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. M. 1987, p. 400.

⁸³ **Loenertz, R.-J.** “Hospitaliers et Navarrais en Grèce. Regestes et documents”. *Byzantina et Franco-Graeca*. R. 1970, p. 339.

⁸⁴ Cf. **Delaville Le Roulx, J. M.** *Op. cit.*, pp. 196-98; **Luttrell, A.** “The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources”. *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity* (ed. **Zs. Hunyadi & J. Laszlovszky**). B. 2001, pp. 274-275; **Hunyadi, Zs.** “The Millitary Activity of the Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary (Thirteenth to Fourteenth Centuries)”. *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe: Festschrift for Anthony Luttrell* (ed. **K. Borchardt, N. Jaspert & H. Nicholson**). A. 2007, pp. 199-201; **Housley, N.** *King Louis the Great...*, p. 207.

also into the Duchy⁸⁵. Meanwhile, over the Latin possessions in Greece, unless the Turkish, more tangible appeared another threat of foreign conquest - the Albanian. The expansion of Albanian tribes in the western part of Central Greece had recently taken alarming proportions under the military leadership of the Despot of Arta Gjin Bua Shpata (1358-1399)⁸⁶. These problems were likely to be among the first, discussed by the summoned of the new Hospitaller Baillie of Achaia Fr. Danielle del Caretto parliament of the barons and the prelates of Principality of Achaia in its capital Clarentza in the late 1376 or early 1377⁸⁷.

While the Hospital was still establishing and strengthening its power over Achaia, the Master Fr. Robert de Juliac died at Rhodes on 29 July 1377. His post remained vacant until 24 September of that year when Pope Gregory XI gave with a special bull the leadership in the Order to his protégé Fr. Juan Fernandez de Heredia (1377-1396)⁸⁸. Descended from Iberian Kingdom of Aragon, Heredia was among the most iconic and important persons in the history of Knights of St. John in 14th century as well in the West, as in the East⁸⁹. Since the mid-century, he successively held several senior positions in the hierarchy of the Order at his home-country and in the Pope's court in Avignon, and was,

---

⁸⁵ **Miller, W.** Op. cit., pp. 304-305; **Setton, K. M.** *Catalan Domination...*, pp. 100-101.

⁸⁶ For him see **Nicol, D.** *The Despotate...*, pp. 142-146; *Istoricheskoe skazaniye inoka Komnina i inoka Prokla o raznih despotah epirskih i o tirane Fome Prelumbove Komnine, despote* (pervod, predislovie i primechanija **G. Destunisa**). SPb., 1858, p.15; for the Albanian invasion in Greece during this period, cf. e.g. **Matanov, Chr.** *Balkanski horizonti. Istorija, obshtestva, lichnosti*. S. 2007, pp. 192-195.

⁸⁷ *Libro de los Fechos et Conquistas del Principado de la Morea. Chronique de Moree aux XIII et XIV siecles* (ed. **A. Morel-Fatio**). G. 1885, pp. 159-160; **Loenertz, R.-J.** Op. cit., p. 339.

⁸⁸ **Luttrell, A.** "Intrigue, Schism and Violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377-1384". *Speculum*, Vol. 41, № 1 (Jan., 1966), p. 32.

⁸⁹ The only modern scientific monography that up to the moment is devoted entirely to this really remarkable historical person belongs to **Herquet, K.** *Juan Fernandez de Heredia. Grossmeister des Johanniterordens (1377-1396)*. M. 1878; cf. also **Setton, K. M.** Op. cit., pp. 119-120, and the rather fictional look at his biography (with some historical inaccuracies) in **Sire, H. J. A.** Op. cit., pp. 41-51.

significantly enough, admiral of the fleet of Gregory XI during his historic voyage from Provence to Italy in the early 1377.

By appointment of Heredia⁹⁰ Gregory XI presumably aimed as well as raising his favorite, the forcing of a contrived for a long time yet Crusade *pro liberatione partium Grece*⁹¹. At the time, with the hiring of Achaia from Queen Joan I of Anjou in 1376, the Order had practically succeeded to implement the plans, supported by Pope Innocent VI still in the late 50's of the century. In all likelihood, Knights Hospitaller even exceeded them, taking the possession over the whole territory of Principality of Achaia in the mainland and some of the adjacent archipelagos from the isle of Cephalonia in the west to isle of Euboea in the east. Having such large and relatively secured foothold, the Crusade to the Balkans under the supreme leadership of Order of St. John could now begin.

The *passagium* had been postponed for a time while Gregory XI left Avignon for Italy. After establishing of the Holy See in Rome, the crusading forces also gathered in Italy. The point of departure was in fact the capital of Queen Joan I – Naples. The supposed question that faced the not-large crusading army in Naples in the late 1377 and early 1378 was again to which one part of Latin Greece to proceed.

In the same year the Order of St. John had secured a lease on the town of Vonitsa, situated in the Gulf of Arta, from Maddalena Buondelmonti of Florence who was a widow of Leonardo Tocco (1357-1376-77?), Duke of Leucadia and Count of Cephalonia. This act seemed to be in connection with the joining in Italy to the Crusade of a certain group of Florentines. According to Luttrell, they provided “the finance and provisions” for the *passagium*⁹². With their participation in the Crusade they had to be exempted from the restrictions of the

---

⁹⁰ Which was unusual by itself and was contrary to the Statutes of the Order, cf. **Luttrell, A.** *Gregory XI...*, p. 412.

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem.*

papal interdict upon them⁹³. Among the Florentines in the crusading camp were the two brothers of Maddalena Buondelmonti – Esau (his name appears in some Balkan sources under the form of *Izaul*) and Francesco⁹⁴. They were probably presented in the army as representatives of the interests of their sister. At the moment she ruled as a regent of her under-aged son Carlo I Tocco this part of the Latin possessions in West Greece, which theoretically was administratively governed by the Principality of Achaia. Therefore Maddalena after the conclusion of the Hospitaller's leasing contract with Joan I of Anjou in 1376 had automatically turned into vassal of the Hospital. In the subsequent events, related to the choice of the direction, in which the Crusaders made, we could see also the “long arm” of the “Florentine lobby” in the Angevine Kingdom of Naples. The latter had strong influence and interests not only in that part of Italy, ruled by Naples, but also in Latin Greece, thanks mostly to the representatives of the Florentine families Acciaiuolli and the related to them Buondelmonti who after the 50's of 14th century acquired large powers and authority in this area. These Florentines probably affected the plans of the new Hospitaller's Master Heredia, who, as we shall see, after had left Italy, directed his fleet against the lands of Albanian Despot Shpata in Epiros and Aetolia. Meanwhile the latter, after the death of Count Leonardo I Tocco, had launched a massive offensive against the mainland territories of the County of Ceffalonia.

At the date of the departure of the Master from Naples Shpata held the just acquired fortress of the Order of St. John, Vonitsa, under siege and had some time before conquered another Frankish possession, which were even more important strategically – the fortified town of Lepanto (Naupactos).

---

⁹³ See ultra, n. 113; **Luttrell, A.** “Aldobrando Baroncelli in Greece: 1378-1382.” *Orientalia Christiana Periodica*. XXXVI. R. 1970, p. 279. For the papal bull, dated on 24 January 1378, that exempted the Grand Seneschal of the Kingdom of Naples Angelo Acciaiuoli from the interdict (it is possible that this act was connected to the Crusade for some kind of assistance, secured by Angelo to it), cf. *ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 280.

Lepanto was captured by the Angevins during their campaign in Western Greece in 1306, and subsequently incorporated into the Principality of Achaia⁹⁵. The loss of Lepanto, situated near the entrance to the Gulf of Corinth, threatened the communications of the Latins in Greece with the West, and was a reasonable cause for war of Achaia with Despotate of Artá.

So, to assume, in the early 1378 the Crusader's army, composed by the mobilized Knights Hospitaller and certain Florentines, departed from Italy under the leadership of Heredia to attack subsequently the domains of Shpata in Western Greece. The exact course of the army's military actions is still disputable⁹⁶ but, according to the information of the known historical sources, I am inclined to agree with the reconstruction of the sequence of the events as it was proposed by the French historian Jean Delaville le Roulx in the early 20th century⁹⁷. According to his version, the fleet first debarked at Lepanto, besieged and captured it after attack against the Shpata's garrison, and then headed north by sea and entered the port of Vonitsa, where its presence was documented between 24 and 29 April 1378⁹⁸. From Vonitsa the crusading army, among the leading officers of which were, except Heredia, the priors of Venice, Pisa and Capua, as well as the *Admiral* of the Order Fr. Palamedo di Giovanni⁹⁹, marched

---

⁹⁵ Nicol, D. Op. cit., pp. 60-63.

⁹⁶ Cf. e.g. ibidem, p. 148, n. 27.

⁹⁷ Delaville Le Roulx, J. M. Op. cit., pp. 202-203. Out of the arguments given by Le Roulx, such a route of the campaign, with its final destination at Artá, could easily find an explanation in a justified attempt to be escaped the passage through the arduous mountainous lands of Aetolia and Acarnania, and the area around river of Achelooos to the north of Lepanto, where two decades earlier Despot Nikephoros II Orsini (1335-1338; 1356-1359) was killed in a bloody battle against the Albanians of the younger Shpata. Setton proposes the opposite course of the events i.e. that Heredia firstly debarked at Vonitsa and then headed for Lepanto, from where to Artá (Setton, K. M. Op. cit., p. 122). It seemed less probable to me for the aforementioned reasons. In the accepted here version the capture of Lepanto by Heredia is dated with *terminus ante quem* 24 April 1378.

⁹⁸ While had been sojourning in Vonitsa, the Master signed two documents and sent a letter to the Infant of Aragon Jaime (later King Jaime I, the *Hunter*, 1387-1396), cf. Loenertz, R.-J. Op. cit., pp. 340-341.

⁹⁹ Luttrell, A. *Intrigue...*, p. 35.

inland, setting out towards the capital of Shpata – the well-fortified town of Arta in Epiros, which was besieged.

This unexpected at first view direction that took the Crusade, could find its explanation besides in the defense of the interests of the vassals of the Hospital in Western Greece, in the more general context of supporting the Latin cause at the Balkans against the expansion of the Albanians and the political power of their leaders. The Albanian invasion to the land of Greece had had its long history at that moment. Albanian tribes originally inhabited a comparatively small territory, called *Arbanon* – a mountainous and semi-mountainous land between Lake of Ochrid and the rivers of Shkumbi and Devoli. In the late 13th and the early 14th century began the expansion of the tribes against the neighboring lands. This migration was predominantly centered towards the territories of Modern Greece. Local Byzantine authorities had to deal with them, and Emperor Andronikos III Palaiologos (1328-1341) was forced to fight with a few powerful Albanian tribes during his campaign for conquest of the Despotate of Epiros in 1338. In the next decade Serbian Tsar Stefan Dušan conquered the whole territory of Modern Albania and the Greek regions of Epiros, Thessalia and Acarnania. It is presumed that at the time one of the ancestors of Gjin Bua Shpata was made *Protovestiaros*¹⁰⁰ by Dušan, which is a testimony for the big political significance of his family. In Epiros a certain role for the successful expansion played the great plague epidemic of mid-14th century, i.e. the so called “Black Death”, which presumably devastated the lowlands and the littoral of the area. Afterwards big masses of Albanians invaded the depopulated lands. In the civil strife in the Serbian Empire that immediate followed the death of Dušan, his brother Tsar Simeon Uroš Nemanjić, nicknamed Siniša (1359-1370) who was previously appointed for

---

¹⁰⁰ Cf. <http://genealogy.euweb.cz/balkan/spatas.html>; *Protovestiaros* was a high Byzantine court title, which in 14th century was predominantly connected with military functions, i.e. meaning a general.

governor of Epiros and Acarnania, gave titles of despots to two local Albanian lords – Peter Losha (1359-1374, ruled in the region of Aetolia and Arta) and Peter Bua (in the region of Acarnania). Presumably Despot Peter Bua was the father of Gjin. The capital of his lands was the fortress of Angelokastron and he died before the spring of 1359, when his son defeated and killed the last descendant of the ancient Greek despots of Epiros Nikephoros II Orsini in a bloodshed battle at the river of Acheloos¹⁰¹.

This was just the beginning of the rise of the warlike Gjin, who succeeded the title of Despot from his father. At the head of his forces he incessantly attacked the last Greek stronghold in the area – Ioannina, and in the first half of the 70's managed to capture Arta and therefore almost the whole territory of the old Byzantine Despotate of Epiros. His obvious goal was to establish his power over as much land as possible and perhaps to renew the ancient power of the Despotate – but this time under Albanian domination.

Thus the aggressive policy, led by the Despotate of Arta under Gjin Bua Shpata, appeared as an undoubted threat to the vassal to Achaia possessions of Maddalena Buondelmonti, and even for the very center of the Principality in the Pelloponessos peninsula. An additional indication of the scale of the invasion of the Albanian tribes and their military force at the end of the 70's of 14th century was mentioning in one Catalan document for the presence of a military unit of one thousand and five hundred Albanian horsemen on the territory of the Duchy of Athens, which, as it was mentioned above, at the time was in internal state of turmoil because of the dynastic struggles for its possession. The leader of these Albanians, whose name was probably “Demetrios”, was titled Count (*lo comte*) by the Catalans of the Duchy¹⁰².

---

¹⁰¹ Nicol, D. Op. cit., p. 142.

¹⁰² *Diplomatari de l'Orient català: 1301-1409* (ed. A. Rubio I Lluch). B. 1947, doc. № 689: *Item lo Comte de Mitra qui pot haver be M.D. homens a cabal albaneses*. The identification of this *Comte de Mitra*, as well as the territory which he governed are still at question, cf. Miller, W. Op. cit., p. 305, where is expressed the assumption that the note was

The clarification of the problems, related to the campaign of Heredia against Arta, does not end with that. While Master of the Hospital was heading for Greece with his troops, the political situation in West Europe became further complicated by the sudden death of Pope Gregory XI on 27 March 1378. On 8 April 1378 in the new/old seat of the Holy See – Rome, was elected the new pope – Urban VI (Bartolomeo Prignano, 1378-1389) who was Italian. Almost immediately after his ascension he entered into a conflict with the French cardinals, with most of whom Heredia was in close relations. As a consequence, only five months after the election of Urban V, began the so called Great Church Schism in the West, which was to continue until 1417¹⁰³. A little later we shall find the Master of the Hospital and the majority of the Knights of Rhodes among the supporters of the Avignonese Antipope Clement VII (Robert de Geneva, 1378-1394). This emerging in the spring and the summer of 1378 huge internal conflict within the Catholic Church probably contributed to a kind of “abandonment” of the crusading venture in Greece, and the possible failure to be sent the necessary (and perhaps the expected, as Luttrell thinks) reinforcements to the campaign from the West¹⁰⁴.

---

about the governor of Demetrias at the Gulf of Volos which was a city, situated too far north, and which was never before documented in the boundaries of the controlled by the Catalan company lands. According to the order in which the nobles of the Duchy of Athens were listed in this document, the possessions of the Albanian count should be localized rather somewhere in the Central Greece (Phokis) and/or Southern Thessaly (cf. **Setton, K. M.** Op. cit., p. 105), between these belonging to the Count *de la Sola* (of Salona) and the Marquise of Bodonitza, and not in the Northeastern Thessaly. The lands in question were bordered with the territory of Despotate of Arta. For the possible connections of Gjin Bua Shpata with Count “Demetrios” and his Albanians in the Duchy of Athens cf. e.g. the internet publication on address: www.sandiegoaccountantsguide.com/library/Spata.php, where is represented an interesting hypothesis about the origin of the name of the modern Greek city of Spata, situated at the eastern end of Attica peninsula; for the Albanian tribe of Bua (*called such by the filarchs*), inhabiting yet the mountains of Thessaly in the mid 30's of 14th century see e.g. **Cantacuzenus, I.** *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum Libri IV* (ed. **L. Schopen**); Vol. I. B. 1828, p. 474.

¹⁰³ **Kaminsky, H.** “The Great Schism”. *The New Cambridge Medieval History*; Vol. VI (C.1300-C. 1415) (ed. **M. Jones**). Cambr. 2008, pp. 676-677.

¹⁰⁴ **Luttrell, A.** *The Hospitallers at Rhodes...*, p. 302; **idem**, *Gregory XI...*, p. 413; **idem**, *Intrigue...*, p. 33.

Still under question is also the probable inclusion of the members of the so called “Navarrese Company”, coming from Durazzo, in the Heredia’s campaign against Shpata¹⁰⁵. Furthermore, although the Albanian Despot is certainly identified as the main target of the Crusader attack, there exists a problem with the clarification of his possible allies¹⁰⁶. In some later historical sources, such as the works of Giacomo Bosio and Abbot Vertot, was persistently argued that during this campaign the Master Heredia fought with some Turks in Greece and that had even been captured by them, rather than Shpata¹⁰⁷. With no other historical evidence to confirm these reports, it is difficult at first glance to accept their credibility. Moreover, in 1378 the Turks still seemed far from the lands of Western Greece – between them and Epiros were the appanage of Manuel Palaiologos at Thessalonica, the state of the Vukašin’s son King Marko (1371-1395) and various other smaller Christian lordships. However, a closer look at the political map of the region and the course of the events seem to indicate otherwise. The aforementioned letter of Pope Gregory XI to the Hungarian king Louis I of Anjou shows that after the battle of Chernomen the Ottoman raids had yet in 1372 reached “the borders of the Principality of Achaia and the Duchy of Athens”. In the next year at the request of the Venetian Senate the *Amir* Murad I sent five thousand of his own troops in the Adriatic and Italy itself to fight as paid mercenaries for the war the Serenissima led against Padua¹⁰⁸. After the seizure of the power in Constantinople by Andronikos IV Palaiologos (1376-1379), his brother Manuel, who was at the time an active supporter of the anti-Ottoman policy, was removed from the appanage in

---

¹⁰⁵ This opinion is shared e.g. by **Fine, J. V. D. Jr.** Op. cit., p. 401.

¹⁰⁶ Some sources claim that among them was the Serbian despot of Ioannina Thomas II Preljubović (1366-1384) who was usually hostile to the Albanians and especially to Gjin Bua Shpata, cf. **Nicol, D.** Op. cit., pp. 157-158.

¹⁰⁷ **Bosio, I.** *Dell’istoria della sacra religione et illustrissima militia di S.Giovanni Gerosolimitano*. Parte Prima et Parte Seconda. R. 1594 (= **Bosio**), L. III, p. 87; **Vertot, II**, pp. 170-173.

¹⁰⁸ **Luttrell, A.** *Latin Responses...*, pp. 125-126.

Thessalonica and thrown as a prisoner into the tower of Anemas with his father. This event, together with the handing over of Gallipoli, in fact gave easier access and a new impetus to the Ottoman invasion on the ancient Roman road *Via Egnatia* (leading from Constantinople to Durazzo). By the evidence of the sources also seems likely that by 1377-78 the majority of the Christian lords of the present-day geographical region of Macedonia had already become vassals of the Ottoman Amir¹⁰⁹. In such conditions in 1378 the armies of Murad I should have had free access to Western Greece. Therefore, in an acceptable explanation of the information, given by Bosio and Vertot, becomes the assumption that Gjini Bua Shpata hired some Ottoman soldiers from the forces of the Western *udj* that at the time probably reached the northwestern borders of Epiros¹¹⁰, and used them in the war against the controlled by the Order of St. John Principality of Achaia. Such a practice of hiring of Turkish troops by the local Christian lords (or simply by those who got the money to pay, as the Venetians in 1373) was, as we saw above, very well known in this age and common not only to the Ottomans but also to all of the other so called *ghazi-beyliks* in Anatolia. Furthermore, it was quite typical for the initial stage of the Turkish expansion into new areas, such as were the Western Balkans at this time.

If we turn for the last time to the motives for the campaign of Heredia against Arta, besides in the defense of the interests of the family of Buondelmonti and the Principality of Achaia they probably could be summarized in the following: the consolidation of the leased by the order of St. John domains that were threatened by the onslaught of Despot Shpata; the reconquering of the previously lost Angevine possessions in Epiros and Aetolia,

---

¹⁰⁹ **Matanov, Chr.** Ot Galipoli do Lepanto..., pp. 66-67; **Soulis, G. Chr.** *The Serbs and Byzantium during the reign of Tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his successors.* Dumbarton Oaks, 1984 (revision of Ph.D thesis, Harvard University, 1958), App. IV, pp. 155-156.

¹¹⁰ Even the logic of the chronology of the Ottoman conquest of Macedonia proves that, cf. e.g. **Matanov, Chr.** *Igozapadnite bulgarski zemi...*, pp. 102-156.

and, thus, probably the formation of a Frankish-Hospitaller hegemony over the most of the Mainland Greece. The last assumption could seem too ambitious, but in my opinion satisfactory explains the “strange” direction that took the Crusade and the circumstances about its conduct. As to the pure crusading goals and opportunities that could be pursued by such enterprise, they were expressed in the fact that the united under the leadership of the Order Latin possessions, ranging from Albania to the island of Euboea (real and fictitious by the summer of 1378), theoretically would constituted a serious barrier to the Ottoman advance in the Southern Balkans and the Turkish pirate raids in the Aegean. There existed also the possibility that the directing of the campaign towards Arta was something like a temporary deviation, and the true goal was to be the continuation to the already conquered by the Ottomans lands of *Romania*. However, even the Master and the Convent of the Order to have had such plans, serving probably the program-maximum of their old “Greek” project, they collapsed too soon, since on 23 August 1378¹¹¹, while had still been besieging Arta, Fr. Juan Fernandez de Heredia fell into ambush along with his entourage and was captured by the troops of Gjin Bua Shpata.

This event constituted the end of the Crusade, and Heredia was held captive by Shpata until the spring of 1379¹¹². For his liberation was demanded a huge ransom which at this point was clearly not within the reach of the Levantine treasury of the Order. For that reason the Knights Hospitaller borrowed large amounts of money from various local Frankish magnates, among them were the Grand Constable of Achaia Centurione I Zaccaria, the Florentine

---

¹¹¹ The exact date is marked in manuscript, held in Arles: Arles, Bibliotheque Communale, GG 76, f. 311, according to **Luttrell, A.** *Gregory XI...*, p. 413, n. 88; the news about the capture arrived in Florence on 28. IX. 1378, cf. **Loenertz, R.-J.** *Op. cit.*, p. 341.

¹¹² On 20 May 1379 the presence of the Master was registered at the Achaian capital of Clarenza, cf. **Delaville Le Roulx, J. M.** *Op. cit.*, p. 206.

Rainerio (Nerio, Neri) I Acciaiuoli (1371-1394) and the wife of the Byzantine Despot of Morea Manuel I Cantacuzene (1349-1380) Isabel de Lusignan¹¹³.

At the headquarters in Rhodes in February 1379, while the Master was still being captive to the Albanians, was held a General Chapter of the Order, which was attended by many Hospitaller senior dignitaries, who had gathered there on the occasion of the crusading campaign. Among the others there were presented personally the Prior of France Fr. Gerard de Vienne, the Prior of Auvergne Fr. Robert de Chatteneuf and the Prior of Thoulouse Fr. Gaucher (or Gautier) de La Bastide. The main question, discussed by the participants in the council was the recent non-canonical and inappropriate, according to the Statutes of the Order, election of Fr. Heredia for Master. At the meetings under the chairmanship of the eminent and already mentioned *Grand Commander* Fr. Bertrand Flotte, who was elected for a temporary deputy of the Master with the title of Lieutenant, had been adopted a number of regulations that restricted the power and the prerogatives of the Master and made him extremely dependant on the decisions of the Convent of the Order¹¹⁴. On these decisions of the General Chapter undoubtedly held influence the inglorious defeat which the Aragonese brother suffered in Epiros several months earlier.

Thus, ultimately the project of Gregory XI for the papal-Hospitaller Crusade for “liberation of parts of Greece” proved a failure. One can speculate on the possibilities that could be found before the campaign of Heredia, if he had departed earlier or the coup of Andronikos IV in Constantinople had not taken place, but all this remains in the field of the historical fiction. As a consequence of the defeat of this Crusade, led by the Master of the Hospital, in the late 70’s of the 14th century the long expected in Byzantium military aid from the West

---

¹¹³ The amount of the ransom for Heredia was at least twelve thousand Venetian ducats, and probably much more, cf. **Luttrell, A.** *Aldobrando Baroncelli...*, pp. 286, 288-290.

¹¹⁴ **Vertot**, II, p. 179; **Delaville Le Roulx, J. M.** *Op. cit.*, pp. 205-209.

remained a distant mirage, and the political circumstances for further expansion of the Ottomans into the Balkans were better than ever.

Дворът на Карл Велики като управленческа институция в съчинението на архиепископ Хинкмар “de ordine palatii“ /трета част/

Веселка Гъркова

Б/ Ordo regni.

Във втората част на трактата на Адалард/Хинкмар, посветена на *ordo regni* – в глави VI и VII, се разглеждат по-отблизо следните три въпроса: имперските събрания, кралските съветници и кралското законодателство.

Известно е, че имперските събрания - *placita generalis, pled, conventus, diet*, при Каролингите са свиквани два пъти годишно. Хинкмар информира следното за общото народно събрание, обявявано обикновено през май и задължително за всички поданици на краля: “Ставаше така: по онова време беше обичайно да се свикват годишно не повече от две общи събрания. Едното, при което се определяше положението в цялото кралство за текущата година; което на него биваше постановено, не можеше да бъде променено от изхода на нещата, дори и при най-голяма опасност за цялото кралство.

На това събрание идваха всички големци, както църковните, така и светските; по-висшите, за да вземат решения, по-дребните, за да приемат тези решения и между другото и да дават съвети и това не по заповед (на краля – б.м.), а по собствено разбиране и оценка да потвърдят, и накрая за да дадат своите дарове.

Другото събрание се свикваше само със *seniores* и с най-добрите съветници, при което се обмисляше положението през идващата година: дали нещо не се задаваше, което да изисква предварителни мерки, дали

след една година не заплашваше нещо, заради което трябваше да се предприемат предварително решения и действия.”¹.

Тук е важно да подчертаем, че при първия вид събрания се поставят за разрешаване задачи от общодържавен характер (война, нападение, обсъждане и оповестяване на капитулации, църковни решения и пр.) и решеното не може да бъде променено “при какъвто и да е изход на нещата”. Събранието от втория вид явно е представлявало нещо като организационно събиране по подготовката на майския сбор и се е провеждало обикновено през есента. На него се изработвали политически и стратегически приоритети, набелязвали се оперативни решения. Както се подчертава в текста, взетите решения трябвало да се пазят с най-голяма дискретност до следващото общо събрание поради следните съображения (по думите на Адалард/Хинкмар): първо, за да се предотвратят достъпа до информацията на определени хора и групи в и извън кралството, за да не бъде тя унищожена или обезсилена, и второ, за да не се нарушавало правото на съвещателен и потвърждаващ глас на другата част от аристокрацията – като се потърси нейния съвет и одобрение за решенията “като че ли нищо не е било решено предварително”².

---

¹ De ordine palatii, CapVI, 82 – 85: “Consuetudo autem tunc temporis alis erat, ut non saeopis, sed bis in anno placita duo tenerentur. Umim, quando ordinabatur status totius regni ad anni vertentis spatium; quod ordinatum nullus eventus rerum, nisi summa necessitas, quae similiter toti regno incumberebat, mutabatur.

In quo placito generalitas universorum maiorum, tam clericorum quam laicorum conveniebat, seniors propter consilium ordinandum, minores propter idem consilium suscipiendum et interdum pariter tractandum et non ex potestate, sed ex proprio mentis intellectu vel sentential confirmandum, ceterum autem propter dona generaliter danda.

Aliud placitum cum senioribus tantum et praecipuis consiliariis habebatur, in quo iam futuri anni status tractari incipiebatur, si forte talia aliqua se praemonstrabant, pro quibus necesse erat praemeditando ordinare, si quid mox transacto anno priore incumberet, pro quo anticipando aliquid statuere aut providere necessitas esset.”

² Пак там, p.84-86: “Et cum ita per eorundem seniorum consilium, quod future tempotis action vel ordo agenda posceret, a longe considerarent, et cum inventum esset,

От този пасаж става ясно, че на този вид събрания е идвала само част от аристокрацията – това са били тези големци, поканени специално от краля. Известно е също така, че дневният ред е бил подготвян от комисии, в някои случаи лично председателствани от краля, а ако той е отсъствал, от посочен от него човек. Както въпросите за разискване бивали посочени от краля и никой нямал право да се отклони от тези насоки, така и последната дума имал той, когато се подготвял завършеният текст от събранието.

При Пипин III първият вид събрание - или обикновеното общо събрание, се свиквало през месец май - практика, въведена за по-лесното изхранване на конницата, наричало се е поради това “майско поле”. Така в кралството са свиквани всъщност две фундаментално различни институции - аристократичният общ пленд на “грандовете” и този на свободните хора, влизаци във войската. Още при майордома на франките Карл Мартел (714-741 г.) те са били свиквани едновременно, което е утежнявало организацията им. Същността на двата вида общи събрания е напълно различна – докато войската трябвало да се намира на място, близо до военните действия или до застрашената за момента граница, за държавното управление били необходими архив, вещи администратори и юристи.

Практиката по време на управлението от Пипин III до Карл Велики показва, че постепенно войсковото събрание се отделя от аристократичния общ пленд, макар че теоретично те остават свързани. Общият пленд, наричан още “синод” или “синодален събор” в изворите, се налага като модел, и на него се обсъждат и военните въпроси. Графовете се явявали и на двата вида събрание, а епископите и абатите, макар че били длъжни да се появят в армията с васалите и подвасалите си, не винаги го правели. Както съобщава Хинкмар, духовните и светските големци са заседавали по

---

sub silentio idem inventum consilium ita funditus ab omnibus alienis incognitumque et aliud iterum secundum generale placitum,acsi inventum vel a nullo tractatum esset,maneret;[...].”

правило поотделно, но понякога и общо – както е било на диетата във Франкфурт през 794 г. Според данните³ на тази диета светските лица се оказали некомпетентни по богословските въпроси; прелатите назовавали общото събрание “синод” или “свещен конвент”, докато събранието на графовете не получило отделно наименование⁴, което означава, че те не са заседавали по принцип отделно. Така че през май, изобщо през пролетта, се свиквали всъщност две събрания – “събор” на прелатите и истинско събрание на магнатите – лаици и свещенослужители, които освен това по традиция поднасяли годишните дарове на владетеля.

Другото нещо, което прави впечатление при протичане на диетите е фактът, че при решаване на църковните проблеми графовете нямали думата, докато при общите въпроси, свързани с кралството, прелатите решавали в еднаква степен наравно с графовете. Кое за пореден път подкрепя позицията на Хинкмар, отразена на много места в трактата, за водещата роля на духовенството сред оформените политически и социални прослойки в кралството.

Тъй като до средата на века военните проблеми са определящи за събранията, Карл Велики прехвърля тези въпроси на друг съвещателен орган, който заседава на мястото, определено за предварителния армейски сбор. Той свиква и извънредни събрания на войската по друго време на годината във връзка със спешни военни събития.

Проследявайки данните за общите събрания в Големите кралски анали, може да се набележи определен ритъм в локализираното им провеждане. Имало е “зимни” и “летни” пфалци”, като делението им е било обусловено от цикъла на военните действия: кралят е воювал през лятото, а през зимата е планирал следващите дипломатически и военни стъпки, занимавал се е с вътрешната уредба на кралството, празнувал е с

---

³ Срв Фавие, Жан, Карл Велики, София, 2002

⁴ Пак там, с. 16. в.

най-пищна представителност религиозните празници и е събирал именно тогава около себе си възможно най-голям брой съветници, гости, учени. Именно през зимата дворът е бил представен в пълния си състав и особено на най-светлите църковни празници Коледа и Великден. Затова за зимните празници и общи събрания са били избирани по-големите пфалци като Херстал, Вормс, Нимеген, Диденхофен, Аахен и др. Именно сега са се подготвяли в тесния кръг със съветниците, както видяхме от текста на трактата, общият плен през пролетта и решаването на всички неотложни задачи пред кралството за момента. Можем да предположим, че през зимата Карл Велики е свиквал възможно най-голям кръг от компетентни светски и духовни лица, служители, съветници или поданици, за да решава в по-широк форум неотложните държавни и политически дела. За тях това е било задължение, както свидетелства Айнхард в своето “*Translatio et miracula SS. Marcellini et Petri*” – за него явяването в двореца било *consuetudo* (задължение)⁵, наложено от краля. С превръщането на Аахен от 794 г. нататък в постоянна зимно - лятна резиденция и в столица на страната пред двора се откриват нови възможности: дворът се разширява и развива до максимална степен, отговаряща на изискванията за висша представителност на владетеля – за разлика от лятото, когато дворът е придружавал походите на краля в намален състав; в Аахен двор и управление се развиват и обединяват в един континуитет, който действа и след смъртта му, като плодове на каролингското Възраждане дават плод именно при неговите наследници.

Тук искаме да обърнем внимание върху обстоятелството, че когато се говори за имперските събрания, при Адалард/Хинкмар се изтъква подчертано ролята на аристокрацията – на големците, *maiores, seniores*, които взимат важните решения, а за *minores* остава само правото да ги

---

⁵ Срв. Fleckenstein, J. Цит. съч.,36

потвърдят. В изворите на VIII и IXв. “грандовете” са назовани още “*populus*”, т.е. те са франкският “народ”. Ясно е обаче, че тези събрания имат аристократичен характер. Контекстът на “*populus*” навежда освен това на мисълта за аристократизацията на франкското общество в резултат от издигане ролята на светските магнати и за рязък спад в обществената активност на обикновените свободни в обществения и културния живот. Това е отразено ясно и в неговото законодателство.

Следва пасаж в текста, който според изследванията на историците⁶ е дело на Хинкмар и е допълнение към първоначалния трактат на Адалард. Това е пасажът за съветниците на Карл Велики, които са споменавани често в трактата, но в тази част особено добре проличава значението, което им придава Хинкмар за управлението на кралството, а на тази основа и изискванията на архиепископа към качествата им: “ Но като съветници биваха избирани, доколкото беше възможно, тези клирици и лаици, които съответно на техните способности имаха страх от владетеля, освен това показваха такава отдаденост, че – независимо от вечния живот – нямаха нищо по-важно от краля и неговата власт: значи не бяха нито негови приятели, нито врагове, нито роднини, не носеха подаръци, не се държаха като ласкатели, не водеха пламенни речи, не мислеха софистично или коварно, не се водеха по мъдростта на този свят, който е враждебен на Бога, ами притежаваха онази мъдрост и сила на разума, с които можеха да не само да отхвърлят чрез справедлива и истинска мъдрост онези, които разчитаха на споменатата човешка хитрост, но и да ги победят докрай.”⁷.

---

⁶ Срв.. Fleckenstein, J. Цит. съч.,.16

⁷ De ordine palatii, Cap. VI, p.86: “Consilarii autem, quantum possibile erat, tam clerici quam laici tales eligebantur, qui primo secundum suam quisque qualitatem vel ministerium Dominum timerent, deinde talem fidem haberent, ut excepta vita aeterna nihil regi et regno praeponderent: non amicos, non inimicos, non parentes, non munera dantes, non blandientes, non exasperantes, non sophistice vel versute solummodo huius aut secundum sapientiam saeculi, quae inimical est Deo, sapientes, sed illam sapientiam et intelligentiam

Тук откриваме най-важните изисквания на архиепископа към съветниците: “[...] всичко, което те поверително са говорили както относно положението в държавата, така и за всяко лице, не трябваше никой без съгласието на хнякой от неговите приятели да предаде на някой друг, докато този случай трябваше да бъде пазен за един ден или два и повече, или за една година, или завинаги да остане тайна и и да се отминава с мълчание.”⁸.

С акцента върху тези духовни качества като че ли Хинкмар иска да наблегне повече върху клириците като опора на кралската власт, което е разбираемо предвид собствения му опит и принадлежност към тяхното съсловие. Този пасаж освен това подсказва за критиката му към начините на домогване към властта от страна на висшестоящите, и очертава всъщност неговата идеализирана представа за личността на съветника. Именно по тези съдържателни черти този пасаж се приписва не на Адалард, чието повествование е стегнато и прагматично, а на Хинкмар, който насища разказа с пристрастие към теологията и философията, присъщи за него, личния съветник на Шарл Плешиви.

По-нататък Хинкмар споменава, че архикапеланът (назовава го отново “апокризиар”) и камерхерът трябвало да участват като постоянни съветници във втория тип заседания, както и други носители на висшите дворцови длъжности ⁹. Така например пфалцграфът е бил постоянен юридически съветник на краля.

---

scientes, qua illos, qui in supradicta humana astutia fiduciam suam habuissent, pleniter per iustam et rectam sapientiam non solum reprimere, sed funditus opprimere potuissent.”

⁸ Пак там, 86 – 88: “Electi autem consilarii una cum rege hoc inter se principaliter constitutum habebant, ut, quicquid inter se familiariter locuti fuissent, tam de statu regni quamque et de speciali cuiuslibet persona, nullus sine consensus ipsorum cuiuslibet domesrico suo vel cuicumque alteri prodere debuisset secundum hoc, quod res aedem sive die sive duobus sive amplius seu annum vel etiam in perpetuum celari vel sub silentio manere necesse fuisset.”

⁹ Пак там, р. 89

В последната VII глава става въпрос за предварителната подготовка на имперските събрания – изразена в съставянето на капитуларии, предложени от краля за обсъждане: “Както при единия, така и при другия вид имперско събрание назовават големци, които бяха също така първите сенатори в кралството, за да не изглежда на пръв поглед, че са извикани без причина, биваха информирани по кралска заповед относно точно записани и подредени глави, които бяха написани или от краля по Божие вдъхновение, или му бяха съобщени от всички страни след последното тръгване на съветниците и биваха раздадени на тях за мнение и обсъждане. След получаването им им беше възложено в разстояние на един, два, три или повече дни, колкото изискваше значението на нещата, да дадат чрез изпратени тук и там пратеници от кръга на преди назоваваните дворцови служители мнение в кръга на гореназованите дворцови служители, какво им се струва правилно, и получаваха отговор; към тях не можеше да се присъедини никой стоящ отвън, докато доведените до краен резултат отделни въпроси не бяха поднесени на славния владетел пред неговите свещени очи да ги чуе, и което неговата дадена от Бога мъдрост избираше, биваше прието от всички. И така се постъпваше с (обсъждането – б.м.) на една, две и повече глави, докато чрез Божията милост биваха решени всички необходими на онова време.”¹⁰.

---

¹⁰ Пак там, CapVII, p, 90-92: “Proceres vero praedicti sive in hoc sive in illo praefato placito, qui et primi senators regni, ne quasi sine causa convocari viderentur, auctoritate regia per denominate et ordinate capitula, quae vela b ipso per inspirationem Dei inventa vel undique sibi nunciata post eorum abscessum praecipue fuerant eis ad conferendum vel ad considerandum patefacta sunt. Quibus susceptis interdum die uno, intedum biduo, interdum etiam triduo vel amplius, prout rerum pondus expetebat, accepto ex praedictis domesticis palatii missis intercurrentibus quaeque sibi videbantur interrogantes responsumque recipients, tam diu ita nullo extraneo adpropinquante, donec res singulae ad effectum perductae gloriosi principis auditui in sacris eius obtutibus ex[ponerentur]. Esse sicut de uno, ita de duobus, vel quotquot essent capitulis agebatur, quousque omnia Deo miserante illius temporis necessaria expolirentur.”

И Хинкмар продължава по-нататък интересния пасаж на изготвяне на кралските капитуларии, който е единствен по характера си сред изворите на IX в.: “Междувременно обаче, докато това се обсъждаше в отсъствието на краля, владетелят беше зает сам с останалата тълпа в двора, за да приеме подаръците, да поздрави знатните, да се разговори с по-редките гости, да даде на по-старите утеха, да се порадва на по-младите и същото правеше както в църковната, както и в светската област; и го правеше винаги така, че ако беше такова желанието на специалните съветници, идваше при тях и оставаше, колкото искаше. С цялото доверие, с което те намираха отделните решения, те ги изнасяха и при това открито съобщаваха, как са търсили решението, в какви противоположни различни мнения или спорове или в приятелско разногласие.”¹¹

За Карл информацията за състоянието на империята е от огромна важност, тя е фундамента на обмислената му външна политика. От всички части на кралството и от пограничните райони се събират сведения, които понякога са решаващи за вътрешната и външната политика на владетеля. Почти е било задължение на всички събрали на диетите да доставят такава информация: ”Второ занимание на краля беше да разпитва всеки от коя да е част на кралството, какво ценно за осведомяване и за съветване носи. Защото това не само им беше разрешено, но им беше настоятелно поръчано да правят, всеки до своето завръщане да проучи с голямо усърдие в и извън кралството, не само от собствените или чужди хора, но и от приятели и врагове, като сътрудникът биваше оставен свободен и не

---

¹¹ Пак там, р.92:”Interim vero, quo haec in Regis absentia agebantur, ipse princers reliquae multitudini in suscipiendis muneribus,salutandis proceribus,confabulando rarius visis, conpatiendo senioribus, congaudendo iunioribus et cetera his similia tam in spiritalibus quamqueet in saecularibus occupatus erat; ita tamen, ut quotienscunquesegregatorum voluntas esset, ad eos veniretsimiliter quoque,quanto spatio voluissent,cum eis consisteret. Et omni familiaritate, qualiter singular reperta habuissent, referebant, quantaque mutual hinc et inde altercatione vel disputatione seu amica contentione decertassent, apertius recitabant.”

беше питан настоятелно за произхода на неговите знания : дали народът в която и да е част, област или край на кралството се вълнува и каква е причината за вълнението, дали гневът на народа се чува, или друго нещо незаконно, за което да трябваше да бъде взет общ съвет тук, итн., и отвън, дали едно подчинено племе не се е вдигнало или друго въстанало не се е предало, дали едно още непобедено племе не трябва да се присъедини към кралството или нещо подобно не започва.”¹².

Отново в тези редове на Хинкмар прозвучават социалните проблеми на обществото. Селската неволя звучи особено ясно в капитуларий от 811 г. на Карл Велики : “[Кралските пратеници] трябва да разузнаят отрекъл ли се е от света този, който който се мъчи ежедневно и всячески да увеличава своите владения, като[...] в божието име лишава от имоти богати и бедни, несведующите [...] прости хора, а техните законни наследници – от наследство [...];така че ли като по необходимост отиват към кражба и към разбойничество онези, от които е изтръгнато бащиното наследство от чужд човек.”¹³

От последната VII глава на трактата става ясно, че светските и църковните заседавали поотделно в различни помещения, но когато предметът на обсъждане го е изисквал, се събирали заедно, и за изясняване на специални проблеми се канели специалисти, които обаче не били приети в кръга им при обсъжданията.”Но и това не бива да пропуснем, че

---

121 Пак там, р.94-96:”Secunda autem ratio regis erat iterrogatio, quid unusquisque ex illa part regni,qua veniebat, dignum relatu vel retractatu secum afferret. Quia et hoc eis non solum permissum,verum etiam arctius commissum erat, ut hoc unusquisque studiosissime,usque dum reverteretur, tam infra quam extra regnum perquireret,si quid tale non solum a propriis vel extraneis, verum etiam,sicut ab amicis, ita et ab inimicis investigaret, intermissa interim nec magnopere,unde sciret, investigate persona: si populus in qualibet regni parte, regione seu angulo turbatus, quae causaturbationis esset, si murmur populi obstreperet vel tale aliquid inaequale resonaret, unde generale consilium tractare aliquid necessarium esset,et cetera his similia; extra verito, si aliqua gens subdita rebellare vel rebellata subdere,si necdum tracta insidias regni moliri vel tale aliquid oriri voluisset.”

¹³ Цитат по ХИСВ, с.114

при добро време навън, но и вътре е имало отделни помещения, където едните са можели да бъдат достатъчно отделени и както и останалата част от множеството е можела да бъде отделена и така хора от нисш ранг първоначално изобщо не биха могли да се появят. Двете приемни зали за големците са били така разделени предварително, че всички епископи, абати и други високопоставени духовници можели да се съберат без всякакво участие на светски лица и съответно всички графове и други князе със съответстващата им чест са били отделени от другата маса хора още от ранна сутрин, докато е идвало времето да дойде, или да не дойде кралят. След това биваха повикани на полагаемите им се места духовниците и лаиците от кръга на гореназованите големци, за които бяха подготвени съответно почетни места. Понеже бяха разделени от другите, то те можеха, според желанието си, да заседават заедно или отделно, но, както им го налагаше предметът на разискванията, били те духовни или светски, или смесени. Също така те можеха да решат дали за изясняване или проучване на даден случай да не поканят някого, който след изясняване на случая отново си отиваше.”¹⁴.

Още няколко думи за капитулариите на Карл Велики. Известният френски медиевист Жан Фавие посочва, че много малка част от

---

¹⁴ Пак там, 92-94:”Sed nec illud praetermittendum, quomodo, si tempus serenum erat, extra, sin autem, infra diversa loc distincta errant, ubi et hi abundanter segregate semotim et cetera multitudine separatim residere potuissent, prius tamen ceterae inferiores personae interesse minime potuissent. Quae utraque tamen seniorum susceptacula sic in duobus divisa errant, ut primo omnes episcopi, abates vel huiusmodi honorificentiores clerici absque ulla laicorum commixtione congregarentur. Similiter omnes comites vel huiusmodi principes sibi met honorificabiliter a cetera multitudine primo mane segregarentur quousque tempus, sive praesente, sive absente rege, occurreret. Et tunc praedicti seniors more solito clerici ad suam, laici vero ad suam constitutam curiam subselliis similiter honorificabiliter praeparatis convocarentur. Qui cum separate a ceteris essent, in eorum manebat potestate, quando simul vel quando separate residerent, prout eos tractandae causae qualitas docebat, sive de spiritalibus sive de saecularibus seu etiam commixtis. Similiter, si propter quamlibet noscendi vel investigandi causam quemcunque convocare voluissent, ut re comperta discederet, in eorum voluntate manebat.”

капитулариите е била преписвана в канцлерството, част от капелата, а се е оформяло в администрацията на пфалцграфа.¹⁵ Започват да се архивират едва при внука му Шарл Плешиви. След него през IX в. те били обединени в сборник от 7 книги. Първите 4 били дело на съветника на Карл Велики, абат на манастира във Фонтенел, останалите три са добавени от майнския дякон Бенедикт през 842 г. През Новото време те нарастват неимоверно много, защото под капитуларий през Средновековието се е разбирало и постановление, отделни параграфи, и законодателни актове с различен от характер. Франсоа Гизо ги начислява на 2100 в своя статия от 1829 г.¹⁶

Капитулариите, за които става дума в текста на Хинкмар, представляват в повечето случаи копия, издадени под формата на паметни записки на краля. Те ни информират също така за речите на краля, когато е присъствувал на съвета, или на неговите говорители, когато е отсъствал. Капитулариите имат характер на заповеди, а не молби за съвет. Интересно е също така, че протоколите на заседанията не отбелязват дискусиите. Такива е имало, както сочат в редки моменти някои капитуларии, но от този факт трябва да предположим, че кралят не е допускал намеси, които да променят коренно предложенията му. Кое то пък от своя страна е поставяло много високи изисквания към опитността му да преценява нещата и да не прави грешки пред разноплеменното общество, събрано от всички краища на кралството, които са можели да доведат до лоши последствия. От друга страна майските капитуларии, постановяващи мерки по организацията на кралството, са изготвяни от краля още през есента на предишната година след дълги обсъждания с негови близки, видни

---

¹⁵ Фавие, Жан. Цит. съч., с. 279

¹⁶ Гизо, Франсоа, О значении деятельности Карла Великого и характере эго законодательства (1929 г.), в: История средних веков. Сост. М. М. Стасюлевич. Москва, 1999, с. 407

съветници и редица големци и специалисти, познаващи най-добре същността на възникналите проблеми. По този начин са се елиминирали възможните управленчески грешки. Наред с капитулариите се съобщават и кралски решения, които получават правна стойност чрез устното им оповестяване пред събранието – това е една стара мерovingска законотворческа традиция. Тук става въпрос за дипломатическите отношения и за мирните договори. Кралят трябва да получи одобрението на събранието, без което неговите решения не са ефикасни. Накрая се съставя капитуларий, които се оповестява пред събранието. Но понякога кралят издава преки заповеди, които не биват записани, а изискват незабавно изпълнение.

Както видяхме в по-горния текст, общото събрание има и друга функция. Големците миряни и духовници пристигат при краля с “годишните дарове” – германска традиция, представляваща приноса им към кралството. Така се реализира васалската вярност към краля.

Историците поставят въпроса, дали картината, дадена от Хинкмар в VII глава, е вярна. От гореописаното се вижда, че Хинкмар е поставял Карл Велики в центъра на всички действия. Той е началото, инициаторът, и приемникът на всичко. По негова воля се свикват събранията, той ги ръководи, приема и утвърждава законите, навсякъде се чува неговата воля. Не съществува истинска обществена инициатива – общото събрание е орган на правителството. Дали наистина е така?

Карл Велики е имал огромен патримониум – над 1000 домена лично имущество, наследено от римските императори и от франкските крале, завоювани земи, в земите му има над 200 кралски палата и кралски вили, страната се е управлявала от над 500 графове, епископствата са били около 200 на брой. При такава мощ той обаче не е управлявал като абсолютен монарх, а е съблюдавал освен меродавната обичайна практика на съвещателство с големците също така техните интереси и мнения. Общото

събрание не е просто утвърждаващ кралските решения орган. Картината на Хинкмар не е просто идеализирана, а отразява практиката кралят да налага в крайна сметка своя авторитет, след като се е съобразил с мнението на общото събрание, който не е включвал, както видяхме по-горе, обикновените хора, а главно знатните. Това е неговият *populus*. При Карл Велики общите събрания са по-чести, отколкото преди, и развиват активна дейност. От 770 до 813 г. те са се състояли 35 пъти.

В епилога¹⁷ на трактата Хинкмар се спира на своите източници: актовете на синода във Фисмес от април 881 г. и решенията на “Старите” (негов израз, имат се предвид старите авторитети, тези на църковните отци – б. м.), за да представи на своя млад крал след смъртта на брат му Лудвиг реда в кралския двор и управлението на държавата – “така, както ги научих от писанията и думите на предците и сам ги видях през моята младост”¹⁸. Както по-нататък той казва, според сведенията му никой от способните мъже при управлението на Луи Благочестиви не е останал жив. Но Хинкмар гледа с надежда към бъдещето: ”защото от техния благороден род ще се родят на мястото на бащите синове, дори ако и да не познавам техните качества и способности. Те трябва да се стремят към това, да не отстъпват на онези по характер и сила, както и - съответно тяхната възраст и изискванията на времето – и по мъдрост и усърдие, за да могат да последват заслужено в поста и задачите бащите, и в това унаследяване да се пазят грижливо от това (както казва св. Григорий),¹⁹ на върха на тяхната чест да бъдат преобърнати от знанието за славата, както Саул, който

---

¹⁷ De ordine palatii, p. 97 - 99

¹⁸ Пак там, p. 96: “[...] sicut scriptis et verbis seniorum didici et ipse adhuc in adolescentia mea vidi, devote iussioni vestrae obediens obtuli.”

¹⁹ Става въпрос за папа Григорий I Велики (540 – 604)

отначало бил скромен при избора си за високата длъжност, но който бил по-късно отхвърлен (от Бога – б. м.) заради високомерието си.”²⁰.

***

Така приключва трактатът за устройството на двореца и на държавата на Адалард/Хинкмар. Видяхме, че то е единствено по съдържанието си произведение за епохата за административната уредба на кралството. То принадлежи като произведение към по-късното Възраждане, две епохи след Карл Велики, имайки предвид годината на преписа му. Епископите и архиепископите са поощрявали преписите на Библията и на различни текстове от миналото, които биха могли да бъдат поука за бъдещите поколения. Така е мислил и така е правел архиепископ Хинкмар. Скрипториумът в Реймс се превръща в една от водещите книжовни средища по време на неговия живот, не по-малко известен от скрипториума в Лион на Адалард, на този на архиепископ Мец от Дрогон и др. Ебоновото евангелие от Реймс (Еперне, общинс. библ.), (Утрехтският псалтир (Утрехт, Унив. библ.) са от 20-30 години на IX в, Дрогоновият литургичен сборник, Лотаровото евангелие (Париж, френска национ. Библ.) и Псалтирът на Лудвиг Немски (Берлин, Staatsbibl.) са от 40-50 години на IX в. и представляват разцвета на каролингското Възраждане. В ехото на късното Възраждане се вписва животът и делото на Хинкмар Реймски. Като личност – духовник, общественик, философ, дипломат, книжовник, правист, активна фигура в своя диоцез, историк и моралист,

---

²⁰ Пак там, р. 96 – 97:”[...] scio tamen de illorum nobilitate natos pro patribus filios, licet illorum mores ac qualitates ignorem. Ipsi vero procurent, ut non sit moribus ac virtute atque pro aetatisquantitate vel temporis qualitate sapientia et studiis bonis degeneres, quatenus merito partum loca et official suppleant, et se in ipsa suppletione caute custodiant, ne, ut sanctus Gregorius dicit, in culmine honoris positi usu gloriae permutentur, sicut saul, qui prius in electione honoris exstitit humilis, postea reprobari meruit propter elationem tumoris.”

той е една от редките личности на IX в., които оказват изключително голямо влияние върху изграждането на кралската институция в морален план, върху гражданството и събитията на века – тогава, когато трябва да се съхрани Западнофранкското кралство, за да се роди съвременна Франция. След него остават като фундаментални за Средновековието материалните и духовни символи за кралската коронация, националните устои за оцеляване на кралството, градежът на френската църква, трактатът за управление на дворецовото и държавното устройство, намирането на историческите корени на нацията. С всичко това според нас архиепископ Хинкмар Реймски няма аналог сред съвременниците си в своята епоха.

Духовенството в Европа и чумната епидемия от средата на XIV век

Георги Ковачев (гост на Mediaevalia)

„Черната смърт”, както е позната голямата болестна епидемия в Средновековна Европа от 1347 до 1354 год., драматично променила курса на историята на Стария континент. Още при първата си проява чумата¹ поразила всички прослойки в обществената структура и според най-новите демографски проучвания отнела живота на над 60% от населението в Европа.² Една от чувствително засегнатите социални групи, която понесла тежки загуби, се оказала тази на духовенството.

Сведенията, с които разполагаме не са достатъчно обилни, за да се разгледа този проблем в контекста на събитията в Европа, но дори и малкото налична информация дава възможност да се извършат някои наблюдения, отразяващи щетите, които чумата нанесла върху различните представители на Църквата, сред които свещеници, монаси, епископи и архиепископи (митрополити). Главният фактор, който най-силно допринесъл за загубите сред духовенството, бил липсата на разбиране на истинската същност на чумната болест и начинът ѝ на пренасяне.

Както е широко известно, чумата и то в нейната най-разпространена бубонна проява, се пренася от заразени (блокирани) с чумен бацил бълхи, живеещи най-вече по плъховете, но също и по други домашни и диви животни. След като животното, което пренася бълхите умре, бълхите започват да търсят нов гостоприемник и често пъти този нов

---

¹ За същността на епидемията съществуват различни мнения. Най-общо виж: **Theilmann, J. and Fr. Cate.** A Plague of Plagues: The Problem of Plague Diagnosis in Medieval England. -In: Journal of Interdisciplinary History. XXXVII. 3. 2007, p. 371-393. Аз приемам версията, че става дума за чума, като не изключвам възможността чумата, по време на „черната смърт”, да е била придружена и от други болести.

² **Benedictow, O.** The Black Death 1346-1353. The Complete History. Woodbridge. 2004, p. 245-379.

гостоприемник се оказвал живеещият или минаващ наблизо човек. Връзката между болестта и блокираните бълхи–преносители на чумата, станала известна едва в края на XIX век и незнанието и липсата на ефективни предпазни мерки от страна на средновековното население се оказало с фатални последици. Същото се отнася и до духовенството – отсъствието на рационално обяснение за същността на заразата и вярата в чудото на Божията милост определено не били в полза на църковните служители.

Силно засегнати се оказали свещениците и данните от различни диоцези в Англия сочат, че още в първите три месеца от началото на епидемията в страната през 1348 год., около 40% от свещениците в страната измрели.³ Добра илюстрация на този феномен са запазените от това време регистри. Смъртта на множество свещеници е известна във вписванията в енорийските книги. Прекъсванията в документите са от порядъка на 6 – 8 седмици, или точно колкото е периодът, необходим новият свещеник да бъде назначен, въведен в длъжност и да изпълнява задълженията си по вписване на данни в книгата на енорията. Тези случаи са видни най-добре в диоцезите Солзбъри, Екзетър и Уинчестър в Англия.⁴ В някои от случаите обаче, смъртта на свещеника може да не е била причинена от епидемията. Т. напр., смъртта на свещеника в енорията на Уоруик, диоцез Ковънтри, която се приема от някои изследователи като показател за избухването на епидемията в района, според Бенедиктоу, като време, не отговаря на проявата на болестта в тази част на Англия и вероятно свещеникът е починал от естествена смърт.⁵

---

³ **Cantor, N.** In the Wake of the Plague. The Black Death and the World it Made. New York – London. 2002, p. 206.

⁴ **Benedictow, O.** Op. cit., pp. 123-133.

⁵ *Ibid.*, pp. 140-141.

Проучванията в Испания отбелязват, че по време на първите няколко месеца на чумата в Барселона, от май до юли 1348 год. (след като болестта е пренесена в града през април 1348 год.), вакантните позиции за свещеници са 9 през май, 25 през юни и 104 през юли. След този период на драстична смъртност сред свещениците, броят на незаетите места в енорийските църква постепенно намалял, за да достигне нормално ниво от времето преди епидемията в града едва през юни 1349 год.⁶

Погребалната книга в църквата на Сен Мориц в Югозападна Швейцария също дава пример за смъртта на местния свещеник. Всъщност книгата била прекъсната веднъж, когато духовникът умрял, после отново са водени записки за около два месеца (от 9 април до 8 юни 1349 год.), след което отново била прекъсната. Този своеобразен хиатус в нанасянето на данните подсказва, че след смъртта на първия свещеник, умрял и новоназначеният втори свещеник.⁷

Според норвежката хроника от Готскалк, всички свещеници, които били изпратени от епископа на Ставангер в енориите на Агдер в Южна Норвегия, измрели. В Берген, само за един ден 13 свещеника предали Богу дух.⁸

Обяснението, което се дава за тази висока смъртност сред свещениците почива на идеята, че още при първите случаи на смърт от чума, духовникът бил длъжен да посети дома на мъртвия и по този начин да бъде несъзнателно изложен на опасността от ухапване от блокирана бълха или пренасянето на бълха в собствения си дом, където той можел да бъде заразен и да се превърне в една от ранните жертви на епидемията.

---

⁶ **Ubieta, A.** Cronologia del desarrollo de la peste negra en la Península Ibérica. -In : Cuadernos de historia. Anexos de la revista Hispana. 1975. No. 5, pp. 50-51; **Benedictow, O.** Op. cit., p. 80.

⁷ **Benedictow, O.** Op. cit., p. 121.

⁸ *Ibid.*, p. 155-156.

В процеса на развитието на епидемията в градовете и селата и заради високата смъртност, сред жителите най-често се извършвали масови погребения. Безсъмнено за тези масови погребения допринесли нуждата от бързо заравяне на мъртвите, липсата на гробари, безразличието на отчаяните и безчувствени от мъка близки и познати на жертвите, но не и на последно място липсата на свещеници, които да отделят внимание на всеки един смъртен случай. Последното е подсилено и от високата смъртност сред самите духовници. Съдбата на светските грамотни лица не била по-завидна. Както красноречиво сочи статистиката от Перпинян, Франция, от 125 секретари и прависти, които били в списъците преди появата на епидемията, оцелели само 45.

Смъртността сред свещениците в засегнатите от епидемиите селища се оказала силен удар за административната система на страните, заради задълженията на местните духовници и рязката нужда от подмяна на мъртвите служители. Това лесно може да се предположи, като се има предвид, че в много често селските общности били управлявани от своя свещеник, който бил избран доживотно и то традиционно от близкото обкръжение на стария свещеник. В болшинството от случаите свещеникът бил единствения грамотен жител в енорията (която обикновено се припокривала и с административната единица), който бил натоварен както с духовни, така и със светски задължения.⁹ Свещеникът по нормален начин се откроявал като водач и то не само в сферата на религията, но и със задължения по събиране на такси, като нотариус и пр.¹⁰ Често пъти свещениците се явявали и представители на своите общности в съда и пред други административни органи. Т. напр., през 1366 год., свещениците на

---

⁹ **Поливяний, Дм.** Средновековният български град. София. 1989, с. 127.

¹⁰ **Murdzev, P.** The Medieval Bulgarian Town. Thirteenth to Fourteenth Century. University of Florida. 2008, pp. 84-85.

Емона и Несебър били назначени да събират репарациите, наложени от Амедей Савойски върху градовете им. При някои обстоятелства свещениците били натоварени и с полицейски функции. Във връзка с току що споменатите събития от българската история следва да се отбележи, че Антонио Барбери, счетоводител на Амедей Савойски, отчел глоба от 100 флоринта, наложена на „Папа (свещеник) Кондро, от Созопол, заради някакво нарушение, направено от него в Емона, докато той охранявал споменатото селище”.¹¹

Макар да липсват точни статистически данни, смъртността сред епископите в европейските държави не била по-различна. Само в Германия, според данните на Конрад Ойбел, които са изнесени от Филип Циглер, измрели 35% от висшите църковни служители.¹²

„Черната смърт” била пренесена в поклонническия град Сантяго де Компостела в Испания вероятно от пилигрими, през пристанището на Ла Коруня, към май 1349 год. Епископът на града умрял много скоро след 14 юни, а новият епископ бил назначен от папа Климент VI два месеца по-късно. Бенедиктоу предполага, че причина за смъртта на стария епископ било посещението му при мъртви свещеници, които обслужвали пристигащите в катедралата поклонници.¹³ По същото време, след 18 юни, умрял и епископът на Туи, испански катедрален град до границата на Испания със Северна Португалия. През юли умрял и епископът на Визо. През юли на следващата 1350 год. последователно починали епископите на Брага и Ламего.

---

¹¹ **Горина, Л.** Материали и дневника Антониус Барбериус по истории Болгарии и Византии XIV в. –In: *Byzantinobulgarica*. Том 4. 1973, с. 232, 234; **Петров, П. и В. Гюзелев.** Христоматия по история на България. Том 2. София. 1978, с. 175.

¹² **Ziegler, Ph.** *The Black Death*. New York. 1971, p. 85.

¹³ **Benedictow, Oe.** *Op. cit.*, pp. 82-83.

Следва да се има предвид, че епископите били мъже в напреднала възраст и някои от тях може би са умрели от естествена смърт. Такъв бил случаят с епископа на Бадахос, град, разположен до границата с Португалия, на около 200 км източно от Лисабон. Епископът умрял на 25 май 1349 год. и датата на неговата смърт не се вписва във времето, когато чумата била в района, т. е. причината за неговата смърт едва ли е била епидемията.¹⁴

Според норвежката хроника от Готскалк, от „черната смърт” умрели архиепископ Арне и абат Торкел от манастира Хелгафел в Исландия. В Берген умрял епископ Торстейн. Чумата покосила и Гуторм, епископ на Ставангер.¹⁵ В началото на октомври 1349 год., исландските анали отбелязали смъртта на епископ Халвард от Хамар и много от останалите епископи в Норвегия.¹⁶

През същата 1349 год. епидемията достигнала Турне във Франция. Една от първите жертви бил епископът Жан де Прати. През лятото на следващата година от чума починал и епископът на Байо.¹⁷

„Черната смърт” не подминала и някои от главите на европейските църкви. На 26 август 1349 год. в Рочестър, на път за Лондон, внезапно починал благословеният от папа Климент VI в Авиньон Томас Брадуордин, новоизбран архиепископ на Кентърбъри и най-висш служител на Английската църква, само седмица след неговото официално встъпване в длъжност. Вероятно Брадуордин бил заразен по време на морското си

---

¹⁴ Ibid., p. 84.

¹⁵ Ibid., p. 155.

¹⁶ Ibid., p. 151.

¹⁷ Ziegler, Ph. Op. cit., pp. 80-83.

пътуване от Франция до пристанището на Дувър в Англия и неговата съдба била решена още преди той да стъпи на острова.¹⁸

Руските хроники не са единни за точната дата на избухване на епидемията сред руските градове. Според Втората хроника от Псков и тази на Никон болестта започнала през 1351 год., но Първата хроника от Псков и тази от Новгород посочват 1352 год. Това, което се знае със сигурност е, че най-рано били засегнати Псков и Новгород. Проследявайки разпространението на чумата в Литва и Латвия, Бенедиктоу предполага, че заразата достигнала териториите на Новгород към края на 1351 год., а Псков през пролетта на 1352 год.¹⁹ Самият Новгород очевидно бил заразен към есента на 1352 год. Според „Новгородская Первая летопись младшего извода“ през 1352 год. чумата вилнеела в Псков. През същата тази година хората от Псков изпратили пратеници до Новгород с молба митрополит Василий да посети града и да ги благослови. След като владиката изслушал молбите им, той отишъл при тях, благословил ги и на връщане от Псков към Новгород, на 3 юли, предал Богу дух.

Данните от „Новгородская Первая летопись младшего извода“ се допълват и от „Новгородская Первая летопис старшего извода“ (синодален списък). Според втората хроника, посланиците от Псков пристигнали в Новгород и се поклонили на владиката като челата им докоснали земята, след което го помолили да отиде в Псков и да благослови челата си. И митрополитът заминал веднага, водейки със себе си архимандрит Микифор, игумени и свещеници. Те отслужили литургии последователно в църквите на Св. Троица, Св. Богородица, Св. Михаил, Йоан Богослов и отново в Св. Троица, обикаляйки междуременно града в тържествена процесия с кръстове и благославяйки жителите му. След всичко това

---

¹⁸ **Hook, W.** Lives of the Archbishops of Canterbury. Vol. 4. Middle Age Period. London. 1865, pp. 104-110; **Cantor, N.** Op. cit., p. 107.

¹⁹ **Benedictow, O.** Op. cit., p. 213.

духовниците тръгнали обратно към Новгород, но по пътя митрополит Василий се разболял и бил откаран в манастира на Св. Михаил, където се поминал във вторник, на деня на Св. Якинт, 3 юли, след което тялото му било занесено в Новгород на 5 юли и погребано в притвора на църквата Св. София.²⁰ През есента (всъщност още на 15 август) чумата (според описанието вероятно става дума и за белодробна чума) ударила Новгород и след това градовете около Ладога. Според хрониката на Никон, през същата година, епидемията избухнала „в Смоленск, и в Суздал, и в цялата руска земя.” В Глюков и Белозерск не останал нито един жив човек. През същата 1352 г. в Москва починал и митрополит Теогност, водач на Руската православна църква, а през следващата 1353 год., великият княз Симеон Иванович „Гордий” и неговите двама (седем?)²¹ сина.

Бенедиктоу счита, според мен с право, че разстоянието между Новгород и Москва е изключително голямо и е невъзможно тази територия да бъде покрита от епидемията в рамките на по-малко от една година. Това предположение изключва възможността митрополит Теогност да е станал жертва на чумата, а по-скоро подсказва, че той починал най-вероятно от старост.²² „Черната смърт” всъщност достигнала Москва през следващата, 1353 год., когато отнела живота на множество хора в града и околностите, в това число и на Великия княз Симеон Иванович. Следвайки модела на разпространение на болестта, може би през същата година, чумата достигнала чак до Киев. Както и в Германия, така и в Русия, реките изиграли своята роля на удобни пътища за разнасянето на заразата.

---

²⁰ Данните от хрониките са по Комисионния, Академичен и Толстовски преписи. Виж: <http://krotov.info/acts/12/pvl/novg.htm>

²¹ Според Новгородската хроника умрелите синове на Великия княз Симеон са двама. Виж: <http://www.krotov.info/acts/12/pvl/novg29.htm>. Според Бенедиктоу синовете са седем, но предполагам, че става дума за неточност при разчитането на руския текст от негова страна, което е незначителен детайл и съвсем не омаловажава неговото цялостно изследване върху епидемията. Виж: **Benedictow, O.** Op. cit., p. 214.

²² **Benedictow, O.** Op. cit., p. 214.

През 1348 год. Авиньон бил вече половин век седалище на папите и се смятал за един от значителните центрове на Европа, с огромен наплив на поклонници, дошли да видят главата на католическата църква. Поради тази си популярност градът се оказал лесна плячка за чумата, която лесно избухвала, особено на места с учестени социални контакти. Както сочи Списъкът на Апостолическата катедра, по време на „черната смърт“ умрели 94 от 450 (21%) от членовете на папската курия. Естествено, както Циглер отбелязва, едва ли може да се очаква нивото на смъртност сред добре хранените и установени членове на курията да било както при обикновените жители. По това време папските служители били обвинени от Петрарка, че с порочния си живот допринесли за идването на Божия гняв върху главите на хората, в замяна на което поетът бил обявен от папата в магьосничество.²³ Папа Климент VI сам водил процесии из града, някои от които с 6000 участника, които също допринесли за разпространението на болестта. По-късно папата се оттегил в замъка си на Рона до Валенс, но през есента той отново се завърнал в Авиньон, за да продължи своето бдение с молитви за спасение. „Черната смърт“ останала в Авиньон до края на 1348 год.²⁴

Папа Климент VI успял да оцелее, явно вслушвайки се повече в рационалния глас на личния си лекар Ги де Шулияк, а не разчитайки само на волята на Всевишния. Шулияк вярвал в Хипократовото учение за същността на епидемиите, според което те били причинени от развален въздух. Поради тази причина той съветвал папата да се усамоти в стаята си и да не се среща с никой. Папата прекарал дни и ноци самотен в покоите си, застанал между пламъците на два огъня, като идеята на тази превантивна мярка била, че огънят ще унищожи зловонията във въздуха и

---

²³ Лозинский, С. История папства, Москва. 1986, с. 175.

²⁴ Ziegler, Ph. Op. cit., pp. 65-67.

ще предотврати инфекцията.²⁵ Действителният ефект на огъня, макар и неосъзнат, се състоял да държи настрана плъхове и бълхи, които били преносителите на заразата.

Наличните данни показват, че в цяла Западна и Северна Европа изключително силно били засегнати манастирските общности и някои от църковните настоятелства. Според запазените сведения от община Девон в Англия, през август 1348 год. много от църковните настоятели на църквата Св. Мария измрели. В същия район и по същото време цистерцианският манастир в Нюхам изгубил 23 от 26 монаха.²⁶ Поради високата смъртност сред монасите много от манастирите в Англия били даже пред затваряне.²⁷ Големи загуби на монаси са отбелязани и в хрониката на Джон Клин за манастира Килкени в Югоизточна Ирландия. Самият Клин не успял да довърши писаното от него, защото според добавката към ръкописа му, писана от друга ръка, Клин сам станал жертва на епидемията.²⁸

Загубата на множество монаси е отбелязана и в Берген, Швеция. В доминиканския манастир Санта Мария Новело в Италия, от 130 души умрели 80 братя, 3 монаха, и 3 свещеника (66% смъртност). В манастира Ангели в Камалдулесия (?) умрели 28 монаха, които били 75% от обитателите му.²⁹ Следва да се има предвид, че в много случаи манастирите играели ролята и на болници, което допълнително увеличавало риска от заразяване на монасите.

„Черната смърт” засегнала и най-ефективния през този момент монашески войнстващ орден в Европа – този на Тевтонските рицари в

---

²⁵ **Benedictow, O.** Op. cit., p. 97-98.

²⁶ **Shrewsbury, J.** A History of Bubonic Plague in the British Isles. Cambridge. 1971, p. 60.

²⁷ **Cantor, N.** Op. cit., p. 206.

²⁸ **Benedictow, O.** Op. cit., pp. 143-144.

²⁹ *Ibid.*, p. 292.

Прусия. В Елбинг, където било седалището на Великия магистър на Ордена, чумата избухнала по Коледа на 1349 год. Тя не подминала Кьонигсберг, където се намирала съкровищницата на тевтонците и заляла градовете Фройденберг и Браунберг. По това време Ордентът има солидни приходи от контрола на добива и търговия с кехлибар от Южното балтийско крайбрежие. Самият Велик магистър, Винрих фон Книпроде, бил обвиняван в разточителство за строежи и приеми, но когато епидемията заляла контролирания от тевтонците район, натрупаните средства били използвани рационално за военни кампании. По това време чумата отслабила действащите армии в Европа, докато тевтонците отбелязвали възход в провеждането на военни кампании на Изток, привличайки множество наемни рицари, които за момента не участвали във военни действия. Сред тях били множество англичани, които били свободни поради прекъсването на Стогодишната война.³⁰

Ценностната система на средновековния човек несъмнено рефлектирала и върху начина на извършване на дарения на религиозни институции, сред които църкви, манастири, катедрали и др. С даренията дарителите търсели споменаване в литургиите и молитвите, по-атрактивно място в гробищата след смъртта им и съкращаване на мъките в чистилицето. Както се вижда от запазените данни, количеството дарения на религиозни институции по време на „черната смърт“ рязко се увеличило. В Норвегия например, броят на даренията нараснал четири пъти в сравнение с предшестващи години. Ситуацията била още по-драстична в Дания. Само през 1350 год. даренията се увеличили десет пъти в сравнение с предшестващи години. В края на 1349 год. рязко се увеличил броят на даренията и в Любек.³¹ Поради официално установената

---

³⁰ **Palmer, Al.** The Baltic. A New History of the Region and its People. Woodstock and New York. 2005, pp. 53-54.

³¹ **Benedictow, O.** Op. cit., pp. 158, 163.

форма при съставяне на дарения обаче, в тях липсвало споменаване на чумата като феномен.³²

Както сочат данните от Германия, много от църковните сгради в Швабия били напуснати, а монасите от Ава се преместили в Улм, където те разсипали манастирското съкровище в бохемски начин на живот. През 1349 и 1350 год. Германската църква се оказала с малко служители. Една от причините била рязкото увеличаване количеството и размера на църковните имоти и внезапното намаляване броя на духовниците. В един от районите, между 1345 и 1347 год., тридесет и девет църковни имота били обслужвани от тринадесет души. Между 1350 и 1352 г. петдесет и седем църковни имота в същия район били в ръцете на дванадесет души. Друга причина била затварянето на много манастири и енорийски църкви, а на следващо място бил изборът на млади или необразовани свещеници. Поради тези причини, след „черната смърт“, църквата в Германия се оказала с намален състав и по-лошо организирана от преди. В допълнение на това, църквата получила множество имоти с добри финансови възможности, което само по себе се превърнало в повод църквата да бъде ненавиждана от населението и да се окаже в състояние, в което усилието за всяка една бъдеща реформа в неин ущърб да намери сподвижници.

Заможните жители на Кастилия, в стремежа си да търсят спасение и място в рая, също дарявали земи и имущество на църквата. След като епидемията отминала обаче се оказало, че икономическото статукво на страната било силно променено, тъй като голяма част от богатствата минали в ръцете на клира. За да възстанови равновесието, през 1351 год., крал Педро IV издал указ, с който наредил дареното имущество да се върне на дарителите или на техните наследници.³³

---

³² *Ibid.*, p. 165.

³³ **Ziegler, Ph.** *Op. Cit.*, pp. 95-115.

През XIV век в Европа живеели около 2.5 милиона евреи, 1/3 от които били в Испания и Южна Франция, където били направени и първите обвинения срещу тях по подозрение в причиняване на „черната смърт“. По това време равините и bankerският елит на евреите приели учението познато като Кабала. Християните от своя страна вярвали, че това учение е източник на чародейства, които в комбинация с неговата езотерика го превръщали в черна магия. Пректикуването на Кабала, която може би се припокривала с дуалистичното учение на катарите в Южна Франция и богомилите в България, без съмнение допринесло за обвиненията върху евреите за магия и ерес.³⁴

След погромите на евреите много хора успели да забогтеят от конфискацията на тяхното имущество. Т. напр. разрушеният еврейски квартал в Кьолн станал разменна собственост на Арнолд от Плайзе, един от големите търговци на земя в Средновековна Германия. Имотите всъщност били разделени между архиепископа и градския съвет, които заделили част от средствата за обновяване на Кьолнската катедрала и строежа на нова сграда на градския съвет във фламандски стил. Години преди епидемията, Валрам, архиепископ на Кьолн, дължал над 500 златни кюлчета на евреина-банкер Майер фон Зиберг. През 1334 г. Валрам наредил неговия кредитор да бъде арестуван и екзекутиран заради подпомагане на фалшификатори. Съпругата на кредитора, ужасена опростила дълга на архиепископа. Когато „черната смърт“ достигнала града, Валрам бил този, който успял да удържи тълпата да не върши погроми над евреите в града, а по-скоро в заобикалящите градчета и села. След смъртта на архиепископа обаче (14 август 1349 год.) евреите в Кьолн били изложени на унищожение. След като евреите били премахнати от

---

³⁴ Cantor, N. Op. cit., p. 151.

града, новоизбраният архиепископ бил обявен за наследник на всички техни имоти извън града и половината от имотите в рамките на града.

Друг мотив за покушенията срещу евреите, освен финансовия, бил борбата за власт в църковната йерархия. Такъв бил случаят с архиепископ Балдуин от Трист, който закрилял евреите и дори настоявал градският съвет в Страсбург да върне отнетите имоти. На 17 февруари 1349 год. френският крал Филип VI отдал на архиепископа всички имоти на избити евреи в Елзас, както и имотите на тия, които можело да бъдат убити. Главната част от парите, получени от тези имоти, трябвало да финансират кампанията за избор на епископите. Междувременно, с този мотив, архиепископ Бертолд от Страсбург благословил погромите над евреите в града.

Английската църква също спечелила добри дивиденди от епидемията, след като получила множество дарения. Един от офицерите на крал Едуард III, Уолтър Манч, закупил гробище и по-късно, през 1371 год., основал на това място манастир, където той бил погребан през 1377 год., оставяйки на обителта завещание от 2000 паунда. Самият Едуард III направил същото за спасение на душите на жертвите от чумата. През 1350 год. той купил гробище близо до кулата на Лондон, в което били погребани жертви на епидемията. Кралят основал параклис, посветен на Богородица, вероятно и заради това, че той оцелял от чумата. По-късно параклисът бил превърнат в манастир. Следва да се отбележи също, че в Англия със съдебно решение се забранявало земевладелците да прехвърлят на църквата над 10 % от собствеността си, за да не се появяват по-късно конфликти между църквата и наследниците.³⁵

Много от църковните настоятелства в Англия били почти унищожени. Както вече бе споменато, същото било и състоянието на

---

³⁵ Ibid., pp. 53-54, 77.

братствата в много от манастирите, които били почти пред затваряне. За поддържане на приемствеността църквата се принудила да назначава по-млади мъже, след като възрастта, определена от канона, била преразгледана и потвърдена от архиепископите и папата. Така монасите били приемани на възраст от 15 год. вместо дотогавашните 20. Свещениците се въвеждали в длъжност на 20 год. вместо на 25. Църквата се подмладила, но по-младите кадри били без добро образование и опит. Като резултат от епидемията се появил глад за образовани кадри. В Англия, току що завършилите университет успявали да договорят по-добро заплащане с администрациите. Появили се лолардите, най-известен сред които бил Джон Уайклиф. Те атакували църковните канони, морал и правото на клира да води народа. Църквата придобила страх от лолардите, защото те започнали да допускат и жени с правото да проповядват в техните общности. Лолардите се обявявали против неадекватното попълнение на църквата, невежеството на свещениците и егоизма на монасите.³⁶

Колкото и непълни, изнесените данни дават сравнително добра представа за пораженията, които „черната смърт“ нанесла на духовенството в Европа. Високата смъртност сред свещеници, монаси и епископи (адекватни данни за игумени/абати липсват), налагала тяхната бърза подмяна с нови кадри, много от които с много по-ниска възрастова граница от общоприетата до момента преди епидемията и следователно недостатъчно добре подготвени. Това се отразило не само на воденето на службите, но и на изпълнението на административните им задължения в рамките на енорията или диоцеза.

Във връзка с това ще припомня изказаното предположение, че Килифаревският манастир „Св. Богородица“ и откритата там от Теодосий

---

³⁶ Ibid., pp. 206-207.

Търновски книжовна школа били създадени през 1350 год. и това вероятно било във връзка с нуждата от бързо обучение на книжовници за нуждите на българската средновековна администрация и църква.³⁷ Не бил случаен и изборът на име на манастира след като се знае, че Божата майка била тачена особено като покровителка срещу чума. За съжаление сигурни изводи за обстановката не могат да бъдат направени, защото данни за състоянието на административните документи, тяхното водене, списване и съхранение липсват.

Трудно е да се каже също до каква степен църковните институции на Балканите са успели да увеличат размера на своите имоти чрез дарения в годините на епидемията. Точни данни за дарения, базирани на статистическа основа, липсват. Все пак следва да се отбележи, че Мрачката грамота на цар Иван Александър била издадена през декември 1347 год., след началото на епидемията в България, по времето, когато „черната смърт“ вече достигнала до столицата Търново.³⁸ Дали царят, вършейки дарение, е преследвал собственото си спасение или времето на издаване на документа е просто случайно съвпадение, не може да се каже, още повече, че в дарението липсва прекия мотив за извършването му.³⁹

Поведението на сръбския цар Стефан Душан обаче е повече от показателно. В навечерието на епидемията той избягал с цялото си семейство в Атонската планина, която вероятно поради изолираността си не била засегната чувствително от епидемията.⁴⁰ В случая дори става дума

---

³⁷ **Ковачев, Г.** Чумните епидемии в българските земи през Късната Античност и Българското Средновековие. Някои проблеми и перспективи на проучванията. –В: „България, земя на блажени...“ In *Memoriam Professoris Iordani Andreevi*. Ивис. Велико Търново. 2009, с. 434-449.

³⁸ За предполагаемата хронология на разпространение на епидемията в България виж спомената в бел. 37 статия.

³⁹ **Иванов, Й.** Български старини из Македония. София. 1970, с. 590-594.

⁴⁰ До каква степен епидемията засяга Атон все още не е ясно. Изследване върху този специфичен проблем до момента все още не ми е известно.

за прецедент, защото с него пристигнала и съпругата му царица Елена, а както се знае присъствието на жена в общността не се приемало. Естествено престоят на сръбския цар в Атон му струвал прескъпо. Той се принудил да направи дарения на големи имоти на Ватопедския и Хилендарския манастири, по-късно и на Лесновския манастир, заедно с потвърждаването на предишни дарения на последния манастир, извършени от деспот Оливер по-рано. През периода 1347-1350 год. Стефан Душан също заплатил строежа на манастира Св. Св. Архангели Михаил и Гавраил до Призрен. Едва ли името на манастира в този период е свързано случайно с двамата Архангели, които имали грижата да отвеждат душите на мъртвите.

На този етап на проучване може само да се гадае какви поражения са изпитали останалите манастири на Балканите. В тази връзка може да се разгледа западането на общността Парория, вероятно в Странджа, след средата на XIV век. Освен появата на турски шайки, заради непосредствената близост до Адрианопол, който към 1371-1373 год. станал и столица на Османската държава, монасите от Парория вероятно са изпитали и ударите на чумата. В началото на XV век районът около Странджа бил превърнат във вакъф, а мнението, че султанските вакъфи в повечето случаи идвали от имоти на манастири е отдавна изразено в историческата литература.⁴¹

Характерна особеност за Балканите през средата на XIV век било обръщането към езически практики за предпазване от чума, което не е отбелязано за Централна и Западна Европа за това време. Става дума за символичните действия на „богомила” Лазар, който обикалял гол Търново с двама от своите поддръжници, което Павел Стефанов находчиво свърза с

---

⁴¹ **Ковачев, Г. и И. Русев.** Света гора Сливенска. Опит за история на средновековното манастирско селение и района (XII-XVII в.). Фабер. Велико Търново, 2001, с. 157.

практиката на езическото ритуално заораване около населеното място за предпазване от болести и злини⁴². Това събитие, ако следваме неговата логика, най-вероятно се е случило през есента на 1347 год., след като множество хора избягали в Търново от залетия с чума след началото на май 1347 год. Константинопол. По това време чумата вилнеела в българските черноморски пристанища и навлиerala навътре в страната, но все още не била достигнала до българската столица.⁴³

Естествено остава открит въпросът доколко авторитета на Българската средновековна църква бил нарушен от избухването на „черната смърт“. Фактът, че се появили множество ереси показва, че вярата в църквата била разклатена и отговора на властите със свикването на църковен събор срещу богомилите към 1350 год. бил показателен за това. Следващият църковен събор в България бил свикан към 1355 год.⁴⁴ но негова цел според изследвачите вече били „жидовстващите“ – очевидно евреите и тези, които ги подкрепяли.⁴⁵ Светската и църковна власт вече са имали пред себе си опита на много от европейските страни и наред с обвиненията в отклонение от вярата са имали и мотиви от материален характер. Имайки предвид погромите извършени срещу евреи в Европа през 1348 и 1349 г., най-вероятно на Българския църковен събор от 1350 год., наред с богомилите, е имало обвинения също и срещу „жидовстващите“. Сред една от причините за свикването на втория събор

---

⁴² **Стефанов, П.** Българите църковни събори през XIV век – нова интерпретация. – В: Българска наука. Бр. 15. 2007, с. 23-31.

⁴³ **Ковачев, Г.** Цит. съч., с. 434-449.

⁴⁴ Според някои изследвачи съборът е през 1359 или 1360 год. Виж: **Стефанов, П.** Цит. съч., с. 25-29; **Андреев, Й., И. Лазаров и П. Павлов.** Кой кой е в Средновековна България. София. 1994, с. 372.

⁴⁵ **Киселков, В.** Житието на Св. Теодосий Търновски като исторически паметник. София. 1926, с. 8-26.

ще да е била западналото финансово състояние на държавата⁴⁶ и възможността за пълнене на държавната хазна с имущество и средства от обвинените евреи и техни поддръжници.

Интересно е да се отбележи, че въпросът с приемствеността на патриаршеския престол в България между патриарсите Симеон II и Теодосий II все още не е решен окончателно. Според Й. Андреев, който се придържа към изследването на И. Божилов, името на Симеон II изчезва от историческите извори след 1347 год., а на миниатюрата от Манасиевата хроника, изобразяваща опелото на убития през 1349 год. цар Михаил IV Асен, е изобразен Теодосий II, който е приел патриаршеския престол към средата на 1348 год.⁴⁷

И. Тютюнджиев оспорва тази хронология, като посочва, че липсват доказателства през 1349 г. Теодосий II да управлява Българската църква. Неговото мнение се базира най-вече на приписката към превода на “Благовестие” от Йоан Богослов, извършен от монаха Теотокий Псилица през лето 6856 (1348-1349 год.), според която преводът бил извършен по заръка на Симеон II.⁴⁸

Важен момент в решаването на спора вероятно ще се окаже годината, в която младият български съвладетел Михаил IV Асен намерил смъртта си. Според Джон Файн, нашествието на турците в Тракия по течението на Марица и навътре към Централните Балкани било през 1350 год., а не през 1349 год., както смятат българските историци. По това време срещу османците пръв се озовал Матей Кантакузин, син на

---

⁴⁶ Това добре проличава в отказа на цар Иван Александър да даде средства за строежа на византийски флот през 1352 год., който да предотврати достъпа на турците до Балканите.

⁴⁷ Андреев, Й., И. Лазаров и П. Павлов. Цит. съч., с. 345, 372; Божилов, И. Фамилията на Асеневци. Генеалогия и просопография. София. 1985, с. 199.

⁴⁸ Тютюнджиев, И. Търновският епископат XII-XXI век. Велико Търново. 2007, с. 54.

император Йоан Кантакузин и деспот на Тракия, но той не успял да ги спре, както сторил това през предното нахлуване от 1347 г. Турците успели да навлязат в българските земи по долината на Марица, да ги ограбят и да се върнат с много плячка и пленници.⁴⁹ Вероятно тази турска орда е била пресрещната от българска армия, водена от цар Михаил IV Асен, който злополучно заплатил тази среща с живота си. В този смисъл, ако се приеме тази хронология, то годината на смъртта на Михаил IV Асен бе следвало да се измести към 1350 и по този начин твърдението на Йордан Андреев, че на опелото е представен патриарх Теодосий II да се окаже вярно, макар и с корекция в датировката.

Точната хронология на тази приемственост между двамата патриарси е очевидно спорна. Любопитното в случая е това, че ако приемем мненията на Божилов и Андреев, то патриарх Симеон II би следвало да е починал към средата на 1348 год., в разгара на чумната епидемия в Търново. Що се отнася до причината за неговата смърт, то липсват данни от какъвто и да е характер и да се мисли, че наред с архиепископ Томас Брадуордин и митрополит Василий, главата на Българската църква също е станал жертва на епидемията би било само едно предположение.

---

⁴⁹ **Fine, J. V. A.** The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor. 1994, pp. 321-322.

The notion of the Byzantine city in the Balkans and in Southern Italy - XI-XIIth centuries

Georgi Dimov

The topic “*The notion of the Byzantine city in the Balkans and in Southern Italy*” was not selected accidentally. Sounding rather archaic, alien for the present day urban notion, it contained in itself that extraordinary cultural and historical charge, that is, to fill the void in our notion of city life in that distant and somehow foreign time of Byzantine rule in the Balkans and in the Southern Apennines. At the start we should acknowledge that the generally accepted by modern historiography *terminus technicus* Byzantine Empire and its population of *Romaioi*, in fact a politonym, which refer to the varied conglomerate and ethnic content of Greeks, Armenians, Jews, Bulgarians, Langobards, Slavs, etc., in the XI-XIIth c. notion of the terms were not used as a definition of the city as we perceive it nowadays. At the risk of complicating the issue we would also add that the ideal of a city for the Byzantines did neither coincide nor completely overlapped with then actually existing cities. To Theophylact of Ochrid, life in the province was an unbearable burden, regardless of the riches in his eparchy. At the same time, Michael Choniates (or Acominatus) deplored the XIIth century state of ancient Athens despite the fact that the city then was an important administrative and trade centre. Anna Comnena notes with nostalgia that Philippoupolis (*Φιλιππούπολις*) was once a big and beautiful polis, although at the period under review the city was undergoing intense progress. Apropos, the notion of the city of the people living in the Eastern Roman Empire was ingrained a priori, as inherited from as early as the Antiquity which often served as a relevant and comparative criterion. What we know from history is that at the start of the XIth c., in the aftermath of the long rule of the Macedonian dynasty (867-1056), the Byzantine Empire was going through a political, cultural and

economic upsurge¹. After winning victories over Bulgarians, Arabs, Georgians and Armenians the Empire extended its borders by consolidating many of its former territories (*fig.1*). At that time city life in the Byzantine Empire was making headway at a scale unknown since late Antiquity². A number of fortresses and settlements in the Balkans and in Southern Italy were restored. It should be noted that the prosperity of the settlement system in the XIth c, as a result of the seljuq attacks and the agrarianisation of Asia Minor³, was directly linked to the Empire's European territories, and specifically, to the Balkan Peninsula and Southern Italy⁴.

Unfortunately the sources from the tenth up until the twelfth century are very scarce and too implicit in the descriptions of city reality. Neither city archives, nor documents exist. The information in the *prostagma*, *chrysobulls* and *praktika* from that epoch is exclusively related to monastery and “village” territories⁵. Dominated by or dependent on the capital Constantinople (the eternal *πόλις* to the Byzantines), the narratives told by the authors, are definitely insufficient to construct a city picture of the Empire's European territories.

---

¹ **Dagron, G.** The Urban Economy, Seventh – Twelfth Centuries. EHB 2, pp. 385 – 454; **Bouras, C.** Aspects of the Byzantine City, Eighth–Fifteenth Centuries. EHB 2, 497 – 519; **Каждан, А. П., А. Епстейн.** Византийската култура XI – XIIв. Промени и тенденции. В. Търново, 2001, 12-67.

² **Каждан,** Византийската култура, 12-67; **Dagron, G.** The Urban Economy, Seventh – Twelfth Centuries. In: - EHB 2, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, 385 – 454; **Bouras,** Aspects of the Byzantine City, 497-519; **Каждан, А.** Византийские города в VII – XIVв., Советская археология 21, 1954, 177-9; **Миланова, А.** Градът във византийска България (XI-XII в.): Приемственост и промяна. - MEDIAEVALIA CHRISTIANA 2, С., 2007, 7-29.

² **Laiou, E.A., C. Morrisson.** The Byzantine Economy. Cambridge, 2007, 91-96

³ **Vryonis, S.** The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. Berkeley, 1971; **Vryonis, S.** Nomadization and Islamization in Asia Minor. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 29, 1975, 41-71.

⁴ **Laiou, Morrisson,** The Byzantine Economy, 91-96.

⁵ **Litavrin, G.** Family Relations and Family Law in the Byzantine Countryside of the Eleventh Century: An Analysis of the Praktikon of 1073. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 44, 1990, 187-193.

Hence, our approach should be interdisciplinary, combining various fragmentary archaeological research and monuments of the era: primarily outlines of fortress walls, incomplete stratigraphy (except for some urban centers, where city has gone into *hiatus* – Preslav, Kherson) and remnants of churches and monasteries. The descriptions and sources of Western traders, travelers, mercenaries and pilgrims can also assist us in the process. The information from the Crusades (1095-1099; 1147-1149; 1187-1192) passing through the Balkan lands is of special importance⁶.

The amassed historical material, on its part, delineates a picture of the restoration of a number of fortresses and settlements in the Balkans and in Southern Italy. The Byzantine Empire itself took special care for its Italian territories which in the Xth c were transformed from the Thema of Longobardia into the Catepanate of Italy which comprised the buffer district Calabria, with its capital the city of Reggio, along with Apulia, with a centre Bari. The emperor Basil I called the Macedonian (867-886) and his son Leo VI (886-912) surnamed the Wise or the Philosopher, rebuilt the destroyed cities and repopulated the deserted regions like, for example, Bari which was destroyed in 871 after the military campaign of Louis II (843-876). Gallipoli (*Καλλίπολις* - "beautiful city") was populated with colonists brought from Heraclea Pontica. Armenian military forces as well as Slavs from Peloponnesus were settled in Calabria. André Guillou notes the great number of cities founded in the the Catepanate of

---

⁶ **Bouras**, Aspects of the Byzantine City, 497-519. **Morgan, C.** The Byzantine Pottery, Corinth 11 Cambridge, 1942; **Davidson, G. R.**, A Medieval Glass Factory at Corinth, American Journal of Archaeology 44, 1940, 297–327; **Harvey, A.**, Economic Expansion in the Byzantine Empire 900–1200 Cambridge, 1989; **Hendy, M.** Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081–1261) Washington, 1969; **Kazhdan, A.** (ed.), The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford, 1986; **Laiou, A. E.** (editor-in-chief), The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century, vol.I, Washington, 2002; **McDonald, W. A., Coulson, W. E., Rosser, J.**, Excavations at Nichoria in Southern Greece, Minneapolis, 1983; **Metcalf, D. M.**, Coinage in South-Eastern Europe 820–1396, London, 1979; **Papanikola-Bakirtzi, D.** (ed.) Byzantine Glazed Ceramics: The Art of Sgraffito, Athens, 1999; **Микулчик, И.** Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопие, 1996.

Italy, (Civitate, Dragonara, Fiorentino, Troia, and Mottola in Longobardia, Oppido in Calabria) in the period X – XIth c⁷. The rule of law instituted in the Southern Italian lands through the various administrative and customs institutions, *kommerkiaros*, *parathalassites*, as well as the Roman-Byzantine and Langobardic law also contributed to the development of trade and the revival of the cities in Italy. The Catapan Basil Boioannes (*Βασίλειος Βοϊωάννης*) distributed many privileges – trade and customs, especially after the campaign of the Holy Emperor Heinrich II (1002-1024) in 1020s in the Southern Apennines⁸. The real advantage of the cities of Southern Italy was the opportunity to trade with the Eastern Roman Empire via the safe and well-maintained routes through Bari and Ravenna, Brindisi and Otranto and leading to the Adriatic Sea, and from there on along *Via Egnatia* towards the Balkans and Constantinople. All rulers of Southern Italy aimed towards maintaining good relations with the Byzantine Empire, even formally recognizing its power by signing documents and decrees in line with the *indiction* of the respective emperor and assuming the titles assigned to them by Constantinople as per the Byzantine ranks and tables, at least up until the end of the first millennium AD. The Empire, on its part, viewed the rulers of the Tyrrhenian states and the Southern Italian cities as *servi* or *douloi* of the Basileus, and the emperor's administration in Constantinople issued the letters in the form of an “order” - *keleusis*. A dux formally appointed by the Byzantines was being elected as ruler of Naples and Amalfi⁹.

In the Balkans the analysis of city progress demonstrates similar tendencies: boom of ancient and early Byzantine centers, enhancement of the

---

⁷**Guillou, A.** Production and Profits in the Byzantine Province of Italy (Tenth to Eleventh Centuries): An Expanding Society. DOP, Vol. 28, 1974, 89-109.

⁸ **Falkenhausen, V.** The Greek Presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material, The Society of Norman Italy, ed. **Loud, G.A., A. Metgalfe**, Brill, 2002, 253-289. **Loud, G.A.** Southern Italy in the eleventh century. – In: The New Cambridge Medieval History, vol. II, 2, Cambridge, 2008, 94-120.

⁹ **Симеонова, Л.** Пътуване към Константинопол. Търговия и комуникации в Средиземноморския свят (края на IX – 70 – те години на XI в.).С., 2006, 160.

city shape of a number of settlements established in the IX-Xth c. and the emergence of a new type of fortified cities. The upsurge of the old antiquity city settlements was more visible in the South of Hemus Mountain (Stara Planina), along the Black Sea coast, along the Danube river board, costal emporia - cities and the settlements situated along important trade routes and roads. The cities of Varna (Odessos), Dionysopolis (Balchik), Serdica (Triadica), Vidin (Bdin), Anchialus, Mesembria, Philippoupolis, Velbazhd, Athens, Corinth, Thebes regained their importance as urban centres. Similar tendencies are observed in the administrative centers such as Preslav, Skopje and Drastar. According to information from the Life of Cyril Phileotes, the port of Varna started functioning again trough XI – XII century¹⁰.

New settlements of city type emerged too, apparently as descendants during the course of the enhanced development in Northeastern Bulgaria from the Old Bulgarian society of the first half of the X-th c. Examples of these are: Tsar Asen, Odarci, Pernik, Melnik, Sredichte, Valnari, Popina, Prespa, Voden, Bitola, Verria (Βέρροια) and so on. The last phase of their existence refers to the end of the XIth c. and is marked by intense and advance demographic and economic development. Two are the factors contributing for this: the incessant influx of refugees from the numerous unfortified settlements and dwellings in the region that have fallen victim to the Byzantine-Bulgarian-Russian war in the last third of the Xth century and the placement of Byzantine garrisons and administration in some of them in the years after 971 and after 1000¹¹. Many of them have either renovated or newly built fortress walls, churches and citadels, with the suburbia (*podgradia*) emerging also around the classical city, to add to the city shape. The Byzantine power “encouraged” also the establishment of a third type of city structures whose first appearance referred to the period of

---

¹⁰ **Гюзелев, В.** Сведения за историята на Варна и Анхиало (Поморие) през XI в. в житието на Кирил Филеот. - ИБИД, XXVIII, 1972, 318-19.

¹¹ **Миланова,** Градът във византийска България, 7-29.

Byzantine rule, with no ancient or early mediaeval precursors and reminiscences. But their genesis was also based on their power of attraction as fortified centers for administration of the territory and the protection of the population. Check and surveillance points or fortress garrisons, they gathered population that was servicing them and which, under favorable circumstances, was settling itself permanently and thus forming the basis for establishing suburbia with all its ensuing consequences. Though comparatively rarer, these are structures of the type of Mneakos, Gugutka, Ustra, Stenimachos. Lastly, we shall dwell on the extension of monastery lands, like the Bachkovo monastery which, according to *Typikon of Gregory Pakourianos*¹², ruled over people and fortresses (*kastra*) used for protection of the population. From the year 1000 onwards the number of episcopacies also rose, with an episcopal or bishopric seat existing in almost every city of the empire. On its part, the high density of the city church apparently also presupposed a hierarch's seat, hence, the episcopal centre establishing itself in the city during the course of the XIIth c., as noted by Theodore Valsamon. On the other side, the specific microelements of the city scape in the Balkans and in southern Italy were similar and overlapped in many respects. The criteria for a city were very fuzzy as a result of their multifunctionality and the ongoing enhanced process of *incastellamento*¹³, characteristic of both the south Italian lands and the Byzantine Empire. To the Franks one of the specificities of city construction in the Byzantine Empire was the existence of cities without defense walls. Alexander Kazhdan cites as an example the city of Andravida. Liutprand, Bishop of Cremona, also mentions the

---

¹² ГИБИ. VII, С., 1968, 42-3.

¹³ **Whittow, M.** Rural Fortifications in Western Europe and Byzantium, Tenth to Twelfth Century. – *Byzantinische Forschungen*, 21, 1995, 48-74; **Миланова, А.** Типология на укрепените селища в България под византийска власт (според лексиката на византийските автори). - В: *Civitas Divino – Humana: В чест на професор Георги Бакалов*. С., 2004, 239-53; **Миланова, А.** Градът на византийците и градът на византинистите. - В: *Византия в собствените ѝ очи и в очите на другите*. С., 2007, 131-59.

existence of cities without fortifications. His words are also corroborated by Eustatius – a XIth-century lawyer. Seaport cities such as Chrisopolis and Bari were not fortified in their port side and from the sea. However, during the period under review the fortress walls in Western Europe and in the East alike started being viewed as a city feature. With time the processes of fortification in the Byzantine Empire intensified. For Michael of Devol (*Michael Devolski*), the existence of defense wall was a basic criterion for a city. When Basil II (976-1025) destroyed the walls of Ochrid, the latter turned into a big village. Known from the sources is also the *hexafollon*– 6 folles tax levied for maintenance of fortress facilities¹⁴. An evolution in city construction and fortification led to triple partition from the defense wall to inner city, *acropolis* and outer city, as the archaeological excavations demonstrate was the construction of Servia, Thessaloniki, Dyrrhachium (*Δυρράχιον*). The fortification system in the Balkans evolved also in technical respects through the so-called *santrach(na) system* (timber, props system), which eliminated the older technical devices of the “*opus mixtum*”. The Latin authors attribute a great attention to the fortification. Guillaume of Apulia describes the great wall tower and catapults which Robert Guiscard built for the siege of Dyrrhachium. In his view, the Greek cities are fortified, even with citadels, an example being Larissa and its defense walls. The invading Norman knights were depicted as shouting before the battle that the *Romaioi* should give up the fight as they had not been taught since childhood to hold a sword but a pen and a writing board, and their tutors had been beating them for their negligence and, henceforth the horror of the whip had soaked in their blood. Certainly the purpose of Guiscard and Beaumont were to terrify the citizens into surrender. When the Normans besieged Dyrrhachium with troops numbering 5000 knights (*millia militum*) and 60 000 infantry (*millia peditum*),

---

¹⁴ Ангелов, Д., П. Тивчев. Подбрани извори за историята на Византия. С., 1974, с.107.

they were troubled by the well-fortified and well-stocked city¹⁵. Such was the notion the Crusaders¹⁶ had of the Balkan cities – with walls and towers, outside which (*extra muros*) the pilgrims put up tents and pavilions. The size of the city fortifications varied in parameters. In Macedonia, for instance, the longest city walls of the old centers did not exceed 800 meters, while in South Italy they varied within 200-250 meters. It is a different issue to what degree the space encircled by the defense wall was populated, especially in the cities which dated back to the Roman times. This is an issue to which archaeologists provide only a partial response.

The city in the Balkans and in Southern Italy was directly subordinated to the central authority. It had its own *kephale*, *kastrophylax*, always appointed and dispatched by the capital. Baldric of Dol names the governor of Dyrrhachium and attributes to him the title of *dux*. The free citizens of the city did not develop any form of self-government – *autonomiai* – as Nicetas Choniates notes. It was only some of the cities peripheral to the Empire that had certain autonomy, such as Kherson, Amalfi Venice and Dalmatia¹⁷. Unlike the Western European notion, the Byzantine aristocracy resided in and inhabited the city even though it governed its own *oikos*. A great number of the preserved *sigillography* monuments included local bureaucrats, magistrates, military and church

---

¹⁵ ЛИБИ III, 76.

¹⁶ About Crusaders and the Balkans: Гагова, К. Първият кръстоносен поход по Виа Егнация. - Минало, 3-4, С., 1997, 27-36; Гагова, К. Областни названия на Балканския полуостров у историците на Първия кръстоносен поход. ИПр., 2, С., 1997, 49-58; Койчева, Е. Балканските селища в представите на западните хронисти и първите кръстоносци. - В: „Проф. дин Станчо Ваклинов и средновековната българска култура“. В. Търново, 2005, 318-26; Гагова, К. Задграничното зло". Никита Хониат срещу кръстоносците. История, 3-4, С., 2003, 16-23; Гагова, К. Ана Комнина срещу кръстоносците. История, 1, С., 2001, 1-10; Гагова, К. кръстоносните походи и средновековна България, С., 2004.

¹⁷ Матанов, Хр. Балкански хоризонти. Истории, общества, личности. 1, С., 2004, с. 98; Ducellier, A. Observations sur quelques monuments de l'Albanie., Revue Archeologique, 1965, 153-207; Ducellier, A. La facade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XIe au XVe siecles, Thessaloniki, 1981.

prelates¹⁸. To Choniates it is the high density of archonts that is the relevant criterion for a city. It is not by accident that it is precisely the Byzantine tradition that is credited with the creation of the *topos* of the *archont* who adorns his city. The complex terminology of the settlement system of the Empire in the period XI-XIIth c. poses another problem. The variety in the dwelling terminology has its equivalent in the Byzantine sources and documents of the era: *polis* (πόλις), *kastron*, *phourion* and connected *polisma*, *polihnion*. Gennadij Litavrin mentions also *horopolis* (in between village and city)¹⁹. There is also *asti* in the sense of a city or *suburbum*, as pointed out by Mark Whittow, *ochyroma*, *eryma*, *acropolis* like fortresses²⁰. Par excellence, the city was named *polis*. But the only real city for the *Romaioi* was Constantinople. The only city which was called *polis* or *metropolis* in the official Byzantine documents originating from Southern Italy was again Constantinople²¹. The variety in terminology was due to the ancient reminiscences used by the Byzantine authors such as Nicetas Choniates, Ioannes Kinnamos, Michael Attaliates, Anna Comnena, who preferred the term *polis*. At the same time, the administrative acts of the XIth century demonstrate the opposite tendency expressed through the preference of the name *kastron*. The Byzantine authors consider Dyrrhachium, Verria, Servia, Scopje, Maglen, Ochrid as *poleis*, while the Latin chroniclers probably consider them as *urbes*, *civitates*, while in the charters of Basil II for the Archbishopric of

---

¹⁸ Nesbitt, J., Nicolas Oikonomides Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art. Vol.1, Washington, 1991; Nesbitt, J., Nicolas Oikonomides Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art. Vol.2, Washington, 1994; Йорданов, И. Печатите от стратегията в Преслав (971-1088). С., 1993.

¹⁹ Литаврин, Г.Г. Византийское общество и государство в X – XIвв. Москва, 1977, 110-27.

²⁰ Whittow, Rural Fortifications in Western Europe and Byzantium, 48-74; Stephenson, P., Byzantium's Balkan frontier: a political study of the northern Balkans, 900-1204, Cambridge, 2000.

²¹ Симеонова, Пътуване към Константинопол, 96.

Ochrid, all episcopal centers are termed *kastra*²². There are two interesting hypotheses we can form: The replacement in the XIth century of the Latin word *kastron* with *phourion*, particularly popular for the newly formed city structures in the Balkans stands out. It is important to point out also the specific use of *polihnion*, which gained currency during the time of the Comnenoi, used especially for the smaller settlements established during the early Middle Ages we made reference to and in which apparently the city building processes were still ongoing.

The XI-XIIth-century cities in the Balkans themselves lost their “grid” planning around the main streets (*cardo – decumanus*), at the expense of the strength of its defense walls which followed the topography of the terrain and the landscape features²³. Apparently the cities of Apulia and Calabria underwent similar processes. The quarters were chaotically situated, they lost their ancient *hippodamian* planning (grid plan) and often organized themselves into suburbia established around the citadel (*acropolis*) of the city. It can be assumed that one of the peculiarities of Balkan city life during the Middle Ages was the emergence of the Western European trade quarters situated around the ports and outside the citadel of the big city centers. Built along an ethnic principle, the so-called Latin quarters were interesting phenomenon in the city life of the Byzantine Empire, but unfortunately, we have almost no archaeological and source data for them. The colonies of foreign traders in the Byzantine Empire probably emerged during the X-XIth c. The city of Constantinople had an Arabic, Georgian, Russian and Amalfitan trade colonies. Since the end of the XIth century the Italian colonies (Venetians, Genoas, Amalfitans and Pisans) started extending fast and occupying whole city quarters and certain ports²⁴. The

---

²² **Миланова**, Типология на укрепените селища, 239-53.

²³ **Каждан**, Византийската култура, 12-67.

²⁴ **Janin, R.** Les sanctuaries des colonies latines Constantinople - REB 4, 1945, 163-77; **Magdalino, P.** Medieval Constantinople: Built Environment and Urban Development. -

processes in the Balkans apparently followed events in the capital. Churches, warehouses and monasteries were probably erected in the Latin quarters, and we may assume that there existed also *necropoles*, which certainly is a hypothesis only. We do have information on the Latin quarters of Plovdiv, Constantinople, Tarnovo. The brave assumption for the existence of a Latin quarter in a Western Balkan city in the period XI-XIIth c. may be made in reference to Dyrrhachium. Lupus Protospatharius mentions that the city was turned over to Robert Guiscard by “certain” Venetians²⁵. According to William of Apulia, it was the Venetian Dominic, who was to blame for this as a result of a conspiracy. Guillaume even notes a Venetian garrison situated in Dyrrhachium. Anna Comnena explains that the city population consisted of migrants from Amalfi and Venice and blames an Amalfitans for the overtaking of the city by the Normans. On the basis of these events we reach the conclusion that Venetian and Amalfitan colonies existed in Dyrrhachium at the beginning of the XIth c. A chrysobull of Manuel I Komnenos (1143-1180) on the Venetians of 1147 also confirms the hypothesis through the donation for the sea republic by the St. Andrews church in Dyrrhachium. Probably a city cosmopolitan as Thessaloniki also had its foreign colonies and a Latin quarter, respectively²⁶. This is attested by the information provided by John Cameniates on how the Arabs plundered Thessaloniki for the sins of its citizens who were representatives of different tribes and “got infected” by the vices characteristic of all of these peoples. Nicetas Choniates is also of the same opinion in the XII-th century.

Apart from well-fortified, in the eyes of the Franks, the Western Balkan cities were rich, plentiful of goods and resources. The tendency that makes itself obvious during XI-XII-th centuries is the overall acknowledgement of the

---

In: EHB 1, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, 519-28; **Ciggaar, K.** Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962 – 1204, Leiden -New York - Köln, 1996.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

existence of more affluent Byzantine cities in the Southeast Balkans as compared to Dalmatia²⁷. When describing Bar, Kotor, Split, Dubrovnik, the Arabic geographer *Al Idrisi* (1153) does not speak with the same words of praise as he does when describing Ochrid, Skopje and Thessaloniki²⁸. *Gesta Francorum* expressly outlines the great abundance of “grain, wine and all kinds of food”, which the Normans of Bohemond admired after they landed on the shore. Of *urbem Thessalonicam* which was plentiful with all kinds of goods speaks Fulcher of Chartres, a direct participant in the First Crusade. Of Dyrrhachium the chronicler states that it is well fortified, full of food stocks and was for a long time wearing out the besieging Normans. Robert of Torigni in the XIIth c. mentions Thessaloniki as an important centre of crafts and trade. Speaking of the Crusade initiative of the Normans and their passage through *Via Egnatia*, Baldric notes first a village of heretics “full of all kinds of goods”, after which a castle abundant in grain, cheese, wine and butter. Of the abundance of food that Bohemond confronted himself with, speaks also Guibert of Nogent. Al Idrisi describes a vast number of fields and vineyards, grain and fruit in Athens, Serres, Larisa. The sources make clear how booming was city life in the Balkans in the period XI-XII th c. This is verified by the archaeological excavations in Athens, Corinth and Thessaloniki. Sparta extended so much that it spread outside its defense walls. The fortified part of Thebes – Cadmeia, was densely populated at the time. Thessaloniki (*urbem Thessalonicam*) in the “The Deeds of the Franks” (*Gesta Francorum*) is described as an affluent, rich with all kinds of goods and densely populated city. Nicetas Choniates informs of the overloaded ships of the Normans after the plunder of Thebes and Corinth (1147) which were barely visible above the water level. They carried workers from the silk

---

²⁷ **Наумов, Е.** Проблемь аграрной истории Южной Далмации и торгобьих связей ее с Византей. ВВр., 37, 1976, 30-44.

²⁸ **Недков, Б.** България и съседните и земи през XII век според „Географията” на Идриси. С., 1960, с. 35.

manufactures of Peloponnese abducted by the Normans so that this profitable manufacture could be established in Sicily. The increase in the currency flow and the variety of imported goods (steatites, copper and ivory icons, Thessaloniki-made Christian ampoules, enamel and art ceramics) mark the economic upsurge and luxury goods consumption in Italy and the Balkans alike. What was particularly noticeable was the building of churches – *concheal*, *crossed-dome* (cross-in-square) churches and two-floored *martyriums*. One of the city features most often described is exactly the existence of churches. The city was all the more beautiful, as more beautiful at each day of the year were its churches, as was the case in Ochrid. The enhanced opportunities project themselves also in the reinforced building of churches which dominate the city scape in the Southern Italian city but, unlike the Balkans, there it is the *duomo* and (*romanesque*) *cathedral*, which were widely spreading²⁹.

The economic picture was varied. Corinth was famous for its production of silk and paints, Athens – for red dyes and soap, Thebes - for sgraffito ceramics, Thessaloniki – for jewellery, glass, ivory processing, icons and textiles. Prosperity was linked to demographic boom in the Balkan territories of the Empire³⁰. Along with its urban upsurge, the Balkan city still seems in the XI-XIIth centuries to be dominated by its agrarian character as well as the lack of a clear distinction between crafts and agriculture. Local written sources affirm this argument through the guarded attitude towards the market and the positive attitude towards the autarchy. It was normal practice that the market was placed outside the city limits, it was directly subordinated to the central authority and was organized (granted) at the express will of the Basileus. Cecaumenos recommends that children avoid the marketplace, George of Antioch considers

---

²⁹ **Каждан**, Византийската култура, 12-67;

³⁰ **Laiou, Morrisson**, The Byzantine Economy, 91-6; **Dagron, G.** The Urban Economy, Seventh – Twelfth Centuries. In: - EHB 2, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, 385 – 454; **Bouras**, Aspects of the Byzantine City, 497-519; **Каждан, А.** Византийские города в VII – XI вв., Советская археология 21, 1954, 177-79.

that foods on the market are of a poor quality and Eustatius of Thessaloniki prides himself on the fruits of his own orchard in Constantinople³¹. Byzantine historian Michael Attaliates, a longtime magistrate who is a particularly valuable source, clearly outlined the dependency of Byzantine market on the central governance. We observe similar tendencies in the Latin sources related to the Norman expeditions to the Western Balkans. For instance, similar to the Norman rulers of the XIIth century, the finance minister, Nikephoritzes, introduced in the Byzantine Empire the policy of the monopoly, but it was not strongly criticized by his contemporaries. Cecile Morrison and Angeliki Laiou in “Economy History of Byzantium” noticed: “*He forbade the direct and decentralized sale of grain; instead, he organized a central marketplace (a phoundax) outside the city; all transactions were to take place there, and the state collected both rent and a transactions tax. This developed into an oligopsonistic situation, since the buyers now were a few big merchants. The results were utterly predictable: the wholesale merchants bought at low prices, and resold in Constantinople (in oligopolistic conditions) at very high prices*”.

For instance, as a result of the agreement of Bohemond with the *duobus corpalatiis*, the Greek population of the city of Serres and the city of Risa provided the Normans with an abundant market (*mercatum*). “Gesta Francorum” also informs how, while passing through the Western Balkan cities, the Emperor’s representatives ordered the local citizens to organize (supply) a market for the needs of the Crusaders. Initially, however, with the orders of Constantinople still lacking, the Crusaders were denied access to market.

The commodity – money relations took a particularly intense progress as a result of the incorporation of the Balkan lands into a more developed economy, according to the view of Dimiter Angelov. Even the saints’ life stories contained information on trade. It is exactly such type of information that we

---

³¹ **Каждан**, Византийската култура, 12-67;

find in the reproach of Presbyter Cosmas (*Prezviter Kozma*) to the monks who “*purchase and repurchase a lot*”. The life story of Prohor Pshinski told of a dishonest shepherd who sold sheep to a widow. It was some time ago since Litavrin raised the issue of the commutation in the Byzantine Empire and its Balkan territories in the XIth century, considering especially the information Skylitzes provides on the transition in the themes of Paristrion and Bulgaria from state taxes levied in kind to taxes levied in money and the ensuing revolt in 1040³². New mints were opened for the growing needs of the Empire – in Philipopolis, Corinth, Thebes. The large coin finds in the Balkans of copper *folles* and *assaria* attest to their use in the internal money market³³.

In conclusion, we should point out that, despite the idealistic picture of city life in the Byzantine empire in the period XI-XIIth centuries, the invasions of the Ouzes, Pechenegs and Cumans in the second half of the XIth century disrupted to a great extent the city prosperity, especially that of the cities to the north of Stara Planina by nipping in the bud many of the newly emerged semi - urban settlements. The old and more important centers were the ones who mainly survived. Despite this fact, the Byzantine cities continued their upsurge, but primarily those to the south of the Balkan mountain. Along with this, the Norman invasion in South Italy detached those territories from the rest of the Empire and, consequently, brought about the decline and descent of many of the Byzantine cities in the Apennines³⁴. The rule of Comnenoi witnessed, indeed, a

---

³² Литаврин, Г.Г. България-Византия (XI-XII век), С., 1987, 17-256.

³³ Hendy, M. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge, 1985, 264-75; Hendy, M. *Coinage and Money in the Byzantium Empire 1081-1261*. Dumbarton Oaks, Washington, 1969, 14-26; Дочев, К. Монети и парично обръщение в Търново (XII – XIVв.). В. Търново, 1992, 11-22.

³⁴ Angold, M. *Knowledge of Byzantine History in the West: the Norman Historians (Eleventh and Twelfth Centuries)*, Anglo – Norman Studies XXV, Boydell Press, 2002, 19-35; Loud G.A., *The Age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Norman Conquest*, Longman, London, 2000; F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 2 vols., Picard, Paris, 1907; idem, *Essai sur le Règne d'Alexis Ier Comnène, 1081-1118*, Picard, Paris, 1900; Loud, G.A., “Byzantine Italy and the Normans”, *Proceedings of*

certain stabilization of the cities in the Balkans, especially noticeable in the mid XIIth century, but the disaster of 1204 ended definitively the city progress of the Byzantine Empire.

Fig. I Byzantine Empire under Basil II (976-1025)

the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies, ed. **J.D. Howard-Johnston**, Amsterdam, 1988, 215-33;

Hincmarus, archiepiscopus Rhemensis. De regis persona et regio ministerio

Васил Нинов

I. Въведение

Архиепископ Хинкмар от Реймс е роден през 806 г. и умира на 21 декември 882 г. Той произхожда от виден род и получава своето образование в абатство Сен-Дени под напътствията на абат Хилдуин. Заедно с него посещава в 822 г. двора на Луи Благочестиви. По-късно следва Хилдуин в неговото заточение. След завръщането си Хинкмар продължава обучението си в Сен-Дени, докато в 840 г. Шарл Плешиви (840-870)¹ не го взима на служба при себе си за постоянно. Малко по-късно, през 845г. Хинкмар е издигнат за архиепископ на Реймс. Постепенно църковникът се издига като най-влиятелен съветник на Шарл Плешиви. В периода 846-850 г. той успява да го сдобри с брат му Лудвиг Немски (843-876). В следващите години намесите на Хинкмар няколкократно ще защитават Шарл от действията на източнофранкския владетел. В последните години от живота на Шарл между двамата настъпва противоречие по отношение на италианската политика на краля и стремежът му към императорската корона. В резултат на това през 875г. папа Йоан VIII (872-882) прави не Хинкмар, а архиепископът на Санс Ансегиз викарий на Рим за Галия и Германия. Въпреки това, след смъртта на Шарл Хинкмар е този, който подsigурява властта на неговия наследник Луи Пелтека (877-879) и го коронясва на 8 декември 877г. В бурните

---

¹ Относно Шарл Плешиви, Хинкмар и тяхното време – *McKitterick, R.* The Frankish Kingdoms under the Carolingians, 751-987. London 1983, pp. 169-199; *Dunbabin, J.* France in the Making, 843-1180. New York, 2000, pp. 1-26; *Тес, Л.* Наследството на Каролингите. С. 1997, с. 26-82; *Гъркова, В.* Живот и дело на архиепископ Хинкмар от Реймс (806-882). – *Mediaevalia*, Специално издание. Сборник в памет на Георги Сотиров, С. 2011, с. 140-170; същата, Дворът на Карл Велики като управленческа институция в съчинението на архиепископ Хинкмар „De ordine palatii” (882г.)/първа част/. - *Mediaevalia*, 2011, I, 2, с. 34-74.

години на Луи III (879-882) и Карломан II (879-884) Хинкмар прави всичко възможно да се запази независимостта на западнофранкската държава и да го подsigури срещу евентуално нападение от страна на източното кралство. Краят на живота си архиепископът на Реймс среща в Еперне, където се оттегля пред норманските атаки.

Съчинението на Хинкмар „De regis persona et regio ministerio” е част от немалкото текстове, излезли изпод перото на архиепископа на Реймс, посветени на управлението и качествата на идеалния християнски владетел. Сред останалите могат да се посочат “Instructio ad Ludovicum regem”, отправено през 877г. към Луи Пелтека, както и “De ordine palatii” от 882г., имащо за свой адресат Карломан. До голяма степен със своето произведение Хинкмар от Реймс следва създадените многобройни образци във рамките на Каролингската литературна традиция². Подобни дидактически съчинения пишат Смарагд от Сент Михиел³, Ермолд⁴, Лупус от Фериер⁵, Йонас от Орлеан⁶. Хинкмар обобщава и придава завършен вид на идеите, въплътени в техните творби.

Настоящият превод е направен по изданието на Жак-Пол Минь в 125 том на *Patrologia Latina*⁷. С цел улесняване на по-нататъшната работа със

---

² Подробно вж. *Anton, H.H. Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit. Bonn 1968* и посочената литература.

³ Живял от средата на VIII до средата на IXв. Автор на „Via regia“, съчинение, посветено на Людовик Благочестиви (814-840), от времето му като владетел на Аквитания (781-814), и имащо за цел да предостави на краля морални и духовни съвети.

⁴ Ермолд Черния е аквитански монах от IXв., който създава няколко възхвали в чест на император Людовик и сина му Пипин.

⁵ Бенедиктински монах, живял през първата половина на IXв., абат на манастира Фериер, член на двора на Шарл Плешиви.

⁶ Живял през втората половина на VIII и първата половина на IXв., епископ на Орлеан и член на двора на Людовик Благочестиви. Създава „De institutione regia“, посветено на Пипин Аквитански, както и „De institutione laicali“, посветено на графа на Орлеан Матфрид. Много от главите на текста, посветен на сина на Людовик, са директно заети по-късно от Хинкмар.

⁷ *Hincmarus, archiepiscopus Rhemensis. De regis persona et regio ministerio. – Patrologia Latina, CXXV, col. 833-856.*

съчинението на архиепископа на Реймс е запазено идентифицирането от страна на издателя на библейските пасажи, както и тяхното отбелязване в текста.

II. Хинкмар от Реймс. За личността на краля и за кралската служба

Предговор

На славния си господар съм предан вярно и предано верен. Подчинявайки се на наставлението Господне, изказано с думите на пророка: „*Попитай свещениците за закона (Агей 2:11)*“, на вас ви се понарави да се посъветвате с мен по някои въпроси. Понеже Истината говори сама за себе си, „*Който говори от себе си, търси своята си слава (Йоан 7:18)*“, аз достойно се стремях да им отговоря не просто с неаргументирани слова, а накратко събрах в една книжка за вас това, което е в Светото писание и това, което говори Светия дух чрез православните учени. Те самите са подобни на благоуханни цветчета, които сякаш изпълват полята, т.е. пространството на Писанията, благословено от Господа. И понеже зная обещаното, „*Каквото изразходваш, когато се завърна, ще ти върна*“, и като видях, че тези думи съвпадат с кралската служба, дадена ви от Бога, то аз сякаш добавих [събраното] към блестящата светлина на вашето умение и знание. Все пак както казва Комикът⁸ (*Andria, act.I, v.68.*): „*Угодливостта създава приятели, а истината - омраза*“. Затова не бива съгласието да се харесва на владетеля и господаря на земята, ако е явно ласкателство, а пък най-малко трябва свещеникът да следва такъв път. Така че, ако намерите нещо, което да уязвява кралската личност или неговата служба сред мъдростта, събрана от мен, то моля ви, [да знаете, че] то не е срещу вас. Помислете, че съм събрал за вас тези думи, тъй като зная, че или вие действате така благосклонно и правилно, защото сте такъв, какъвто [владетел] описват мъдрите слова, или желая да бъдете такъв и да действате по подобен начин. Все пак тази книжка е разделена на три части според събраните различни мъдрости.

---

⁸ Става дума за Публий Теренций Афер (195/185 пр.Хр. – 159 пр.Хр.).

Първата част е посветена най-общо на кралската личност и кралската служба в интерес на държавата. На следващо място трябва да бъде поставена частта за разделението в състраданието, както и за наказанието на отделни личности. Когато те вършат разрушителни дела, ако не могат да бъдат поправени по друг начин, то трябва да бъдат предупредени, че ще бъдат наказани със смърт. Това, казват, че бива отхвърляно от някои. На края поради своята кралска служба, кралят не бива да щади дори някого от тези, които действат престъпно срещу Бога, светата Църква и държавата, дори и да е свързан с тях чрез връзките на родството.

Глава I. Доколкото Господ създава добрите крале, дотолкова допуска и лошите

Понеже е писано: „*Господно е царството (Псалми 21:19)*“⁹, „*и дава го, комуто Му се иска (Даниил 4:14)*“, то по същия начин блаженият Августин¹⁰ в своята книга за дара на постоянството¹¹ (*сар.б*) говори: „Нищо не се случва, освен ако Бог сам не го извърши или позволи да бъде извършено справедливо“. Затова и когато добрите крале управляват, то те са добри по Божия милост и управляват подбуждани от Бога, както самият Той споделя: „*Чрез мен царете царуват (Притчи 8:15)*“. А пък когато властват лоши крале, които са лоши поради своя порок, то им е разрешено да управляват според Божествената присъда - понякога тя е скрита, но никога несправедлива, както е и записано: „*Той прави да управлява*

---

⁹ В текста библейските цитати са дадени според **Библия**, сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет. Изд. На Светия Синод на Българската Църква, С. 1982. Когато цитираният от Хинкмар текст се разминава с българския превод, това е отбелязано в критичния апарат.

¹⁰ Свети Августин от Хипон (354-430).

¹¹ В текста на Хинкмар книгата е наречена „*De bono perseverantiae*“.“ *De Dono Perseverantiae*“ е завършена от Августин в 429г. Тя е насочена срещу семипелагианците.

лицемера поради греховете на народа (Йов 34:30)¹²“. Казано е „прави“, [а всъщност] „позволява“ за отплата на справедливостта и по същия начин е речено: „Втвърди Господ сърцето на фараона (Изход 9:12)“. Казано е „втвърди“, защото не го е смилил милостиво, а е позволил да се втвърди, за да се въздаде справедлива отплата. За онези, които властват, не създадени, а допуснати от Бога, Господ е заявил чрез пророка: „Онези управляваха, но не от мен; князе издигаха, но не знаех (Осия 8:4)¹³“. „От себе си, пише Григорий¹⁴ (*Liber Regulae Pastoralis*¹⁵), а не по избора на Върховния управник царуват тези, които не са подкрепени с качества, нито са призовани някак от Небесата. Те, подбудени от своето желание, по-скоро заграбват дома на кралството, отколкото го достигат. Тях вътрешният Съдия и въздига, и не ги признава, понеже тези, които толерира с позволенията си, със сигурност отхвърля със справедлива отплата“ За тях е казано от Господа чрез Псалма: „Отхвърляйте ги, докато се съвземат (Псалми 72:18)“. „Докато се съвземе“, понеже е отхвърлен този, който се отдалечава от достойните дела и му липсва морал. Тъй като Бог е справедлив и милостив, когато нарежда делата на смъртните, то едни замисля благосклонно, а други гневно допуска. Така толерира нещата, които позволява, че те се променят в полза на Неговите решения.

Глава II. Както добрият крал е щастие за народа, така и лошият е нещастие

---

¹² В българския превод стиха от Книга на Йов е преведен така – „за да не царува лицемерецът народу за съблазън“.

¹³ В българския превод – „Поставяха си сами царе, без Мене; туряха си князе, но без Мое знание“.

¹⁴ Живял от 540 до 604г. Римски папа в периода 590-604г.

¹⁵ *Liber Regulae Pastoralis*, съчинена от папа Григорий Велики около 590г.

Свети Киприан¹⁶ в своята книга за степените на злоупотреба¹⁷ говори за кралското име и казва, че е щастие за кралските поданици, ако по милостта Божия управлява над тях добър владетел, докато за онези поданици, над които царува лош поради греха си крал, то това е нещастие (*cap.9*): „Името на краля съдържа разбиране, че службата на управника е да се грижи за всички поданици. Но как би могъл да поправя другите този, който собствените си, да не кажа, недобри нрави, не изправя? Понеже тронът се издига посредством справедливостта на краля и управлението на народа се усилва в истината (*Притчи 16*). Все пак според справедливостта присъща на краля той не бива никого да потиска с властта си; справедливо да съди сред своите и сред останалите, макар и без тяхно съгласие; да бъде защитник на чужденците, сираците и вдовиците; да предотвратява кражбите; да наказва прелюбодеянията; да не подкрепя несправедливите; да не изхранва безсрамници и хистриони¹⁸; да прогони неблагочестивите от земята си; да не позволява да живеят отцеубийци и клетвопрестъпници; да защитава църквата; да изхранва бедните с милостиня; да възлага на честни хора делата на кралството; да има възрастни, мъдри и трезви съветници; да не подкрепя суеверията на магове, прорицатели и вещици; да забавя гнева си; да защитава отечеството си силно и справедливо срещу враговете му; да се доверява във всичко на Бога; да не отслабва душата си от успехите; да понася търпеливо всяко зло; да има истинска вяра в Бога; да не позволява на синовете си да се държат неблагочестиво; да започва молитвите в определените часове; да не вкусва храна преди предписаните часове. „*Понеже горко на тази земя, чийто цар е момче, а принцовете ѝ*

---

¹⁶ Тасций Цецилий Киприан умира в 258г. Бил епископ на Картаген и сред основните ранно християнски апологети.

¹⁷ *De duodecim abusivum gradibus* – често се приписва както на свети Киприан, така и на свети Августин. Авторът ѝ всъщност е известен като Псевдо-Киприан.

¹⁸ Актъори.

*от сутрин ядат (Екклесиат 10:16)*¹⁹“. Тези неща в действителност създават просперитета на кралството и водят краля към по-добрите небесни царства. Онзи обаче, който не управлява държавата според този закон, без съмнение би допуснал множество беди за властта си. Понеже така мирът на народа често се нарушава и се създават множество проблеми за кралството, плодородните земи намаляват, службата на народите се възпрепятства, много и различни болки отравят благополучието на държавата, смъртта на най-скъпите ни и на децата носи тъга, от всички страни нападения на враговете опустошават провинциите, зверове разкъсват на парчета стадата овце и крави, земите биват докарани до безизходица от бурите през пролетта и зимата, които възпрепятстват плодородието на земята и делото на рибарите, понякога гръмотевици и градушки унищожават посевите и цветовете на дърветата, както и младите лозя. И наистина отгоре на всичко несправедливостта на краля не само затъмнява лицето на властта в този момент, но и скрива неговите синове и племенници, та да не могат да задържат наследството на държавата след него. Защото поради греха на Соломон Господ взе от ръцете на синовете му царството на дома Израилев, а поради справедливостта на цар Давид остави в Йерусалим завинаги лампадата на неговото семе (*3 Цар. 12, 16*). Ето колко много струва във времето справедливостта на краля! Това е твърде ясно за наблюдателните. Понеже мирът е присъщ на народите, закрилата за отечеството, освобождаването от данъци за тълпата, опората за народа, грижата за слабите, радостта за хората, умереното състояние за въздуха, доброто време за морето, плодородието за земята, успокоението за бедните, наследството за синовете, а за всекиго надеждата за бъдещото блаженство. Въпреки това кралят знае, че както като пръв сред хората е установен на престола, така и пръв трябва да бъде наказан, ако не е справедлив. За това

---

¹⁹ В българския превод – „Горко ти, земя, кога царят ти е дете, и кога князете ти ядат рано!“.

всички, които и да са грешили в настоящето по-малко от него, то по същия неумолим начин ще бъдат в онова наказание повече от него“.

Глава III. Доказателство за голяма власт е доброто управление

По доброто управление на владетеля се разбира, че е велика светската власт: „Велика е, казва блаженият Григорий в своята *Moralia*²⁰ (*lib. XXVI, cap. 45-48*), светската власт, която има при Бога своята награда за доброто си управление. Добра е властта по своя ред, но изисква предпазлив живот от властващия. Затова добре я упражнява онзи, който знае и да я задържи, и да се бори за нея. Добре я прилага онзи, който знае как чрез нея да се издигне над грешките и знае, че е поставен наравно с другите. Защото човешкият разум се издига много, дори когато не е подкрепен с някаква власт - то колко повече се издига на високо, когато се добави към него и властта? И все пак той е подготвен с подходящо действие да изправи пороците на другите. Както е казано и от Павел: „*Той е Божи служител и отмъщава с гняв ономува, който прави зло (Римл. 13:4)*“. След като той е взел върху себе си службата на светската власт, той трябва да бодърства с върховно внимание, за да знае и да вземе каквото е от полза от нея, а да отхвърли това, което изкушава. Следователно трябва да държим извън себе си това, което приемаме в полза на другите, а да пазим вътре в нас това, което имаме за наша ценност. Но все пак и тези, които са обвързани с нас, могат, по някои знаци, които излизат наяве, да научат добре какви сме ние и така да знаят: за какво да се страхуват от нашата власт и какво да имитират от нашето смирение. Но, след като сме запазили авторитета на владетеля, трябва да се върнем без забавяне към нашето сърце и да разсъждаваме постоянно [за това], че сме се запазили

---

²⁰ „*Moralia, sive Expositio in Job*“ е писана от папа Григорий I в периода 578-595г. Започната е вероятно по време на престоя му в Константинопол в двора на император Тиберий II.

равнопоставени с другите, а не [за това] че сме се поставили временно пред останалите. Понеже колкото външно изпъква властта ни, толкова отвътре тя трябва да бъде притискана, за да не би да победи разсъдъка, за да не би да плени душата в своята наслада, за да не би разумът да не може вече да я направлява, като се предаде на нейното желание да властва. Давид знаел добре да направлява властта на държавата, след като той сам бил победил, чрез смирение, извисяването на своята власт. Затова и казва: „*Господи, сърцето ми не се е гордяло (Псалми 130:1)*“. Също и добавя, за да усили своето смирение: „*очите ми не са се високо вдигали*“, и после: „*и аз не съм се занимавал с велики работи*“. И самият той продължава с най-дълбоко проникновение: „*нищо с непостижими за мене работи*“. И успокоява всички свои мисли, черпейки ги от цялото си сърце, когато продължава: „*не смирявах ли и не успокоявах ли душата си*“. Ето, че често повтаря за смирението предложено от сърце и така не спира да предлага отново да се покае, говорейки многократно пред очите на своя Съдия. Какво е това? И по какъв начин той узнал, че тази жертва, която принесъл с подобно повторение на думи пред Неговия поглед, се е харесала на Бога? Ако ли не, тъй като гордостта има навика да бъде близка до властимащите и почти винаги славата и издигането биват свързани с изобилие от неща, както често изобилието от вода придава твърдост на вълната²¹. Така че чудно е, ако смирението на нравите властва в сърцата на издигнатите. Затова то трябва да бъде обмислено, понеже властващите, когато биват смирени, достигат до външно величие и сякаш до далечно достойнство. Те скоро с основание се харесват на Господа с това свое качество, понеже смирено му предлагат това жертвоприношение, което едва ли може да бъде открито у властниците, защото най-правилното изкуство да се живее се състои в това да притежаваш върховната власт и да потискаш славата: да бъде някой

---

²¹ Duritiam tumoris може да се преведе и като сила, твърдост на надменността, гордостта.

овластен, но да не знае, че е властник; да знае, че притежава власт, за да бъде щедър на добрини, но да няма представа, че има силата да наказва всяка вина. Така правилно се говори за тези неща: „Бог силните не отхвърля, защото и сам Той е могъщ (Йов 36:5)²²“. Защото той често желяе да имитира Бога, който направлява величествената си власт, мислейки за ползата на другите, а не се възгордява от собствените си хвалби. Издигнат над другите той се стреми да им бъде полезен, а не да ги контролира. Така че не дължността на властимащия, а възгордяването е престъпно. Господ разпределя властта, а злото в нашия разум измисля възгордяването от нея. Следователно трябва да унищожаваме това, което придобиваме от самите нас, а пък добри са тези неща, които притежаваме поради Божията щедрост.“

Глава IV. Какви съветници трябва да назначава кралят

За това какви съветници трябва да назначава кралят говори Амброзий²³ в своята книга за службите²⁴ (*lib. II, cap. 17*): „Този, който дава съвет на друго, трябва да бъде такъв, че да може да предложи себе си като пример за останалите в добрите дела: в учението, в чистотата на характера си, в сериозността си. Така речта му да бъде благоразумна и неоспорима, съветът му полезен, животът му достоен и украсен с мъдрост. Такъв трябва да бъде съветникът: не бива да бъде мрачен, да не бъде измамник, да не си измисля, да няма знак, че е лъжовен в живота или нравите си. Да не бъде зъл и завивдащ и да отхвърля търсещите съвет. Понеже има неща, от които някои бягат и други, които презират. Ние бягаме от нещата, които могат да ни наранят, които могат да израстат зли,

---

²² В българския текст „Ето, Бог е могъщ и не презира силния с крепкото Си сърце“.

²³ Роден в 340г. в Трир. В 374г. става епископ на Медиолан. Умира през 397г.

²⁴ „De Officiis Ministrorum“ – посветена на задълженията на свещенослужителите, имаща за свой модел съчинението на Цицерон De Officiis.

за да ни навредят, когато този, към когото се обръщаме за съвет е със съмнително достойнство, алчен за богатства, така някоя награда да може да промени мнението му. Така и ако някой е несправедлив, ние бягаме от него и го избягваме. Онзи, който търси удоволствията и му липсва контрол, дори и да не е вероломен е алчен и желае недостойна печалба и трябва да бъде отхвърлян. Какво доказателство, какъв плод на работата си може да покаже, какви тревоги и грижи има душата на този, който се отдава на бездействие и мързел (*сар. 12*). Да отбележим, че за даването на съвети много помагат честният живот, отличието в достойнствата, умението да бъдеш услужлив и благодетелен, очарованието на добрия характер. Понеже кой търси извор в калта? Кой иска да отпие от мътна вода? Така че кой би искал да почерпи от там, където има лукс, разточителство и събиране на всички пороци? Кой не презира нечистите нрави? Кой би отсъдил полезно за нечия кауза, когато сам вижда безполезността на своя живот? Кой не отбягва безчестния, злонамерения, оскърбяващия, който е готов да вреди? Кой не би го избягвал с пълни сили? Кой би потърсил умения в съветите, който обаче е труден за достигане – така сякаш той заключва извор на вода? Понеже какъв е смисълът да имаш мъдрост, когато не искаш да дадеш съвет? Ако възпрепятстваш изобилието на съветите си, все едно затваряш извора, така че не тече за другите, но да не е полезен и за теб. Но можем да кажем същото и за онзи, който макар да има благоразумие, го замърсява с мръсотии на пороците и така погубва извора на водите. Животът му е доказателство за слаб дух. Понеже по какъв начин можеш да го прецениш за добър в съветите, когато виждаш, че е низък в нравите? Трябва да бъде над мен този, комуто съм готов да се доверя. Трябва ли да мисля, че е подходящ, ако ми дава съвети, които не би дал на себе си; че ще се освободи за мен, когато не е свободен за себе си; когато душата му е заета с удоволствия, победен е от похот, подчинен е на алчност, объркан е от

желание, тресе се от страх? Как да има място за съвет, когато няма място за мир? Трябва да се възхищавам и да уважавам съветника, когото благосклонният Господ даде на отците ни и да се въздържам от нападки.“ (сар.10). Доверяваме нашата кауза на най-благоразумния и търсим от него съвет по-често, отколкото от другите. Все пак верният съвет на честния човек стои по-напред и често има повече стойност от качествата на най-разумния: понеже по-полезни са раните от приятел, отколкото целувките на чуждите (Притчи 27). И тъй преценката е присъща на справедливия човек, а доказателство за мъдрия – за единия присъдата на съдебното решение, а за другия – изкуството на мисълта. Така че ако свържеш двамата, то в съветите им ще има голяма сила и всички биха се отнесли с възхищение от показаната мъдрост и с любов към справедливостта. Така че всички се стремят да чуят мъдростта на този, в който се съчетават двете качества. (сар.8) За това и благоразумието и справедливостта са желани по всякакъв начин и са очаквани от мнозина. Хората се доверяват томува, в когото те съществуват, защото той може да дава полезен и верен съвет на нуждаещия се. Понеже кой би се доверил на някого, когото не мисли за по-мъдър от себе си, който сам търси съвет? За това е необходимо този, от когото се търси съвет, да бъде по-издигнат от питащия. Защо трябва да се съветваш с човек, за когото не считащ, че може по-ясно да обясни нещо, отколкото ти сам да го проумееш? Защото, ако откриеш някого, който се откроява посредством енергията на характера си, силата на разума и авторитета си и е още по-подходящ с примера и опита си; който би разрешил настоящите изпитания, предвидил бъдещите; в състояния е да изброи най-спешните [проблеми], да приведе аргументи, да предостави лекарство на време; [който] би бил готов не само да посъветва, но дори и да помогне – в такъв човек се съдържа вяра, така че този, който търси съвет може да каже: „Ако някакво зло ми се случи от него, ще го понеса (Сирах 22:31)“. Така на подобен човек ние поверяваме спасението и

репутацията си, защото той е, както казахме по-горе, справедлив и благоразумен. Понеже справедливостта прави така, че да нямаме страх от измама, а благоразумието пък ни кара да нямаме подозрение за несигурност. Все пак ние се доверяваме с по-голяма лекота на справедлив, отколкото на благоразумен човек. (*lib. I, cap. 30*). Красиво е да желаш добро и да бъдеш щедър в съветите, за да правиш добро и да не вредиш. Защото ако мислиш, че трябва да дадеш на пражосника средства за разточителността му, както и на прелюбодееца награда за делото му, то това не е благодеяние, защото липсва добра воля. Защото по този начин му пречим, а не сме му полезни. Ако си щедър към този, който заговорничи срещу отечеството или който се стреми да събере погубени души, за да нападне Църквата, то това не е проява на подходяща щедрост. Ако подпомагаш този, който отсъжда тежко срещу вдовиците и сираците или се опитва със сила да отнеме на някого притежанията, не показваш щедрост. Същото е и ако някой отнема това, което е дадено другиму, ако несправедливо търси [пари], а мисли, че може справедливо да ги изхарчи. Освен ако не действаш както онзи Захей (*Лука 19*) и не върнеш взетото четирикратно на този, когото първо си измамил и след това изкупиш езическите си грехове с голяма ревност във вярата и действия на християнин. Твоята щедрост²⁵ трябва да има основа. Трябва първо нея да потърсиш, така че да се изповядваш с вяра и да не вършиш измама, когато се отдаде случай“. По подобен начин трябва и съветникът да действа в съветите, понеже и в тях е необходима най-голяма щедрост.

Глава V. Най-благополучно е управлението на знаещите да управляват

---

²⁵ Тук и по-долу е използвана думата *liberalitas*, която освен щедрост може да означава благородство, добрина, милост, дар.

Няма нищо по-благополучно за човешките дела, отколкото по Божията милост да управляват тези, които притежават знание за управление, казва Августин в книгата си за Божия Град²⁶ (*lib. V, cap. 24*): „Ако по Божията милост притежаваха властта тези, които живеят добре и са надарени с благочестивост, наистина нищо не било по-добро за човешките дела, ако имат и познанието за това как да управляват. Ние наричаме християнските крале щастливи, ако управляват справедливо; ако не се превъзнасят сред хвалебствията на отдаващите им върховна почит и угодливостта на приветстващите ги с крайно смирение, а помнят, че и те са хора; ако превърнат властта си в слугиня на Неговото величие, за да бъде разширявана почитта към Бога; ако се страхуват от Бога, обичат Го и Го почитат; ако повече обичат онова царство, където не се страхуват да имат братя; ако по-бавно наказват, а по-лесно прощават; ако използват всяко наказание поради нуждите на управлението и защитата на държавата, а не за да задоволят омразата към враговете си; ако всяко помилване вършат не, за да оставят ненаказана несправедливостта, но с надежда за изправление; ако обстоятелствата често ги принуждават да отсъдят строго, а те смекчават решенията си с мекостта на състраданието и щедростта на благодеянията; ако разкошният им живот е толкова по-скромен, колкото по-разточителен би могъл да бъде; ако предпочитат да повеляват над покварените желания, отколкото над каквито и да е народи и ако правят всичко това не поради нездрава страст за слава, а поради любовта си към вечното щастие; ако не пренебрегват дълга си да принасят на своя истинен Бог жертвоприношения на смиреност, разкаяние и молитва поради своите грехове. За такива християнски крале казваме, че са щастливи – засега с

---

²⁶ De civitate Dei – Августин пише „За Божия Град“ в периода 413-426 г. Състои се от 22 книги и представлява не само обща апология на християнската вяра, но и предлага философия на историята, съобразена с християнската религия. Трябва да се отбележи преводът, който успешно представя това основополагащо за средновековната християнска мисловност съчинение на български език – *Блажени Августин, За Божия Град.*, прев. Д. Валентинова, 1-2т., С., 2005-2008.

надежда, а и по-нататък, когато се сбъдне това, което очакваме и в действителност²⁷“.

Глава VI. Колко полезно би било добрите крале да управляват навсякъде и за дълго

До колко полезно е за тези, които управляват и за тези, които биват управлявани, ако владетелите са добри и също така властват навсякъде и за дълго, показва в същата книга блаженият Августин: „Ако Бог бива почитан и се служи на светите за Него неща, добрите нрави и истината, то е полезно добрите владетели да управляват дълго и навсякъде. Полезно е не толкова за тях самите, колкото за тези, които са управлявани, защото благочестивостта и честността на владетелите, които са големи дарове Господни, са свързани с тях и им стигат за истинското щастие и би довело до добро в този живот и би им подсигурило след това вечния. Следователно на тази земя царството на добрите бива изпълвано с добро не толкова от тях, колкото от човешките дела. А управлението на лошите вреди повече на управляващите, които опустошават своите души с голямата си склонност към престъпления. Тези обаче, които са принудени да им служат, не си вредят, освен ако не извършват своя собствена несправедливост, тъй като някои от злините биват нареждани от несправедливите господари и затова онези не носят вината от престъплението, а само изпитание за достойнството си. За това добрият, когато служи, то е освободен [от вина], докато лошият, макар и да управлява е роб – не на някой от хората, но, което е по-ужасно, на толкова господари, колкото са греховете му. За тези пороци говори Светото писание: *„Защото от когото някой, казва, бъде победен, от него бива и*

---

²⁷ Сrv. *Блажени Августин*, т. 2, с. 92-93.

поробен (II Петър 2:19)“. Какви са кралствата, лишени от справедливост, ако не разбойнически?“.

Глава VII. Само нуждата кара добрите крале да водят война и да разширяват кралството

Към водене на войни и разширяване на държавата добрите са призовавани само от необходимостта, както разбираме от книгата на Августин за Божия Град (*lib. IV, cap. 15*). „Да се воюва и да се разширява кралството, прекършвайки народи, на злите се вижда като щастие, докато за добрите е необходимост. Но понеже по-лошо би било, ако несправедливите властваха над справедливите, за това да се нарича щастие [войната] е подходящо. Но без съмнение по-голямо щастие е да имаш добър съсед, с когото да се разбираш, отколкото да подчиниш чрез война лош такъв. Лоши желаниа са да искаш да бъде в такова състояние този, когото мразиш или от когото се страхуваш, че да можеш да го победиш.“²⁸

Глава VIII. Усилието на краля в подготовката за война и насърчението на войниците

Кралското обучение и владетелското насърчение към войската при подготовката за война, Августин казва, че Господ е изобразил у Мойсей във Второзаконие: „*Да не се отклонява, казва, нито надясно, нито наляво (Втор. 17:20)“.* Ако той добре е направлявал пътищата си и ако е насочвал сърцето си със страст към този, който е Царят на царете, то без съмнение би имал границите на държавата си усмирени. За това и по-долу се казва: „*И дълго време управлява над Израил“.* По-нататък, ако е спазил предписанието да не се отклонява ни надясно, ни наляво, то би заслужил

---

²⁸ Срв. *Блажени Августин*, т.1, с. 338-339.

радостен от победата съюза на сигурността и мира. „Ако излезеш, казва, на бой срещу врага си и видиш коне и колесници и народ повече, отколкото ти имаш, не се плаши от тях, понеже Господ, Бог твой, е с теб (Втор., 20:1)“. Понеже необходимостта прави така, че след като раздорът е потушен, то мирът да може да бъде възстановен. От тук следва че воденето на сражение трябва да бъде включено в обучението на краля. Той, когато приближава към битка, трябва да предаде добре на войската си думите на Юда: „Не се стремете към плячка, защото войната е срещу нас“.

Глава IX. Не грешат тези, които водят война под Божието наставление

Не грешат тези, които под Божието наставление са водили война, казва Августин в гореказаната книга (*lib. I, cap. 21*): „Наистина Божествената власт създава някои изключения от своите закони за това, че не бива да се убива човек. Но тези изключения са от два вида – или според общото право, или според специално нареждане, дадено за определено време на определена личност. Обаче не убива онзи, който се подчинява на заповед, бивайки инструмент, и така не извършва нищо срещу Заповедта, която казва: „Не убивай“. Които пък водят война под Божествено наставление или пък като заемат обществена длъжност според Божиите закони представляват властта на най-справедливото управление и поради това [имат право да] наказват със смърт. Така Авраам не само не е намерен за виновен за жестокост, но дори е възхваляван за благочестието си, че поискал да убие сина си не по своя воля, а подчинявайки се (*Битие, 23*). Затова и е справедливо да попитаме дали Йефтай по заповед на Бога е убил дъщеря си, понеже е срещнала баща си. Защото той се бил зарекъл да поднесе в жертва на Бога, каквото види първо по пътя си, ако се завърне с победа от сражение (*Съдии, 11*). Самсон, който затрупал себе си и враговете си под руините на своя дом, също така бива оправдан – Духът,

който чрез него вършел чудеса, тайно му заповядал това. Така с изключение на тези случаи, в които или справедливият закон, или самият извор на Божията справедливост заповядват, всеки, който убие човек, себе си или друг, се държи отговорен за убийство.²⁹“

Глава X. Тези, които водят войни и се сражават с оръжие, не са противни на Господа

Това, че онези, които воюват с оръжие в ръка не са ненавистни на Господа, го казва същият Августин в писмо до Бонифаций (*Ер. 189*): „Не искам да мисля, че някой, който воюва с оръжие, може да не се хареса на Господа. Сред тези е бил свети Давид, комуто Бог даде толкова голямо свидетелство [за благоразположението си]. Сред тях също имало много други добри люде, сред които онзи центурион, който казал на Господа: *„аз не съм достоен да влезеш под покрив ми; но кажи само дума и слугата ми ще оздравее; защото и аз съм подвластен човек и имам мен подчинени войници; одному казвам: върви, и отива; и другиму: дойди, и дохожда; и на слугата си: направи това, и прави“*. За това и Иисус говори така: *„Истина ви казвам, нито в Израеля намерих толкова голяма вяра (Матей 8:8-10)“*. Сред тези бил и онзи Корнелий, комуто изпратеният ангел рекъл: *„Корнелий, твоите дарове са приети и твоите молитви са чути (Деян., 10:4)“*³⁰“. Когато той го подканил да изпрати за благословения апостол Петър и да чуе от него какво трябва да извърши, то до този апостол изпратил вярващ войник, за да [го извика да] дойде до него. Сред тях били и онези войници, които дошли, за да бъдат покръстени, при Йоан, светия предтеча Господен и приятел на Младоженеца, за когото Господ казва: *„Между родените от жени не се е явил по-голям от Йоана Кръстителя*

---

²⁹ Срв. *Блажени Августин*, т.1, с. 76-77.

³⁰ В българския превод – „Твоите молитви и твоите милостини възлязоха за спомен пред Бога“.

(*Матей 11:11*)“. Те като го попитали какво да сторят, получили в отговор: „*Никого не притеснявайте, не клеветете, и задоволявайте се с вашите заплати (Лука 3:14)*“. По никакъв начин той не им забранил да служат като войници, когато им наредил, че трябва да бъдат доволни от заплащането си. Други се сражават за вас с невидими врагове чрез молитви, а пък вие се сражавате за тях с усилие срещу видимите противници. Ако имаше една вяра у всички, тогава по-малко щеше да се страда и по-лесно щеше да бъде победен дяволът с неговите ангели. Мисли първо това, когато се въоръжаваш за битка, защото дори силата на твоето тяло е дар от Бога. Понеже ако мислиш за дара Господен, то не ще вършиш [нищо] против Бога. Защото когато вярата е обещана и трябва да бъде пазена дори спрямо врага, с когото се воюва, то колко повече [трябва да се пази] спрямо приятеля, за когото се сражаваш? Трябва да имаш желание за мир, а войната да бъде необходимост, така че Бог да освобождава от необходимостта и да запазва в мира. Понеже не бива мирът да бъде търсен по начин, който да подбужда към война, ами войната трябва да се води така, че да довежда до мир. По такъв начин бъди миролюбив във войната, че тези, с които се сражаваш, след като ги победиш, да отведеш до ползите от мира – „*Блажени миротворците*“, казва Господ, „*защото те ще се нарекат синове Господни (Матей 5:9)*“. Ако обаче човешкият мир има такава сладост по отношение на временното спасение на смъртните, то колко по-сладък е Божественият мир относно вечното спасение на ангелите? Затова нека нуждата, а не желанието, да унищожава воюващия враг. Както насието се използва спрямо този, който се бунтува и съпротивлява, така трябва да бъде предоставяна милост на победения и пленения - най-вече за да няма опасение от разрушаване на мира“. Йероним пък казва: „Четем в книга Паралипоменон, че синовете на Израил отивали в битка с мисъл за мир, понеже се сражавали не с желание за победа, но за постигане на мир.“

Глава XI. Войник, подчиняващ се на властта, не греши, ако убие човек

Ако войник убие човек поради властта, на която е подчинен, то той не греши. Това посочва Августин в книгата за Града Божия (*lib. I, cap. 26*): „Ако войник, след като се подчинява на властта, под която е законно поставен, убие човек, то той не е обвинен в убийство от нито един закон на държавата си. Напротив – ако не го направи, то е обвинен в измяна и пренебрегване на властта. Обаче ако го извърши по своя воля и съвест, то ще бъде обвинен в престъпление за проливане на човешка кръв. По такъв начин той ще бъде наказан, ако убие без заповед, както и ако не убие, когато му е наредено. Ако това става по заповед на владетеля, то колко по-важни са заповедите на Създателя? Затова дори и някой да осъзнава, че е недопустимо да убие себе си, все пак може да го направи, ако му е заповядано от Онзи, чиито команди не може да пренебрегне. Само нека се увери, че Божествената заповед е дадена ясно. Ние можем да дочуем съвестта, но не можем да съдим за скритото от нас, понеже кой човек знае какво има у човека, освен човешкия дух, който живее в него? (*I Кор. 2:11*).³¹“

Глава XII. Победата във войната бива давана от Всемогъщия, комуто Той пожелае

Августин демонстрира в книгата си за Божия град, че победата в битка бива давана от Всемогъщия чрез негов ангел на когото [Той] пожелае и на когото заповяда: „Всемогъщият изпраща победата, а пък тя, като се подчинява на царя на Боговете, при които ѝ бъде заповядано да отиде, пристига при тях и се установява на тяхна страна. Всъщност истината е изречена от истинския Владетел на времената, който не

---

³¹ Срв. *Блажени Августин*, т.1, с. 88-89.

изпраща Победата, която не е материална, но [изпраща] своя ангел и прави победител, когото пожелае. Неговата промисъл може да е скрита, но не е несправедлива.³²“

Глава XIII. Бог присъства, когато се сражават и подготвя победата на справедливата страна

В своето писмо до Бонифаций Августин показва, че когато се сражават войски, Господ стои в откритото небе и дарява победата на справедливата страна и затова нищо не бива да се предвижда според собствените сили: „Ще дам на теб и твоите полезен съвет. Хвани оръжието с ръце и молитва към Създателя да кънти в ушите ти, понеже, когато има сражение, Бог гледа от небесата и дарява палмата на победата на страната, която прецени за справедлива. Не разчитай на собствените си сили, а възхвалявай достойнствата на Създателя и не ще се притесняваш много за никакъв враг.“

Глава XIV. Ако Господ е с воините, те не бива да се обезверяват поради малобройността си

Без значение е дали са се доверили на многобройността си или са се обезверили от малочислеността си в битката, ако Господ е на страната на войниците и това се вижда от прочутата война, проведена от Геден и заповядана от Бога, от книгата Макавейска, както и от историята на Орозий³³, в която е написано (*lib. II, cap. 9*): „Разказва се, че царят на персите Ксеркс имал седемстотин хиляди войници от държавата си, още триста хиляди помощни копиеносци и дори хиляда и двеста военни кораба

---

³² Срв. Пак там, т.1, с. 343.

³³ *Paulus Orosius, Historiarum Adversum Paganos Libri VII*, ed. C. Zangemeister. Lipsiae, 1889. Авторът Павел Орозий (385-420) е християнски историк, теолог и ученик на Августин.

и три хиляди на брой транспортни. Трябва да бъде отбелязано, че за тази заслужено невиджана войска и огромна флотилия едва стигали реките за пиене, земята за преминаване и морето за прехвърляне. На тази толкова невероятна за нашето време войска, за която сега да се осигурят хора е по-трудно, отколкото тогава да бъде победена, царят на спартанците Леонид се противопоставил заедно с четири хиляди воини в теснините на Термопилите. А пък Ксеркс, като презирал малцината, които му се противопоставили, заповядал да се влезе в битка с цялата армия. Но след сражения, които продължили три дни, жертви имало не от двете, а само от едната войска. На четвъртия ден обаче Леонид, като видял, че е обкръжен от всички страни от врага, насърчил своите съюзници да се оттеглят от сражението, да избягат към върха на планината и да запазят живота си за по-добри времена. Сам той заедно със своите спартанци избрал друга съдба, тъй като бил повече отговорен за родината си, отколкото за живота си. След като изпратил съюзниците си, той напомнил на спартанците за голямата слава и за това, че не трябва да се надяват да оживеят – [казал им] да не очакват врага или [настъпването на] деня, а падне ли нощта да нахлуят в лагера, да влязат в битка и да внесат смут в противниковия ред. Не би могло [нищо] да бъде по-достойно за победителите, отколкото да загинат в лагера на врага. Така те били убедени да пожелаят да загинат. Те се въоръжили за отмъщение на бъдещата си гибел - така че да причинят и отмъстят едновременно своята смърт. Чудно е да се каже, че шестстотин мъже нападнали лагера на шестстотин хиляди. Объркване обхванало целия лагер. Персите също помогнали на спартанците с взаимното си избиване. Лакедемонците, като търсели царя, но не го намерили, избили и разпръснали всички, опустошили целия лагер и с мъка преследвали разпръснатите хора през плътните купчини на труповете. Те щели да бъдат без съмнение победители, ако не били избрали да умрат.“

Глава XV. За това, че за тези, които са загинали във война, трябва да бъдат предлагани умилюстивителни жертви

Светото писание посочва, че за тези, които воювайки вярно във война и загинат, трябва с вяра да бъдат предлагани дарове - милостиня, молитви и свети пожертвования: „Доблестният мъж Юда, като събра дванадесет хиляди сребърни драхми, изпрати в Йерусалим, за да бъдат предложени там за греховете на мъртвите, мислейки справедливо и с вяра за възкресението (II Мак 12:43)³⁴“, макар мнозина да говорели, че е ненужно и суета да се предлагат за мъртвите. „Понеже той мислеше, че тези, които с благочестие приемат смъртта, ще имат най-добрата награда. Следователно свята и благочестива е мисълта да се предлагат жертви за починалите, така че да бъдат освободени от греховете (Пак там, 45)³⁵“.

Глава XVI. За това кралете да служат на Царя на царете и да издават закони от Негово име

В писмото си до Бонифаций Августин говори за това, че владетелите трябва да служат на Царя на царете не само в делата, за които говорихме по-напред, но и че те трябва да издават закони от Негово име: „Нека земните владетели да служат на Христа и дори да създават закони от негово име. По какъв начин владетелите служат в страх от Бога, ако тези неща, които стават срещу заповедите Господни, не възпрепятстват и не наказват с благочестива строгост? Понеже от една страна [владетелят]

---

³⁴ В българския текст „Доблестният мъж Юда увещаваше народа да се пази от грехове, виждайки с очите си, какво се бе случило по вина на падналите. А като събра до две хиляди драхми, според числото на мъжете, прати в Йерусалим, за да принесат в жертва за грях, и постъпи твърде хубаво и благочестно, мислейки за възкресение“ (II Мак 12:42-43).

³⁵ В българския текст – „Но той мислеше, че на умрелите в благочестие е приготвена превъзходна награда – каква света и благочестива мисъл! – затова принесе за умрелите умилюстивителна жертва, да бъдат освободени от грях.“

служи, защото е човек, а от друга защото е крал. Той като човек, Му служи като живее благочестиво, обаче тъй като е крал служи с приемливата сила да създава закони, налагащи справедливост и възпрепятстващи липсата ѝ. Така действал Йезекия, който унищожил свещените гори и храмове на идолите, както и онези олтари, които били съградени въпреки предписанията Господни (*4 Цар. 23*). Така служил и Йосия, вършейки подобни неща (*4 Цар. 25*). Така правил и царя на Ниневия, който унищожил целия град, за да се хареса на Господа (*Йона 3*). Така служил Дарий, който предоставил на Даниил право да строши идолите и който изпратил враговете му на лъвовете (*Даниил 14*). Така служил и Навуходоносор, който забранил на всички в своето царство да злословят срещу Бога с ужасен закон (*Даниил 3*). И по този начин служат на Господа кралете, доколкото са крале, като, за да Му служат, вършат това, което не биха могли да правят, ако не бяха крале.“

Глава XVII. За това, че е нужно да се подтиква към съблюдаване на справедливостта

В своето писмо към Винченций Августин показва, че е необходимо да се подтиква към съблюдаване на справедливостта (*epist. 93*): „Ти си на мнение, че никой не бива да бъде принуждаван да спазва справедливостта, макар да четеш, че господарят на дома³⁶ казва на слугите си: „*Колкото намериш, накарай ги да влязат (Лука 14:23)* “. Макар също да четеш, че дори отначало Савел, след това Павел, е бил накаран с голямо насилие от принудилия го Христос да познае и задържи истината (*Деян. 9*). И ти смяташ, че никаква сила не бива да бъде употребена, за да бъде освободен някой от гибелните си грешки, макар и да виждаш, че самият Господ, който повече от всеки друг ни обича, е вършил това в определени случаи,

---

³⁶ В текста на писмото е *paterfamilias*.

както и да чуваш Христа да казва: „Никой не може да дойде при мен, ако не го привлече Отец (Йоан 6:44)“. Това се случва в сърцата на всички, които се обръщат към Бога от страх пред Божествения гняв. По такъв начин истинската и легитимна майка Църква прави всичко, макар да получава грубост и горчивини, не отвърща на злото със зло, но употребява добрината на дисциплината³⁷, за да пропъди злото на несправедливостта. Така виждаш, че това, което трябва да бъде обмислено е не, че някой е насилен, а как е сторено това, дали е добро или не – не че някой би могъл да бъде добър, ако не желае, но страхувайки се да не изтърпи каквото не иска, той или изоставя възпрепятстващото го чувство, или е принуден да познае непознатата му истина. Така той като се страхува или изоставя грешката, за която е бил готов да се бори, или започва да търси истината, която не е знаел. По такъв начин сега с желание започва да има това, което не е искал по-рано. Понеже не е хубаво за човека да бъде победен, но е добре, ако истината го победи, след като я е пожелал. Тъй като е лошо за човека, ако истината победи оногова, който не я желае. Така е необходимо тя да надвие както отказващия я, така и изповядващия я.“ За тази благочестива принуда говори по своя най-сладък и красноречив начин блаженият Григорий в своята хомилия тридесет и шеста. Позволете ми тук да съкратя тези неща, понеже са твърде известни и са често употребявани в хода на обучението, както и за да не бъде твърде дълго изложението.

Глава XVIII. Служи на Христа този, който обвинява нечестивите от любов към справедливостта

Пак там³⁸ блаженият Августин демонстрира, че трябва да се налага дисциплина спрямо недостойните и неморалните, но не с гнева на омразата или със завистта на отмъщението, а поради любов към справедливостта и

---

³⁷ Латинската дума *disciplina* освен дисциплина, означава и учение.

³⁸ В цитираното в предната глава писмо до Винченций.

Божествено наказание в името Христово: „Когато истината бива споменавана на грешниците, то тя е полезно напомняне за мъдрите и безсмислено мъчение за глупците. „*Защото няма власт, която да не е от Бога. Затова, който се противи на властта, противи се на Божията наредба. Понеже началниците не са страшни за добрите дела, а за лошите. Искаш ли пък да не се боиш от властта, прави добро, и ще получиш похвала от нея (Римл. 13:1-3)*“. Така ако властта е на страната на истината и поправя грешащия, то този, който се е освободил от грешките, получава похвала от властта. Ако ли пък властта е враждебна към истината и кръвожадно преследва някого, то този, който излезе победител, получава похвала от властта, на която се е възпротивил. В нашето учение ние не изследваме толкова дали благочестивата душа се гневи, а защо. Нито дали е тъжна, но каква е причината за това. Нито дали се страхува, но от какво. Защото не зная дали би имало кой да възрази, ако някой се гневи на грешника, който се стреми към поправяне или пък ако някой бъде тъжен, с което донася успокоение на страданието, или пък ако друг се страхува да не би някой в опасност да загине. Понеже за стоиците е характерно да осъждат състраданието, но колко по-достойно би било, ако стоикът бъде разчувстван [повече] от спасяването на някой човек, отколкото поради страха от корабкрушение! Много по-добри и по-хуманни, подходящи със благочестивите си мисли, са думите на Цицерон, произнесени във възхвала на Цезар³⁹: „*Сред твоите достойнства няма по-възхитително, нито по-благородно от състраданието ти*“. Какво е обаче състраданието, ако ли не съчувствие в нашето сърце към нечие чуждо страдание, понеже то по всякакъв начин ни подтиква да помогнем, ако можем? Това чувство обаче служи на разума, когато е показано състрадание по начин, който запазва

---

³⁹ *M. Tulli Ciceronis, Pro Q. Ligario Oratio, cap. 12.*

справедливостта, когато бива раздавано на бедните или когато бива опростен разкайващия се.“

Глава XIX. За разликите в необходимото състрадание

В изложението си към псалм 118 Амброзий говори за разликите в необходимото състрадание⁴⁰: „Има състрадание, което е справедливо, но има и такова, което не е. Всъщност в Закона за това е записано следното: „*Не го щади (Втор. 19:3)*“⁴¹. А пък в книга Царства четеш, че Саул нанесъл на пророка обида, когато попречил да бъде изпълнена Божествената воля, тъй като пощадил Агаг, царя на враговете (*I Цар. 15*). Така че ако някой, разчувстван от молещите го синове на разбойник, победен от сълзите на съпругата му, реши, че трябва да освободи този, който до този момент изглежда се е стремил само към разбойничество, да не би да не предава на смърт невинни, пренебрегвайки смъртта на мнозина? И ако удържа мечата си, като отключва оковите, защо ги улеснява в изгнанието? Защо като не може по по-милостив начин да изтръгне средствата за разбойничество, той да не може да изтръгне желанието? Защото между двамата, обвинител и обвиняем, еднакво изложени на опасност за главата си, ако единият не е привел доказателства, а другият не е надвит от обвинителя, съдията не би постигнал правосъдие. Но ако той изпитва състрадание към обвиняемия, то осъжда доказващия, а ако ли пък симпатизира на обвинителя, който не може да докаже обвинението, то присъжда ли без вреда? Затова подобно състрадание не може да бъде наречено справедливо. В самата Църква, на която най-много прилича да състрадава, най-много трябва да бъде държано на формата на справедливостта, за да не би някой отделен от общение с общността със ситни сълзици, подготвени за случая или пък с изобилен плач да изтръгне

---

⁴⁰ Expositio de psalmo CXVIII.

⁴¹ В българския превод – „Да не го пощади окоето ти“.

от свещеника с лекота общение, за което иначе трябва да чака дълго време. Нали опрощаването на един недостоеен провокира мнозина други към заразата на греховете? Понеже лекото опрощението позволява на невинния да сгреша. Така е речено, като се знаят думите Господни, че състраданието трябва да бъде разпределяно според разума сред длъжниците. Сам лекарят, ако открие белег на рана от змия, макар да трябва да изреже мястото на отровата, за да не се разпростре по-нашироко, все пак обхванат от сълзи поради отрязването и обгарянето на болното място, покрива с медикаменти това, което ножът е разкрил. Нима все пак е безполезно състраданието, ако поради краткостта на операцията или болката от изгарянето, цялото тяло отслабне и спре да служи на живота? За това е правилно свещеникът като добър лекар да отдели раната от цялото тяло на Църквата, та тя да не се разпростре по-нашироко. Да изхвърли отровата на престъплението, която е скрита, за да не порасне. За да не би докато не мисли за единия, който трябва да бъде изключен, да направи така, че да изключи от Църквата мнозина достойни. Следователно правилно Апостолът ни насърчава с Божествения пример: *„Виж, прочее, Божията благост и строгост: строгост към отпадналите, а благост към тебе, ако останеш в благостта (Римл. 11:22)“*.

Глава XX. За това кому е позволено да прощава – на владетеля или съдията

В евангелската си хомилия блаженият Григорий показва кому, дали на владетеля или съдията, се позволява да прощава от Справедливия и Състрадателен Съдия, който опрощава поправилия се и разкаялия се (x.32): „Ето, който е бил горделив, ако се обърне към Христа се превръща в смирен, макар и да си остава същия. Ако е обичал лукса, променя живота си към въздържание и се отказва от каквото е имал. Ако е бил алчен, спира да обикаля, за да иска и се научава да раздава това, което преди е грабил от

другите, докато отхвърли всякакво съмнение по отношение на себе си. Той е такъв според природата си, а не от лошотия. Понеже така е написано: *„Злочестина докосне ли нечестивците, те изчезват (Притчи 12:7)“*. Те не са нечестиви, защото поначало са такива в същността си, но не са и такива изцяло по вина на безчестието. Следователно за нас самите остава да се откажем, като избягваме това, което сме били в миналото, и да напредваме към това, към което ни призовава новото ни състояние. Да помислим по какъв начин Павел се е отказал, когато споделя: *„И вече не аз живея (Галат. 2:20)“*. Очевидно е бил унищожен жестокият преследвач, а благочестивият проповедник е започнал своя живот . Защото ако сега е той, то очевидно преди това не е бил той. Той се отказва да живее, а след това веднага добавя това, което светите слова провъзгласяват чрез учението за истината: *„Христос живее в мене“*. Също говори по подобен начин най-открито: *Аз всъщност съм премахнат от самия себе си, защото сега не съм телесен, но живея духовно в Христа. Следователно Истината говори: „Ако някой иска да върви след Мене, нека се отрече от себе (Матей 16:24)“*. Понеже ако той не отхвърли себе си, то не може да се приближи към Този, който е над него. Нито ще бъде достатъчно силен да проумее това, което е над него, ако не знае да принесе в жертва това, което е той самият. Но смело приказва онзи: По какъв начин да знам, че ако някой си е поправил нрава, ще [продължи да] упорства в изправянето му? Това отпраща към заповедта Божия, че ако от евангелските слова, и втори и трети път лошият не се поправи, то трябва да бъде задържан според езическите и държавните закони и е необходимо да бъде накаран да понесе от владетеля строгостта на закона, за да не би онзи, който не иска да успокои със съвет себе си, да навреди на желаещите да живеят в мир. А пък този, който би поискал да отхвърли това постановление, което Господ е заповядал да бъде изпратено до грешните сред нас не само седем, а седемдесет и седем пъти, да знае, че това е предписано за нашите, а не за

Божествените несправедливости“. Така пише и Проспер⁴² за думите на блажения Августин в книгата на сентенциите: „Греховете, малки или големи, не бива да остават ненаказани, понеже ще бъдат възмездени или чрез човешкото разкаяние, или чрез присъдата Господна. Божественото възмездие отстъпва, ако човешкото превръщение побърза. Понеже Господ щади изповядващите се, както и не съди тези, които сами се осъждат.“

Глава XXI. Нека владетелят се страхува да не бъде въввлечен в престъпление чрез подаръци или ласкателства

Владетелят трябва да се страхува, както се чете в книга Царства, да не би с дарове и комплименти да бъде въввлечен в престъпление или да бъде измамен чрез ласкателства: *„Венадад пък, се казва, влезе в града и бягаше от една вътрешна стая в друга. Тогава неговите слуги му рекоха: Слушали сме, че царете на Израилевия дом са царе милостиви; позволи ни да препашем с вретиче кръста си, да положим върви на главите си и да отидем при израилския цар; може би той ще пожали живота ти. Те препасаха кръста си с вретиче, положиха върви на главите си и дойдоха при израилския цар, та рекоха: твоят раб Венадад говори: пощади живота ми. Оня попита: нима той е жив? Той ми е брат. Тия човеци приеха това за добър знак и бързо подеха думата от устата му и казаха: Венадад е твой брат. А той рече: Идете го доведете. Тогава Венадад излезе пред него, а тоя го качи при себе си в колесницата. И рече му Венадад: Градовете, които баща ми превзе от твоя баща, ще върна, и ти можеш да имаш за себе си стъгди в Дамаск, както имаше баща ми в Самария. Ахав отговори: след договора ще те пусна. И, като сключи*

---

⁴² Тирон Проспер от Аквитания, живял от края на IV до средата на Vв. Християнски писател и ученик на Августин. Сред неговите съчинения е и колекция от сентенции на Августин, почерпани от кореспонденцията между двамата и от съчиненията на църковния учител. В отговор на призивите на Проспер Августин създава и няколко трактата, сред които попада и „De Dono Perseverantiae“.

договор с него, пусна го. Тогава един от пророческите синове по слово Господне каза на едного: бий ме! Но тоя човек не се съгласи да го бие. Тогава каза му: задето не слушааш Господния глас, ще те умъртви лъв, кога си отидеш от мене. Той си отиде от него, и лъв го срещна и го умъртви. Намери той друг човек и каза: Бий ме! Тоя човек го би дотолкова, че го израни с бой. Тогава пророкът тръгна и застана пред царя на пътя, като прикри очите си с покривало. Когато царят минаваше, той завика към царя и рече: твоят раб ходи в битка, и ето, един човек, като отмина на страна, доведе при мене едного и каза: варди тоя човек, ако не го увардиш, душата ти ще иде вместо неговата душа, или ще трябва да отмериш талант сребро. Когато рабът ти се зае с тия други работи, той се изгуби. А израилският цар му каза: такава ти е присъдата; ти сам си я решил. Той тутакси свали покривалото от очите си, и царят го позна, че е от пророците. И му каза: Тъй говори Господ: задето изпусна из ръцете си човека, когото бях предал на заклеание, твоята душа ще иде вместо неговата, твоят народ – вместо неговия народ (III Царства, 20:30-42)“.

Глава XXII. Владетелите да се пазят да не влизат в приятелства с престъпници

Блаженият Григорий говори и затова, че владетелите трябва да се предпазват да не стават по какъвто и да било начин приятели с престъпници или пък да ги приемат за близки (*Liber Regulae Pastoralis, lib. III, cap. 23*): „Обвързваме се с престъпления, когато необмислено се свържем чрез приятелство с лоши хора. Затова и Йосафат, за чийто живот преди това говорели с прослава, бил упрекнат, защото щял да погине поради дружбата си с цар Ахав. Нему Господ говори чрез пророка: „Трябваше ли да помагаш на нечестивеца и да обичаш тия, които мразят Господа? За това гневът Господен е върху тебе. Но и добро се намери у

тебе, защото ти изтреби кумирите в земята Иудейска (II Пар. 19:2-3)“. Понеже е решено от Онзи, който е най-висше прав, нашият живот да не се съгласява на приятелства с неморални хора.“ Оттук и Давид, докато целият се е посветил на вътрешния мир, свидетелства, че не се опасява от съгласие със злите: „*Аз ли да не мразя ония, които Тебе мразят, Господи, и да не се гнуся от ония, които въстават против Тебе? С пълна омраза ги мразя: те ми са врагове (Пс. 138:21-22)*“. Всъщност, враговете на Господа трябва да се мразят с пълна омраза. Тези, които вършат това, трябва да се обичат и да се поощряват да го вършат, за да потискат нравите на лошите и да бъдат от полза на живота.

Глава XXIII. За това, че светите мъже, за да внушат страх, наказвали справедливо виновните със смърт

Блаженият Августин в книгата си за речта Господна на планината⁴³ споменава, че светите мъже, не само осъждали подобни приятелства, но и наказвали намерените за виновни със справедлива смърт, за да създадат страх у живите (*lib. I, cap. 20*): „Великите и свети мъже, макар вече добре да знаели, че онази смърт, която отделя душата от тялото, не бива да бъде обект на страх, все пак наказвали греховете със смърт заради чувствата на тези, които се страхували. Това правели както за да може живите да бъдат поразени от спасителен страх, така и защото не самата смърт вредяла на наказаните с нея, а грехът, който можел да се увеличи, ако продължавали да живеят. Онези, на които Бог бил дарил силата да съдят, не съдели прибързано. Затова и Илия причинил множество смърт както със собствената си ръка, така и с призоваване на Божествения огън. По този начин със същата грижа за доброто на хората, това било извършвано без прибързване и от мнозина други велики и [изпълнени] с Божествен дух

---

⁴³ „De sermone Dei in monte” е създадена по време на службата му като свещеник и е част от многобройните му творби, посветени на Новия Завет.

мъже. Когато учениците Господни цитирали примера на Илия и споменали на Господа за извършеното от него, [поискали] Той да им предостави подобна сила да призовават небесния огън, за да поразят тези, които не биха Му оказали гостоприемство; Господ им припомнил не примера на светия пророк, а това, че не проумяват възмездието, това, че тяхното знание е все още малко, тъй като разбирал, че те не желаят да осъдят от обич, а да отмъстят в омразата си. Така след като Той ги научил какво е да обичат ближния си като себе си, когато се излял Светия дух, когото Той им изпратил отгоре на десетия ден след Възнесението си, както бил обещал, не се изпарило желанието за отмъщение, но това желание било по-малко, отколкото в Стария завет. Защото повечето като служители били притиснати от страха, но най-вече, защото били отхранени с любов. Така и според думите на апостол Петър Анания и неговата жена, както четем в Апостолските Деяния, починали и не били върнати към живот, ами погребани. Но ако еретиците, които се противопоставят на Стария завет, не повярват на тази книга, нека помислят за апостол Павел, чиито писания четат заедно с нас. Той казал за някакъв грешник: *„Да го предадете на Сатаната за омаломощаване на плътта, та духа да бъде спасен (I Кор, 5:5)“*. И ако те тук не разберат смъртта (защото може да не е сигурно [написаното]), то накарай ги да признаят, че наказанието е било извършено от Апостола посредством Сатаната. Затова, че не е сторено от омраза, а от любов, се изяснява от добавката *„духът да бъде спасен“*. Или пък позволи им да забележат какво казваме в тези книги, на които самите те отдават голям авторитет. Там е записано, че апостол Тома наложил на някакъв човек, от когото бил преследван, наказание със смърт в много жестока форма, макар че посветил душата му на Бога, за да може тя да бъде пощадена в бъдещия век – след като го убил лъв, неговата ръка, откъсната от тялото му, била донесена от куче до трапезата, на която ядъл апостолът. Позволено ни е да не вярваме на този разказ, понеже не е в православния

канон. Все пак еретиците го четат и почитат като изключително истинен и неомърсен. Те се борят ожесточено, (не зная каква е тази слепота), срещу телесните наказания, които се срещат в Стария завет, без да са наясно защо и при какви обстоятелства при разпределението на времената са били наложени. За това и при този вид несправедливости, които са пречиствани с наказания, трябва да бъде спазвана от християните такава мярка, че, ако бъде нанесена несправедливост, да не се изпада в омраза, но душата да бъде готова да изтърпи и повече в състрадание към нездравите. Обръщай внимание на поправянето на съгрешилия, което може да се случи чрез съвет или чрез авторитета, или чрез прилагането на сила.“

Глава XXIV. За това, че да се убие човек не винаги е престъпление

Августин демонстрира в книгата за Божия Град, че да се убие човек не винаги е престъпно, но пък е престъпление да бъде погубен човек не според законите, защото когато действието не е извършено според тях и според правдата, то душата, която е взела лошото решение, бива осъдена: „Ако някой е мислел, че е добро това, което е лошо и го е извършил, смятайки така, то е съгрешил. Всички тези грехове са от незнание, понеже всеки смята за добро това, което е лошо. На мен не ми харесва възможността да бъдат убивани едни хора от други, освен ако последните не са войници или пък някои, които заемат обществена длъжност. Те не вършат това за себе си, а за другите или за държавата, с която самите те, след като са приели властта на закона, са свързани лично. Все пак [изпълняващите това] не бива да бъдат отблъсквани от някакъв страх, че ще сторят зло, но дори да се върши това от тях е може би добро. Обаче и е казано: „*Да не се противите на злото (Матей 5:39)*“, за да не ни се хареса да освобождаваме [от вина], с което да подхраним душата с друго зло. Затова трябва да обръщаме внимание на поправянето на хората“.

Глава XXV. Кралят трябва да поправя несправедливите

Така и свети Киприан в деветата степен на злоупотреба казва: „Владетелят трябва да поправя несправедливите: трябва да възпира кражбите, да наказва прелюбодеянията, да премахва неблагочестивите от земята си, да не позволява да живеят там отцеубийци и измамници“ (сар.9). Също и добавя: „Единадесетата степен на злоупотреба е народ без правила. Защото той не служи на правилата поради насърчение и никой не може да се изплъзне от суровостта на правилата освен Бога. Понеже както туниката покрива цялото тяло освен главата, така и правилата са за цялата Църква освен Христа, тъй като Църквата е украсена и защитена от Неговите правила. А пък самата туника е била съшита от Небесата за всички, понеже дисциплината на самата Църква е определена от небето и предадена от Бога. Защото туниката на тялото Христово е дисциплината на Църквата. Онзи обаче, който е извън учението на Църквата, той е чужд на тялото Христово. Затова и нея не я разкъсваме, но я избираме. Никого не освобождаваме от заръките Христови, а всеки един, който е призван в това, в него остава при Бога.“

Глава XXVI. За това, че мечът на владетеля е даден от Бога за наказание на престъпниците

Затова говори Инокентий⁴⁴ на епископа на Тулуза Екзуперий⁴⁵ в своите Декрети: „Отправено беше питане относно тези, които след кръщението си са управлявали, и или извършвали само мъчения, или произнасяли дори смъртни присъди. За тях не четем нищо определено от големите авторитети. Понеже притежаващите власт помнели, че тези права са им дадени от Бога и че им е предаден меч за наказание на

---

⁴⁴ Папа от 401 до 417г.

⁴⁵ Епископ на Тулуза в началото на Vв.

престъпниците, и че е дадено на Божия служител по този начин да бъде защитник. Как тогава да укоряват извършеното, което са видели, че е предоставено от самия Бог? Затова следователно за тези дела да бъде така, както е било до този момент, за да не би или правилата да се погубят, или да видим, че се отива срещу властта на Господа. Всичко, което вършат обаче трябва да води до завръщане към благоразумното управление.“

Глава XXVII. За това, че законите трябва да бъдат прилагани от справедливия владетел както му харесва

И за това говори свети Инокентий в същото писмо от своите Декрети (*ep.11*): „Поиска да знаеш, специално след възраждащия ритуал на кръщението, дали да се опрощават неограничено молитвите от управляващите, дали да се изисква от властниците нечия смърт или кръв поради съответното обвинение: управниците никога не се съгласяват на подобно нещо без условие, а винаги връщат на съдиите тези случаи и престъпления, така че, след като бъде извършено следствието, да бъде приложено каквото и да е било решено от съдебните заседатели – според характера на извършеното се налага или оправдание, или осъждане. Затова докато авторитетът на законите се упражнява спрямо неблагочестивите, управникът ще бъде защитен.“ Оттук и свети Киприан пише (*De duodecim abusivum gradibus, cap. 12*): „Дванадесетата степен на злоупотреба е народ без закон. Отхвърляйки издадените и познатите закони, той започва да върви към капана на унищожението по различни пътища от грешки. Особено много пътища към гибелта биват подхващани, когато се изоставя поради неразбиране единствения царски път, ясно постановеният закон Божи, от който нито наляво, нито надясно трябва да се отклоняват. Затова народ без закон е народ без Христа. Следователно в това преходно време нека не останем без Христа, за да не би без нас Христа да настъпи в бъдеще.“ А пък Христос, достойнството Божие,

мъдростта Божия, казва: „*Чрез мене царе царуват, и заповедници правда узаконяват (Притчи, 8:15)*“. Свети Августин от своя страна показва в книгата си, посветена на истинската религия⁴⁶, че трябва да се служи на законите на владетелите (*сар.30*): „относно тези светски закони, макар и да съдят хората според тях откакто са създадени, все пак след като са били установени и утвърдени, то не бива съдиите да съдят за тях (да ги коментират), а според тях.“ По такъв начин или трябва да се служи на провъзгласените от народа справедливи закони, или те да бъдат справедливо и разумно упражнявани от владетеля както му харесва.

Глава XXVIII. За това, че някои, които трябва да бъдат наказани за своите престъпления понякога трябва да бъдат опростени от състрадание

Дори на тези, които поради своите престъпления трябва да бъдат наказани, нека не им бъде забранявано удовлетворение, нито да им бъде отказвано завръщане [в лоното], ако поискат защитата на разкаянието и веднага след това завръщане в лоното във време на нужда или при неминуема заплаха, както и преди смъртта си. Светите канони и декретите на Апостолическия престол и авторитетите на светците, евангелистите, апостолите и пророците показват ясно това. Понеже не можем да се поставим по никакъв начин на мястото на Божието състрадание, нито да определим времето, затова и истинската изповед нека не страда от забавяне на опрощението, както говори Светия дух чрез пророка: След това, както си въздишал, така ще се спасиш. А също и „*На предишния ден твоите неправди, така да поправиш, защото у Господ има състрадание, и изобилие от изкупление (Псалми 129:7)*“.

---

⁴⁶ „De vera Religione“, представлява шедьовър на църковната апологетика, създаден в Тагаста в периода 389-391г.

Глава XXIX. За това, че кралят не бива да щади своите близки, извършващи недостойни дела поради плътска близост

В своята евангелска хомилия (хом.36) блаженият Григорий показва според думите на самия Господ - „Ако някой дохожда при Мене, и не намрази баща си и майка си, жена си и децата си, братята и сестрите си, та дори и самия си живот, той не може да бъде Мой ученик (Лука 14:26)“, че кралят поради своята служба не бива да щади поради плътска близост действащите недостойно срещу Бога, светата Църква и държавата, дори да е обвързан с тях чрез роднинство: „Не бихме узнали, че трябва да мразим и отбягваме тези, които са били свързани с нас посредством родството на плътта, които сме имали за най-близки и които изтърпяваме като врагове в пътя Господен, ако не преценим внимателно силата на наставлението и дали сме в състояние да действаме с разграничение [спрямо тях]. Понеже, сякаш от омраза е обичан мъдреца, който ни развъртава плътски, но не му се обръща внимание. Господ ясно е показал, че тази омраза спрямо близките не бива да бъде от липсата на отношение към тях, но поради обич⁴⁷, тъй като добавя веднага „та дори и самия си живот“. Така както сме учени да мразим близките, така сме учени да ненавиждаме и живота си. Следователно е видно, че трябва да бъде мразен ближния, за да се обича - който него мрази, то и себе си ненавижда. Тогава, понеже правилно ненавиждаме нашия живот, тъй като не припознаваме желанията на плътта и пречупваме щенията ѝ, ние се съпротивляваме на удоволствията ѝ. Затова сякаш посредством омразата се обича, защото презирането на тези неща води до по-добро. Все пак без съмнение ние сме длъжни да проявяваме разграничение в омразата си към близките си, така че да обичаме в тях нещата, които са добри, и да мразим онези неща, които стоят като препятствия по пътя ни към Бога.

---

⁴⁷ В латинския текст е използвана caritas.

Следователно трябва да изведем формата на омразата към близките от това наше разграничение в ненавистта. Врагът на този свят нека да се обича, но противника по пътя Господен, дори и да е роднина, не бива. Понеже ако някой желае Вечността, към която се върви благодарение на Бога, то това трябва да стане без баща, без майка, без съпруга, без синове, без роднини, без самия себе си. За това по-истински познава Господа този, който никого не си спомня заради Неговото дело. Но твърде много е това, с което плътската слабост поражда усилието на разума и намалява неговата острота. Въпреки всичко не бива да търпим тези, които вредят, а трябва да ги задържим, за да ги накажем. Следователно близките трябва да бъдат обичани, трябва да бъде раздавана Божията любов на всички - както на роднините, така и на чуждите хора, но пък заради тази обич не бива да се отбиваме от любовта Божия. По този начин без съмнение вярващите трябва да бъдат в светата Църква, да изпитват жал към близките от обич и все пак да не се отбиват от пътя Господен поради съчувствие.“ Оттук и свети Йоан Златоуст⁴⁸ казва за евангелските думи (*хон.17*), предадени от Матей: *„И ако дясното ти око те съблазнява, извади го и хвърли от себе си (Матей 5:29“)*: „Така, ако говореше за частите на тялото, Той не би казал [само] за едното око, само за дясното, но и за двете. Защото този, който е съблазнен от дясното си око, не трябва ли да очаква да понесе същото и от лявото? Защо тогава Той споменава дясното око и добавя и дясната ръка? За да разбереш, че говори не за крайниците, но за тези, с които сме свързани чрез близост. Така че ако обичаш някого сякаш е на мястото на дясното ти око, както и ако считаш същия за толкова полезен, че да го имаш на мястото на дясната си ръка, и ако все пак те нараняват твоята душа, то отрежи ги. Внимателно разбери силата на думите му, защото той не казва отстъпи от подобно общуване, но, за да покаже

---

⁴⁸ Роден в Антиохия 347г. Константинополски патриарх от 397 до 404г. Умира в 407г.

пълнотата на отделянето ти, нарежда: *„Извади го и изхвърли го“*. Поради суровостта на наставлението му, той показва промяната и за добро, и за лошо в теб: *„защото по-добре е за тебе да погине един твой уд, а не цялото ти тяло да бъде хвърлено в геената (Матей 5:29)“*. Защо обаче Павел избрал да бъде обвинен (*Римл. 9*)? Не за да спечели нещо, а за да може да спечели другите за спасението. Разбери, че това, само по себе си, е по причина на отхвърления брат (*Римл. 9:3*). Това е лошо и за двамата и затова добавя, изтръгни по такъв начин, но и изхвърли от теб, така че да не го приемеш никога повече, ако продължи така. Защото така него освобождаваш от престъпление, а себе си спасяваш от гибел. Но за да видиш по-ясно ползата от подобен закон, нека да опитаме това, което е предвидено за тялото, ако пожелаеш. Понеже ако ти е предоставен избор и е необходимо или макар да запазиш окото си да бъдеш хвърлен в яма и да загинеш, или да лишиш тялото си от едно око, то мислиш ли, че от двете [възможности] няма да приемеш втората? Това е напълно ясно за всички. Защото това не се върши от омраза към едното око, а от обич към останалото тяло.“ Така и свети Йероним⁴⁹ в своя коментар към Матей казва за същите думи Господни: *„Ако дясното ти око или ръка те съблазняват, изтръгни или ги отсеци и ги изхвърли от себе си“*. „В дясното око и в дясната ръка се разкрива човекът отслабен от братята и съпругите, и децата, и съседите, и близките. Ако забележим, че те ни възпрепятстват да наблюдаваме истинската светлина, трябва да ги отсечем по такъв начин, че докато желаем да сме от полза на другите, да не пропаднем сами във вечността. Оттук се говори и за великия свещенослужител, чиято душа била посветена на преклонение пред Бога: *„Не бива да се осквернява с*

---

⁴⁹ Свети Евсебий Софроний Йероним, живял от 347 до 420г. Делото му като християнски теолог и историк го поставя сред отците на Църквата.

баща, и с майка и със синове (Левит 21:11)⁵⁰“. Така е казано, за да знае, че не е обвързан с никого друго, освен с този, на чието почитание, е посветен“.

Глава XXX. До колко трябва да бъдат пощадени синовете или роднините, ако са съгрешили

Все пак владетелите трябва да вършат задълженията си и спрямо роднините, както трябва да изпълняват и останалия си дълг. Затова е писано: *„Който скрива престъпленията си, не ще има успех; а който се съзнава и ги оставя, ще бъде помилуван (Притчи 28:13)“*, както и *„Избягвай злото и върши добро, и ще живееш вечно (Псалми 36:27)“*. Само изповедта на каещия се и признаващия си не стига, ако тя не е последвана от поправка на стореното, за да не би [без това] разкайващият се да не направи необходимото за разкаянието си. Така свети Давид, който след като чул от пророка: *„Снет от тебе греха ти (II Цар 12:13)⁵¹“*, бил сторен по-смирен в изправянето на греха, така че ядъл пепел като хляб и омесвал питието си с вода (*Псалми 101:10*). „Понеже често, както пише блаженият Григорий (*Moralia, lib. VIII, cap. 37*), отхвърлените изповядват греховете си, но презират необходимостта си да мислят за тях. Избрани са тези, които, заети със сълзите на наказанието, бичуват своите грешки, разкрити от гласа на изповедта. Затова и пророкът, след като обещал да се произнесе за собствената си несправедливост, наложил си да мисли за собствените си грешки. Така открито признал: казал на глас, че е виновен, така че по никакъв начин да не бъде освободен от мъчението на терзанието на Духа по друг начин: *„но като изговарям вината на глас откривам рана; все пак търся спасение от раната чрез лекарството на мъката, мислейки*

---

⁵⁰ В българския превод „не бива да се осквернява с допиране дори до умрелия си баща и до майка си“.

⁵¹ В българския превод „и Господ сне от тебе греха ти“.

за вината с идея за поправянето ѝ“. Той намеква за злините, които е сторил, но след като се отказва с плач да извини стореното, сякаш оголва тази рана, повдига покривалото ѝ без да предписва лекарство за нея, тъй като е с безчувствен разум. Затова единствено необходим е гласът на изповедта, та да може скръбта да я измъчва, така че да не загние по-лошо откритата рана, ако не ѝ се обръща внимание и е по-свободно докосвана от човешкото внимание. Авторът на псалма следователно не само разкрил раните на сърцето, но дори добавил лекарството на откритата скръб: „*Беззаконието си съзнавам, съкрушавам се заради греха си (Псалми 37:19)*“. Понеже като признал вината си, той разкрил скритата рана, а като мислел за нея то какво друго сторил, ако не да я наложи с лекарство? Но за разтърсения разум, който разсъждава относно своите грешки, се създава вътрешен конфликт. Понеже когато той сам се подканя към оплакването, което е присъщо на разкаянието, едновременно и сам се разкъсва тайно от укори.“ По такъв начин владетелите трябва да щадят своите синове и близки, ако са сгрешили, познали грешката си и се разкайват. Ако не [сторят това], те трябва да изпълнят наказанието спрямо сгрешилите според мярката на вината им. Понеже и Бог Отец, както казва Апостолът, „*който и собствения Си Син не пощади, а Го отдаде за всички ни (Римл. 8:32)*“, все пак е обичал Сина, Когото изпратил да страда, а пък Той, както предава Апостолът, се предал за Църквата (*Ефес. 5*). Неизбежно трябва общият мир на Църквата и общата сигурност да стоят по-напред от обичта дори към ближния, и всъщност още по-напред от липсата на достойнство у сина.“

Глава XXXI. За това дали да бъдат опрощавани най-големите и обществени престъпления

Свети Целестин⁵² открито заявява в писмо до Несторий⁵³, че, тъй като никой не е твърде могъщ, та да бъде запазен чрез опрощение, не бива да се употребяват извинения от състрадание за оправдание на греховете на този, който не се смирява в сърцето си поради изключително големите си и обществени престъпления и се грижи да защити своите грехове: „Верен служител съм и враговете на моя добър Господ преследвам напълно, както заявява пророка – мразя ги с пълна омраза (*Псалми 138*). Помня ли от друга страна, както е казано, да не щадя, каквато сила [на думите] виждам тук? Да пощадя ли когато се отнася до честта на някого, дори ако бъда лишен от цялата си надежда? Същите са думите Господни в Евангелието, с които се заявява, че не трябва да бъдат поставени по-напред от Него нито баща, нито майка, нито синове, нито други свързани от кръвта (*Матей 19*). И все пак толкова често има благочестие, от което се ражда неблагочестие, защото телесната обич се поставя пред онази любов, която е Бог, когато сме победени от слабостта на плътта.” Така и свети Григорий в своята книга *Pastoralia* заявява: „Понеже Илия, тъй като бил победен от фалшиво благочестие, не поискал да накаже провинилите се негови синове, затова жестоко наказание сполетяло него и синовете му при заетия съдия. Тъй като чрез него било казано от Божествения глас: „*Защо предпочитай синовете си пред Мене (1 Царства 2:29)*“. Защото четем в Светата история, че всъщност Илия наругал своите синове с думи, а не ги поправил със суровостта на отлъчването, както трябвало [да стори]. Затова и неговите синове били убити във война, а Ковчегата Божи бил пленен и мнозина от войската били избити. Сам Илия паднал от седлото и след като си счупил врата, загубил заедно с първенството сред свещенослужителите

---

⁵² Папа от 422 до 432г.

⁵³ Патриарх на Константинопол от 428 до 431г. Неговите спорове относно христологията с патриарх Кирил Александрийски водят до обособяването на несторианството и монофизитизма.

и живота си.“ В писмото си до Македоний⁵⁴ пък блаженият Августин пише: „Полезно е човешката смелост да бъде ограничавана чрез страх от законите. По този начин се запазва невинността сред нечестивите. Така, докато възможността им да вършат безсрамни дела бива обуздавана от ужасното наказание, желанието им за тях бива лекувано с призоваването на Господа“. Тъй като понякога състраданието наказва, а жестокостта щади. Защото не би имало мир в дома Давидов, ако неговият син Авесалом не бил убит във войната, която водел срещу баща си. Макар [Давид] да го бил поверил на своите с голяма грижа, та да го запазят жив и здрав, доколкото могат, и макар бащината благосклонност към неговото разкаяние да го била опростила, то какво му оставало [на Давид] освен да оплаче погиналия и неговата жал да бъде успокоена с придобития за царството му мир? Така че ако в името на запазването на мира не е бил снизходителен към собствените си близки по плът, то колко по-малко мислим, че трябва да щадим чужденците от суровостта на законите?

Глава XXXII. За това че добрият крал трябва да бъде и пръчка за наказание, и блага манна

Впрочем Господ, който дълго очаква грешниците да се поправят, а пък непоправилите се сурово осъжда - точно както е написано: „*Твоят жезъл и твоята палица ме успокояват (Псалми 22:4)*“, чрез благочестивата майка Църква наказва с пръчка и подкрепя с бастун като учи, че в сърцето на добрия управник е пръчката на наказанието, както и манната на сладостта. Нека пръчката е това, с което се наказва, а сигурността на бастуна това, което да подкрепя. Да има любов, която не изнежва, да притежава жизнена сила, която не ожесточава, да има ревност във вярата, която не свирепства безкрайно, да притежава благочестивост,

---

⁵⁴ Викарий на Африка през V в.

която не щади повече отколкото е полезно. По примера на Мойсей (*Изход 32*) [е необходимо] и да обича благочестиво, и да свирепства ограничено. Понеже когато Израилевият народ извършил напълно открита обида пред очите на Бога, той Му се опълчил заради същия този народ (*Изход 32:9-14*). А след това, като отишъл при същия този народ този, който със своята смърт всъщност измолил живота на всички (*Изход 32:30-34*), отнел с меч живота на малцина (*Изход 32:26-29*). Така дал пример на управниците как да разграничават [в наказанието], за да пощадят разбралите грешката си, изповядалите се истинно и разкайващите се, а пък непоправимите и упорстващите в греха да осъждат, както Петър [направил е] Анания и Сапфира, и Симон Маг (*Деяния, 5*), който претърпял счупване на крака, както четем в историята на Хегезип, а [същото сторил] и Павел, който публично предал на Сатаната грешника (*1 Кор. 5*) и наказал Елима със слепота (*Деяния, 13*).

Глава XXXIII. Освобождаване на много грешници поради небрежност или забавяне

Ако някои инцидентно са казвали, че един човек може да бъде обявен правилно за невинен, а иначе поради трудност в множеството от грешници изглежда, че мнозина са намирани за невинни - било от пренебрежение или пък поради забавяне -, то на тях противоречи свети Инокентий в своите Декрети в писмо до епископите на Македония: „Следователно вашата любов трябва да разбере, че установените сега в мир църкви не могат предварително да очакват [какво ще се случи], [макар] до сега е било преодоляно толкова много, но обърнете внимание, че, както казвате, без съмнение [тогава] е управлявала нуждата. Всъщност, както често се случва, колкото пъти от народа или от тълпата се греша, то все някой остава ненаказан, понеже не може да бъде отсъдено за всеки един от тях поради многобройността им. Следователно смятам, че първите

трябва да бъдат оставени на Божието правосъдие, а за останалите трябва да се погрижим с най-голямо внимание.“ И за това също се говори в Декретите на Апостолическия престол: „Ако всички свещеници и човечеството се съгласят, че трябва да бъдат осъдени, то осъждането включва съгласилите се, но съгласието не освобождава от вероломство. Понеже престъплението не бива намалено, но нараства, когато от частен случай става общ. Понеже Господ отсъди за всички така, Той унищожи грешния свят с всеобщ Потоп.“

Ето за какво величието на вашата мъдрост се допита до моята незначителност. Притежавате мъдрите слова на Светото писание и православните доктори. Черпете сега, радостно, от водите от изворите на Спасителя. Това е учението от думите на тези, за които самият Спасител казва: *Който вярва в Мене, из неговата утроба, както е речено в Писанието, ще потекат реки от жива вода. Това каза, продължава евангелистът, за Духа, Когото щяха да приемат вярващите в Него (Йоан 7:38-39).* Онези, каквото са почерпили там, вдъхновени от Духа, са разпръснали, за да бъде записано за наше знание.

BYZANTIUM - ITALY. SOME ASPECTS OF THE CULTURAL INTERACTION (14TH – 15TH CENTURIES). Veliko Tarnovo, 2004. *English Summary, pp. 219 –235*

Ivayla Popova

INTRODUCTION

The present study explores the Byzantine culture in the heyday of its creative power in the territory of the Empire and in the pursuit of a new Home in Western Europe. And Italy seemed to be the right place at that time. This was the time of cultural revival. The Italian intellectuals, hungry for knowledge, were open to all the new stimuli from the foreign culture.

The Byzantine intellectuals, who went to Italy, and their overall activities were considered promoters of the Greek culture, understood as an united whole from Antiquity to the end of Byzantium. This study explores the first stage of infiltrating the Greek language and the Byzantine elite culture in the Renaissance culture.

The term “culture” has many meanings and different aspects but the study covers just one of them - the intellectual, the spiritual culture - in compliance with Jaques Le Goff’s definition of the medieval intellectual as a teacher first of all. The Byzantine intellectuals who spread the knowledge from Byzantium - the keeper of the ancient cultural achievements - to the Renaissance Italy, to the main centers of Greek erudition - Florence, Venice, Rome - are studied on these lines. Therefore, the study does not treat the interaction in fine arts, architecture, applied arts, etc. that during the Middle Ages were not considered art, neither brain work, but crafts.

When used in this study, “spiritual culture” will mean the activity of Byzantine intellectuals in the following directions: translation, teaching, collecting and preserving of manuscripts, original works, and any other activities (political, diplomatic, polemic) that formed cultural unity, the so-called “European humanism”.

It is well known that during the period, covered by this study, Italy was not a political unit. During those centuries, the foreigners who crossed the peninsula often called it ‘the land of Italians’. However, it was united in the thoughts of its most prominent figures. Dante, the father of the Italian literature, used to write about Italy as a politically united state. And he taught the Italian intellectuals to regard their disunited Motherland as an united commonwealth in the far future.

The influence of Byzantines on the Italian Renaissance has long been studied, as will the references show. However, this study aims at exploring the intellectual interactions between Byzantium and Italy represented by the

personality and the work of two of the most significant figures of the Byzantine elite - Demetrius Cydones and Manuel Chrysoloras. Their work provides an eloquent example of the mutual influences between the medieval Latin culture and the new renaissance culture, on one hand, and the late Byzantine culture and erudition that kept and handed down the traditions and the achievements of Antiquity, on the other. D. Cydones and M. Chrysoloras played the role of mediators of cultural values between the East and the West and became specific centers of intellectual schools: Cydones of the pro-Latin circle in Byzantium, and Chrysoloras of a circle of Italian students-humanists.

Since D. Cydones and his school operated in the territory of Byzantium mainly, and M. Chrysoloras - in Italy, the interactions of the two cultural worlds - East and West - may and has to be studied comparatively. While, during the Middle Ages, Italy represented the West for Bulgaria and Byzantium, Byzantium was the first step, the door to the Orient, for the Italian States. Political, economical, religious links have been existing between the two close cultural areas for centuries. Therefore, it is necessary to study the cultural processes that ran in close interaction and were mutually dependent. And the contacts between the Late Byzantium and Renaissance Italy, represented by the work of both prominent Byzantines - D. Cydones and M. Chrysoloras - have to be studied, too.

One should not think that these figures exhaust the subject of the cultural interactions between the Empire and the Italian cities. There were many other representatives of the Late Byzantine elite with such way of thinking who devoted their lives to the integration of the East and the West. This study does not aim at studying the links between Byzantium and Italy in details, at exploring all Byzantine intellectuals with some contribution to the spiritual interaction, but at presenting the intellectual contacts between the both cultures - Eastern and Western - through a thorough analysis of the life, activity and works of D. Cydones and M. Chrysoloras.

This study places emphasis upon the fact that these Byzantine intellectuals were mainly political figures of the age and their teaching activities were dedicated to and at the service of the union policy of the Empire, the establishment of all-Christian union to oppose the Ottoman menace. This is characteristic of the Orthodox model, but during the period under review it is valid both for Byzantium and Italy. In the two cultural worlds during the 13-15 c., there hardly was a clergyman who earned their living by brain work only; on the contrary, we face a clergyman-politician who was actively involved in politics and diplomatics, who worked in favour of the union policy, who held high state posts.

This conclusion of the unity of policy and culture requires to study the political processes in the European Southeast during in the 14th -15th centuries that led to quite intensive political, economical and religious contacts between the Palaeologan Empire and the Italian cities. So, the first chapter of this study is a comprehensive historical survey. It enables us to situate the representatives of the Byzantine intellectual elite in time and to underline the unbreakable link between the cultures and the political realities of the age.

The Bulgarian historians have not explored the problem yet. These figures of the Late Byzantine culture who contributed to the intellectual interaction between the East and the West in the 14th -15th centuries are not studied and are not popular. Particular questions are discussed in the thesis for the first time: it studies the works of the Byzantine intellectuals, their role in the emperor's policy, their significance for the diffusion and exchange of ideas between the East and the West.

The study will cover not only the period from 14th to 15th c., but will also trace the traditions and the cultural contribution of the pro-Latin intellectuals. This intellectual interaction was at the root of the intensive cultural contacts during the next decades that provided the new European culture with the stable basis of the ancient Hellenic and medieval Byzantine traditions.

Chapter II, *Intellectual Contacts Between Byzantium and Italy*, and Chapter III, *Manuel Chrysoloras' Contribution to the Cultural Interaction Between Byzantium and Italy*, are the main focus of this study. Based on the achievements of the world history up to now, it is studied the logical course of events that led to the intellectual interactions between the Byzantine culture and the Western civilization. The background is outlined, and special attention is paid to the role of the Sicilian translators of the 12th century and the activities of the Byzantine polychistor, Maxime Planudes, related to introducing the works of the ancient Greek culture (literature, philosophy, science) to the Western Europe. On the other side, the Byzantine world started examining some of the significant works of the Latin classical literature and the Western theological literature. Special emphasis is laid upon the personality and the works of Demetrius Cydones, a political figure for almost half a century, with many diplomatic missions at the service of the Empire, and his influence on the elite of the Late Byzantium. As case studies, it is also considered the circle of pro-Latins round him - Manuel Calecas, the brothers Maxime, Theodore, Andrew Chrysoberges. These pro-Western figures played an important part in the political contacts between Byzantium and the Papacy in the last years of the Empire's existence. And their works and the translations of Latin literature reflect the practical manifestations of the intellectual interaction between the culture of the Byzantine East and the Latin West.

In Chapter III, the main focus is the activity of Manuel Chrysoloras, a scholar, pedagogue, politician. Emperor Manuel II Palaeologus relied on him for important diplomatic missions to the West. He influenced the humanists by teaching them Greek and stimulating them to translate ancient and Byzantine authors. He was credited with the introduction of the new humanist method of translation - *ad sententiam*. Chrysoloras' works reflect the new ideas and themes, typical of the Italian humanist literature, and are an example of the merging of Late Byzantine and renaissance cultures.

I. Sources

The following basic types of sources have been used in the study: private correspondence of laymen and clergymen, statements of the church councils, charters of monasteries and churches, Venetian and Catalan documents, as well as works of Byzantine intellectuals and Italian humanists of the period under review.

The letters of many distinguished figures of the Palaeologan age such as Maxime Planudes, Barlaam Calabrian, Demetrius Cydones, Manuel Calecas, Manuel Chrysoloras, Emperor Manuel II, some of the humanists - Leonardo Bruni, Guarino da Verona. etc. - enable us to study not only the life and the activity of their authors, but also the political realities of the age, the relationships in society, and the cultural interaction between Palaeologan Byzantium and Renaissance Italy. This correspondence is a mirror of the intellectual, political, religious life of the Byzantine and the Italian societies in the 13th -15th centuries.

II. Historiography

Many surveys and studies of authors of the end of the 19th c. to the end of the 20th c. have been used in this study. They present the political and cultural history of Late Byzantium and Renaissance Italy; treat the handing down of ancient traditions in literature, philosophy and culture as a whole, and the significance of the Byzantine émigré-scholars in Italy as mediators of this *Translatio Antiquitatis*. The contribution of many scholars to the explanation of the culture of Palaeologan Byzantium and the interaction with the humanist Italian culture have been mentioned; new (or unstudied) aspects of the problem have been outlined.

III. Objectives

1. Based on the achievements of history up to now, the study elaborates on some of the problems posed in historiography. It explores the place of the mentioned Byzantine intellectuals in the culture of Renaissance Italy and their role for freeing the Eastern thought through the Western ideas and cultural influences.

2. The comparative analysis of written sources studies the processes in the culture of Late Byzantium and Renaissance Italy.

3. It is presented the intellectual interaction between the East and the West and vice versa.

4. The Byzantine intellectuals are presented as centers of cultural schools: D. Cydones of the pro-Latin school in Byzantium, and Manuel Chrysoloras of a circle of Italian students-humanists - and their contribution to the approximation of the two cultural worlds - East-West.

5. The interdisciplinary study (studying the historical, cultural, educational, literary, and linguistic processes) aims at showing the unity of political and cultural realities of the age. It is stressed that the Byzantine intellectuals and their activities were not only the outcome of the cultural development, but a part of the overall political picture. First of all, they were political figures who devoted their lives to the salvation of the Empire through an union with the Western Church. And the intellectual interaction between the Byzantine East and the Latin West was accomplished in this unity of policy and culture.

CHAPTER I. HISTORICAL REVIEW

After the restoration of Byzantium in 1261, the State faced many complex and serious problems of internal and foreign policy. Along with the social contradictions, civil wars and struggle for the throne, many outside enemies endangered the Empire such as the rivaling Italian commercial republics Venice and Genoa, the emerging Serbia, and first of all, the Ottomans who threatened its

very existence. This explains the policy of many of the Palaeologan emperors who tried to find a way out of the situation by providing Western assistance and entering into an union with the Roman Catholic Church to form an all-Christian front against the Islamic menace.

In connection with the subject of this study and in order to explore the cultural interactions between the East and the West, we will treat the union policy in the Late Byzantium more thoroughly. Because the case studies, the Byzantine intellectuals, were representatives of the pro-Latin school in the Empire. They were the ideologists, initiators and policy-makers regarding the rapprochement with the West and entering into the church union.

The first Palaeologan emperor proceeded to the union negotiations, requesting little in comparison with the emperors from the Comnenus dynasty: the Pope's help to protect the State against the West in the person of Charles d'Anjou. The Papal Curia agreed readily because it realized that the church subjection of Byzantium to Rome would lead to secular protectorate of Rome over Constantinople.

The unification of the Roman and Constantinople Churches was officially announced at the Lyon council in 1274. The Lyon union was subject to recognition of the filioque dogma and the papal supremacy by the Emperor. The immediate result of the union was that Charles d'Anjou undertook to abandon his aggressive intentions for one year. However, the long-term results were unsatisfactory.

In terms of internal policy, there was disunity in the Byzantine society related to two issues - the union and the State-Church relations.

There were two opposite tendencies in the Byzantine Church already in the 12th c. which struggled for influence and power in the church control. The Byzantine sources call one of them "zealots", i.e. devotees, and the other - "politicians", i.e. moderate. The zealots struggled for freedom and independence of Church; they opposed the state interference with the church affairs. Their

supporters were the monks. The zealots were not willing to give in to the will of the Emperor and were serious opponents of Michael VII and his aspiration for an union.

The other tendency of the politicians or the moderate had different views. The politicians sought state support and did not mind the state interference with the church affairs. They thought that the strong, absolute temporal power was very important for the life of the State and society. They were followers of the theory of “economy”, i.e. the church had to adjust to circumstances, to compromise. The politicians were supported by the secular clergy and the educated strata of society. Many of them stood for the Lyon union and the religious policy of Michael VIII.

When the new emperor, Andronicus II Palaeologus, came to the throne, he denounced the Lyon union. As a result of this, the influence of the zealot party increased in the end of the 13th century.

In fact, the ascension of Andronicus III in 1328 was victory of the politician party and the directions of the Byzantine foreign policy changed. The emperor did not declare openly his support for the union but sent the Calabrian monk Barlaam on a secret mission to the papal court to secure Western military cooperation against the Ottoman menace.

The ideals of zealots and black clergy prevailed over the secular clergy in the first half of the 14th century. The Hesychast movement started during this period, too.

Emperor John Cantacenus supported and had a preference for the Hesychasts actuated by political reasons. In his private contacts with the Roman Church, the Emperor showed that he was not ready for compromises with the Orthodox faith for the sake of political or military advantages. In the first years of his rule, he took the initiative and offered Pope Clement I to call a council at Constantinople to discuss the differences between the two churches and the participation of Byzantine armies in the Crusade against the unbelievers.

After his victory over Cantacuzenus, John V Palaeologus took up the union policy seriously. A year after his ascension, he sent a message to Avignon, asking the Pope for military assistance. In return, he undertook to convert his people to Roman faith for six months.

In October 1369, John V adopted Catholicism officially. But this act did not result in a church union. However, the political consequences of the travel were negative because it became clear that all hopes for Western assistance were illusory.

Meanwhile, the Ottomans continued their conquest on the peninsula. Due to the separatism and the contradictions between the Balkan rulers, they did not manage to unite and stop the Ottoman invasion. The new emperor Manuel II realized that he would not be able to defeat the Ottomans by his own efforts. So, he appealed to the most influential representatives of Western Europe for help. He received small amount of money and the hope that France would provide military assistance. And he was forced to set off for the West to persuade the kings to provide real help, but without success.

The idea of union between the two churches was not forgotten. An attempt at its realization was made at the Constance council (1414-1418). The Byzantine diplomats played an active part, especially Manuel Chrysoloras. He made decisive diplomatic steps, profiting by the Latins' desire to enter into an union with the East. In fact, the problem of unification of the Eastern and the Western churches was posed at the council, but neither the West, nor the Byzantine Empire was ready for particular steps towards the union.

The situation changed by the thirties of the 15th century. Byzantium was on the brink of complete and final subjection to the infidels. The European kings started realizing how absolute the military power of the Ottomans was and how great the danger of the Moslem fanaticism was. This led to the Ferrara-Florence council in 1438-1439. There was present a large Byzantine delegation that included emperor John VIII and patriarch Joseph II. After long negotiations and

in spite of the strong Orthodox opposition, the pro-Latin group prevailed. The “Latin version” of the council definition was signed on 5 July 1439.

The Roman union problem was in the center of the Byzantine policy in the 14th -15th centuries, but there was also a deeper intellectual and cultural clash. All Byzantines considered the church union a political issue based on the Western assistance against the Ottomans. The differences between the palamites and the pro-Latins related to the methods and priorities, not to the very idea of church union.

Thus, the new ‘opening to the West’, typical of the religious and intellectual life of Byzantium, led to polarity of those who, like Cantacuserus and the Hesychasts, were willing to negotiate church union through serious theological debates, and those who, like Demetrius Cydones, found for themselves and the Hellenic civilization a new and brilliant future within the Western Renaissance.

CHAPTER II. INTELLECTUAL CONTACTS BETWEEN BYZANTIUM AND ITALY

2.1. Background (12th - the first half of the 14th c.)

Studying the intellectual interactions between Byzantium and Italy in the 12th - the beginning of the 14th centuries, some basic conclusions can be made. Thanks to the translations from Greek into Latin made by Sicilian translators of the 12th c., the West became acquainted with some of the most significant works of the Greek Antiquity. Though of low literary value, they were widely spread and later were used as a basis for the new translations made by distinguished Italian humanists such as Leonardo Bruni, Marsilio Ficino, Francesco Figlielfo. During this period the South Italian Greeks, Barlaam Calabrian and Leontius Pilatte, and the Byzantine scholar Simon Atumano started teaching Greek in the Renaissance Italy. This initiative was further developed in the 15th c. by the Byzantine intellectual Manuel Chrysoloras, John Argiropulos, George

Trapezund, Theodore Gaza, etc. Their participation in theological disputes and diplomatic missions laid the beginnings of the pro-union tendency in the Byzantine policy. Its prominent representatives of the second half of the 14th - the beginning of the 15th centuries were Demetrius Cydones, Manuel Chrysoloras, the Chrysoberges brothers.

The reverse interaction - the spreading of Western ideas, Latin way of thinking, and theology in Byzantium - is reflected in the translations of the Byzantine monk and scholar Maxime Planudes. His many interests and activities included comments and publications of classical texts, his original works on grammar, rhetoric, mathematics, astronomy, geography, translations of Latin secular and religious authors. Thanks to his teaching activity, his vast knowledge was passed on the younger generations and contributed to the intellectual enrichment of the Late Byzantine intellectuals. His translations from Latin into Greek initiated the cultural reception of the Western thought in Byzantium elaborated in the works of the Byzantine pro-Latins Demetrius Cydones, Manuel Calecas, the brothers Maxime, Theodore and Andrew Chrysoberges.

2.2. The Interactions Italy - Byzantium Through the Personality of Demetrius Cydones

2.2.1. D. Cydones - life and career. D. Cydones was follower of the policy of opposing the Ottomans and entering into an union with the West. Inevitably, he regarded the Latins not as a threat, but as the only possible assistance in the struggle against the Byzantine enemies.

His support for the church agreement with Rome and for a military union with the West marked the whole political career of D. Cydones that lasted almost 40 years. However, these ideas were doomed to failure. The Papacy was not able to provide military assistance and demanded church union as a first step. In spite of his disappointments, Cydones lived up to his intellectual commitment to the West.

2.2.2. Works. Cydones' correspondence includes 450 letters that mirror the intellectual, political, religious life of Byzantium. Besides these letters, Cydones wrote many treatises, three Apologies, speeches (*De non redenda Galipoli*, *Oratio ad Ioannem Paleologum*, *Oratio ad Ioannem Cantacuzenum I* and *II*, *De admittendo ltinorum subsidio*), *De contemnenda morte*, etc. He translated the works of Thomas Aquinas, *Summa theologica* and *De rationibus fidei contra Saracenos, Graecos et Armenos ad cantorem Antiochenum*.

The success of the Greek translation of these three works encouraged him to continue with translations of other Latin patristic and scholastic texts. Among these were the works of Augustine, complete translation of Anselm of Canterbury's *De Processione Spiritus Sancti* and *Refutation of the Koran* of Ricoldo da Monte Croce. In contrast to Maxime Planudes who translated mainly Latin classical authors, Cydones translated Latin theological works only. His conversion to the Catholic faith put an end of a long period of studying the Latin theology and of inner struggle. And finally, he concluded that the differences between the Latin and Byzantine clerics were insignificant.

2.2.3. Ideology. In the first Apology, Cydones criticized the official imperial ideology. He said that not the Byzantines, but the Ottomans were already in power in the international relations. He described the Byzantine emperors - world rulers according to the official political doctrine - as dependent on their neighbours.

Studying Aquinas and other Latin theologians, Cydones lost his faith in the traditional Byzantine view that the world was divided in two parts - Byzantine themselves, who were the heirs of Plato and Aristotle, and the others, who were 'barbarians' unable to make any intellectual achievements.

D. Cydones was representative of the so called pro-Latin tendency in the Late Byzantine policy and ideology. Providing of military assistance on the part of the Latins was associated with the conversion of the Eastern Christians to the

Catholic faith. However, Cydones realized how groundless the hopes for Western assistance were.

An outstanding person of the Byzantine 14th century, Demetrius Cydones formed a circle of students and followers. Encouraged by the Byzantine scholar, they studied Latin, translated Latin theological works, went to Italy and diffused the Greek culture in the Italian Renaissance.

2.3. The Pro-Latin Circle Round D. Cydones

The most prominent representatives of the pro-Latin circle round Demetrius Cydones were his brother Prochorus, Manuel Calecas, Manuel Chrysoloras, and the brothers Maxime, Theodore and Andrew Chrysoberges.

Their activities as representatives of the pro-western tendency in the Palaeologan Byzantium can be studied in two directions. The first was the literary activity, including original works and translations from Latin into Greek, and the second was directed to diplomatics and religion.

The translation of Western scholastic works was continued and expanded by Prochorus Cydones. He translated some parts of *Summa theologiae*, *De mundi aeternitatae* of Thomas Aquinas, as well as works of Augustine and parts of *De differentiis topicis* of Boetius. As a monk at the Athonite monastery, he stood for the anti-palamites and wrote a work against the Hesychasts – *Peri katafatikou kai apofatikou tropou*. Together with the other original work of Prochorus Cydones, *Peri ousias kai energias*, they were links in the chain of sowing the Western philosophical thought in the Byzantine soil. The latter work was the first Byzantine treatise that was strongly influenced by Thomas Aquinas.

Another anti-hesychast was Manuel Calecas. He was a student of Demetrius Cydones and took from him his pro-western ideas and views. The religious persecutions forced Calecas to go into voluntary exile in Pera in 1396. There he became converted to the Roman Catholic faith. Manuel Calecas was author of many letters to his pro-Latin friends, wrote theological works that expressed his pro-western orientation. Among his original works was *De fide*

deque principiis fidei catholicae that was written on the basis of works of Augustine and T. Aquinas. Using the religious and philosophical principles of Aquinas, M. Calecas composed the treatise *Peri ousias kai energias*, two *Apologies, Adversus Briennium. Adversus Graecos* was one of the most important works of M. Calecas. It was a polemic treatise, in which two traditions were interwoven - that of the Dominican friars in Pera and that of the anti-palamites in Constantinople. This Calecas' work became popular in the West in the translation of the Latin humanist and ecclesiastic Ambrogio Traversary. During this period, the translations of theological and philosophical works from Latin into Greek were an attempt to ideologically oppose the Hesychasts. M. Calecas translated also Boetius' *De Trinitatae*, *Cur Deus homo* of Anselm of Canterbury and others.

The most prominent representatives of the other pro-Latin tendency in the Palaeologan Byzantium - related to diplomatics and religion - were the Chrysoberges brothers.

We are not able to study the personality and the activity of the biggest brother Maxime because of the lack of sources. There is more information about the younger brothers, Theodore and Andrew. They both received training in philosophy and theology in the West, became converted to Catholicism, and were General Vicars of the congregation of the Dominican Order.

The papal acknowledgment was evidence of the important role played by Theodore and Andrew Chrysoberges at the Constance council (1414-1418) . In January 1418, Theodore was given a vacant canonicate in Patra and Coron, and in April 1418, he was appointed Olenos' bishop at Achea. In the next years Theodore was continuously sent on diplomatic missions by the Byzantine emperor and Pope Martin V, that aimed at final council negotiating.

After the council at Constance, Andrew Chrysoberges continued his diplomatic activities in favour of the Western Church, too. He took an active part in the negotiations between the East and the West, especially in 1426-1430.

For his diplomatic services rendered to the Roman Curia, Andrew Chrysoberges was appointed Rhodes' archbishop in 1431. At the Basle council (1431-1443) Andrew read a sermon on the crisis between the pope and the council. He outlined the Papacy's role in the negotiations with Byzantium and his own role in the negotiations between the Papacy and the Byzantine Church.

Later he took an active part in the Ferrara-Florence council and contributed to the union between the two Churches. In April 1447, Andrew was ordained as Nicosia's archbishop at Cyprus.

Andrew Chrysoberges devoted his whole life to unite the Christians in one Universal Church. He thought that the unity of the Catholic Church was necessary for calling an Oecumenical Council, welcome by the pro-Latin party in Constantinople.

Though not numerous, the pro-Latin circle in Byzantium existed and influenced the imperial policy and culture in the second half of the 14th and the beginning of the 15th centuries. The translations of Western theological and philosophical works were an attempt to free the Orthodox thought, to expand the views, to accept a new idea of the other. As representatives of the intellectual and political elite in the Empire, the pro-Latin Byzantines influenced strongly the political life of the Late Byzantium, too. They were initiators and makers of the union policy subjected rather to the strong Byzantine desire for Western assistance against the Ottoman menace, than to religious grounds.

Trying to reconcile the two church tendencies - Orthodoxy and Catholicism - the latinophiles concluded that there were no serious differences between the two Churches. The pro-Latin Byzantines fought not only for unification of the Church, but also for unification of the two cultural worlds - East and West - for all-Christian unity that would have adequate power and resources to resist the Ottoman threat. Unfortunately, "the closing" of the Empire, the victory of Hesychasts and the lack of understanding in society

would not let the pro-Latin ideas spread widely and become the foundation of a new common culture of the East and the West.

CHAPTER III. MANUEL CHRYSOLOARS' CONTRIBUTION TO THE CULTURAL INTERACTION BETWEEN BYZANTIUM AND ITALY

3.1. Manuel Chrysoloras - Personal History

The direct contribution of Manuel Chrysoloras to the renaissance humanism can be assigned to the period of 1387-1400 when he was teaching Greek to a number of humanists in Florence. For 18 years, from 1397 to his death in 1415, the Byzantine scholar won great popularity, the admiration and respect of the West European cultural world that outlived him with more than a century.

The letters of Coluccio Salutati, chancellor of Florence, describe the first sojourn of Manuel Chrysoloras in Italy (1397-1400). The Republic was the first Italian city where the humanists were able to study Greek regularly under the guidance of the highly educated Byzantine scholar.

The contemporaries of Coluccio Salutati attest the great influence of the new knowledge on Manuel Chrysoloras' students. Leonardo Bruni, Pala Strozzi, Jacopo d'Angelo, Roberto Rossi were among his Florentine students. Later, Pietro Paolo Vergerio joined them. Guarino was M. Chrysoloras' student at Constantinople from 1403 to 1408.

The "Florentine" period of the life of Manuel Chrysoloras ended in 1400. His fame spread and the Italian cities rushed into inviting the Byzantine scholar. The strongest rival of Florence was Gian-Galeazzo Visconti, the Milan duke, who tried to win over the scholar ever since his arrival in Italy.

Chrysoloras spent the next three years (1400-1402) in Lombardy - in Milan and in Pavia - where he taught Greek.. He probably moved to Lombardy to carry out the political missions assigned by Manuel II - to raise funds and to

persuade the Milan duke to provide Western assistance for Byzantium. It is obvious that the Byzantine's mission was more important for him because Chrysoloras did not continue teaching in Italy after the death of Visconti in September 1402. We know the name of just one student from this period - Uberto Decembrio.

According to Leonardo Bruni, Chrysoloras came back to Venice in December 1407 as an envoy of the Byzantine Emperor Manuel II. This was the beginning of a serious diplomatic mission during which this notable Byzantine traveled over Italy, France, England, Spain.

In 1410, he returned to Italy and went to Bologna where the papal court was located at that time. His assignment was to secure the papal help for Byzantium. During this period, Chrysoloras combined teaching with politics. We know the names of his students of that time - Cencio de Rustici, Bartolomeo Arragazzi de Montepulciano, Poggio Bracciolini.

Shortly after, the Byzantine was sent on a new mission by the Pope. He visited the German Emperor Sigismund of Luxembourg in order to make arrangements for a church council. His intention was to bring up the question of union between the Western and the Eastern Churches.

The Byzantine scholar and diplomat arrived at Constance on 28.10.1414, together with the papal court. Shortly after, Chrysoloras got ill and died on 15.04.1415. He was buried in the chapel of the Dominican monastery in Constance.

Manuel Chrysoloras passed away during the second phase of his mission, but this did not prevent the Byzantine Emperor Manuel II from following the course of the council. A new Byzantine delegation was sent at the invitation of the German Emperor Sigismund. Actually, the Constance council laid the beginnings of the real work on the union planning. Manuel Chrysoloras was the man who devoted his whole life to the preparation of the church unity and the cultural interaction.

3.2. Literary Heritage

First of all, Manuel Chrysoloras was a diplomat and teacher, not a writer. He left few original works, but they gave a significant impetus to the cultural life of Renaissance Italy and Europe from the 15th century on. His works were:

1. *Erotima* - Greek grammar.
2. Latin translation of Plato's *The State*.
3. Greek translation of Latin mass */Missale/*
4. Theological work on the Holy Ghost's Exodus
5. Newly discovered treatise addressed to Manuel II Palaeologus.
6. 13 letters, including the letter to John Palaeologus that contains *Synkrisis*.

Erotima was the first Greek grammar translated in Latin. It influenced the humanists not only in Italy, but also in whole Europe. It consists of questions and answers to facilitate the difficult Greek learning. Chrysoloras' *Erotima* was a milestone in the history of Greek grammar and revolutionized the systematization of noun declensions, reducing them from 56 to 10.

The humanists called Manuel Chrysoloras 'the father of translation'. With the translation of Plato's *The State*, he himself laid the beginnings of the translation activity continued by his students. In his translations, Chrysoloras used the old medieval method *verbum as verbum*. However, he urged his students to use a new method, the so called *transfere ad sententiam*. The main goal was to keep the meaning and the concept, the sentences to read pleasantly in Latin.

Synkrisis (Comparison between the Ancient and the New Rome) is a letter to the emperor to be, John VIII Palaeologus. In *Synkrisis* Chrysoloras represented the ruins of Rome compared to the ruins of Constantinople in terms of art criticism and archeology. His underlying idea was that the beautiful things in Rome came from Greece; that Rome was a bilingual city inhabited by Latins and Hellenes. For Chrysoloras, the Ancient Rome symbolized the unity of

civilization reinforced by the unity of faith. The author added the idea of unity of culture and religion that might develop into an ethnical identity. Chrysoloras was the first Byzantine scholar to expand the idea of the ethnical identification of the Byzantine with the ancient Greek and Roman into a political theory.

The descriptions of the two cities became a part of the tradition of the rhetorical genre *ekphrasis*. The *ekphrasis* was practiced in the Byzantine schools and aimed at powering the expression of the literary language. Chrysoloras' students acquired this method, and he made them interested in the fine arts.

The treatise addressed to Manuel II Palaeologus reflected the humanist ideas and themes in the philosophy of Chrysoloras. The part entitled *Sermon* revealed the intellectual and political views of the author. Inspired by the humanist ideas, Chrysoloras did not find the Empire's salvation in the intervention of divine forces, but in the revival of Greek and Roman heritage in the sphere of literature, policy and culture.

These works of M. Chrysoloras bring forward the significance of his personality and his role of mediator between the East and the West. In his judgments we can find the mutual influences between the philosophy and the culture of Palaeologan Byzantium and Renaissance Italy.

3.3. Students and Followers of Manuel Chrysoloras

As we mentioned before, Chrysoloras went to Florence at the invitation of Coluccio Salutati, a prominent Florentine humanist, chancellor of the Republic. He formed a humanist circle like the literary and philosophical circles in Ancient Hellas. Coluccio Salutati and Leonardo Bruni were credited for introducing the word *humanitas* derived from the works of Cicero. The system of the liberal arts - *Studia humanitatis* - had to model the new man capable of virtuous deeds.

Pala Strozzi was one of the prominent students of the Byzantine. He was not only a diligent student, but also a patron of education. Pala ordered Greek manuscripts and other training aids from Byzantium. These included Ptholemeus' *Geography*, Plutarch's *Biographies*, Plato's *Dialogues*, Aristotle's

Politics, and many others that helped the humanists learn Greek and make their first translations into Latin.

Another student of the Byzantine scholar was the distinguished humanist Roberto Rossi. After the departure of Chrysoloras, Rossi started teaching Greek to Cosimo de Medici and his brother Lorenzo. Roberto Rossi also made translations from Greek into Latin. Rossi was an active copier and collector of Greek codes.

Another student of Manuel Chrysoloras in Florence and in Constantinople was Jacopo d' Angelo. He was the first Italian humanist who went to the Byzantine capital to study Greek. Jacopo's translations engraved his name in the European cultural history. He made a Latin version of many of Plutarch's *Biographies* as well as of the Ptholemeus' *Geography*. The Latin version of Ptholemeus played a considerable part for the geographic education of the next generations.

Chrysoloras' arrival in Florence in 1397 laid, without doubt, the beginning of a new tradition in studying of Plutarch. He succeeded to stir up a keen students' interest in this author. Almost all Florentine students of Manuel Chrysoloras translated in Latin various Plutarch's *Biographies*.

The best Chrysoloras' student in Florence was Leonardo Bruni. Bruni devoted himself to the new art of translation and was considered its "father". He translated *For the scientific knowledge* of St. Vasilius the Great, speeches of Demosten and Eshin, some of Plutarch's *Biographies*, many Plato's dialogues.

Leonardo Bruni translated the other great philosopher of the Greek Antiquity - Aristotle. Aristotle was known to some extent in the West during the Middle Ages. But those translations were not very felicitous. The students of Chrysoloras were the first who presented Aristotle's works in completeness and elegance in the West. Leonardo Bruni translated Aristotle's *Economics*, *Ethics* and *Politics*. The last one was almost unknown in the West during the Middle Ages.

Bruni, Vergerio, Jacopo, Rossi, and all the other students of Chrysoloras learned not only Greek from their teacher but what's more, he showed them the Antiquity and its culture. They developed a deep understanding of its values; their self-esteem and self-reliance grew.

The most grateful Chrysoloras' student, who was deeply devoted and always respectful to his teacher, was the prominent humanist and pedagogue Guarino da Verona. After five-year stay in Constantinople, Guarino returned to Italy in 1408 and continued the work of Chrysoloras. The Veronese started teaching in Florence, the center of the Italian humanism. He instilled in his students deep admiration for Manuel Chrysoloras. He was not only continuer of Chrysoloras' school in Western Europe, but also placed great importance on the translations as an exercise in both languages and means of enriching the Latin literature. Guarino translated ten Plutarch's *Biographies*, *Peri pedon agogis* that was attributed to Plutarch. Thus the Veronian humanist disseminated the Greek theory for the all-round man.

The teaching, literary and translation activities of the Veronian humanist appeared to be dedicated to his teacher, Manuel Chrysoloras. He valued Chrysoloras for acquiring Greek erudition and spreading the humanist spirit. His belief that the Byzantine erudite was the herald of the new century did not remain unnoticed. It helped the name of Chrysoloras remain alive in the 15th century and be handed down in the 18th and 19th centuries when Guarino's letters were collected and published.

Cencio di Paolo de Rustici may surely be mentioned as a student of Manuel Chrysoloras at the time when he was in the Papal Curia (1410-1415). Cencio de Rustici was a papal secretary together with Gian Francesco Poggio Bracciolini, who was in touch with Chrysoloras in Rome and in Constance. Poggio availed himself of the missions and travels to enlarge his own and the papal libraries. As a translator, Poggio worked on Xenophont and Diodor. He

translated the first five books of Diodor Sicilian by the order of Pope Nicholas V.

The relations of Chrysoloras and the Dominican friar and prominent humanist, Ambroggio Traversari, are quite controversial. May be, this was not a direct contact, and was rather established through the Salutati's circle. Traversari was credited for the first translation into Latin of 12 works of Greek ecclesiastics. It is most likely that Manuel Chrysoloras encouraged Ambroggio to translate many patristic treatises, letters and sermons. In 1424, Ambroggio translated the Late Byzantine treatise *Adversus Graecos* of the Byzantine pro-Latin Manuel Calecas.

The Byzantine émigré-scholars in Italy (the first of them Manuel Chrysoloras) found the Italian ground well prepared for them. It was due to the fact that the Italian focus on studia humanitatis was similar to the rhetorical education in the Palaeologan Byzantium. The development of educational ideas in the 15th c. was largely determined by the civic nature of the humanist thought during that time. One has to compare the treatises of two of the Chrysoloras' students - Vergerio's *De ingeniis moribus et liberalkibus* and Bruni's *De studiis et litteris* - to see the importance attached to studia humanitatis in the education of the new man who was well educated, creative, aware of his citizen's duty.

The humanist pedagogy of the first half of the 15th c. with traces of Byzantine influence reflected the social task of the creators of the new culture: the formation of secular views on the basis of studia humanitas. Chrysoloras and other Byzantine scholars contributed greatly by introducing the Palaeologan training technique, schedographia, in the Italian Renaissance.

Manuel Chrysoloras contributed to the initiation of the new humanistic translation method, too. He advised his students not to translate word for word but to follow the meaning - *transfere ad sententiam*. As we mentioned, inspired by their teacher, Vergerio, Guarino, Bruni, Rossi, Jacobbo, Cencio became

prominent humanists, well-known for their knowledge and ambition to spread the Greek erudition in Europe.

The brilliant reputation of Manuel Chrysoloras as a teacher in Greek remained in the cultural history. The Byzantine scholar left a lasting track in the hearts and minds of the early Italian humanists. In 1456, Bartolomeo Fazio wrote in his biographies of famous contemporaries, ‘Manuel Chrysoloras was the first Greek to hand to the Latins the Greek literature that had been buried in oblivion in Italy for almost 700 years. Being well-versed in many languages, he was teaching Greek literature in Venice, Rome, Florence.’

CONCLUSION

The 14th - 15th centuries were marked by an intensive cultural interaction between Italy (Venice, Genoa, Florence, Milan, Rome) and Byzantium. The European East and West were an example of parallel cultural, political and religious clashes, on one hand, and cultural exchange and contacts, on the other. Expression of these common processes were the Crusades against the Ottoman menace, and the wide-spread movement for church union subservient to the political goals of the age. These common political and cultural realities were the logical end of the Middle Ages when the philosophical base of the Italian Renaissance - the humanism - underlay the new European culture, while in Byzantium, the Byzantine humanism laid similar foundations.

The Byzantine humanism marked the cultural, spiritual, intellectual, psychological, and aesthetical complex, typical of the ideology of a part of the Byzantine society in the 14th -15th centuries. It may be considered an analogue of the Italian humanism. It was marked by humanist tendencies, not by return to Antiquity after the decay of the ancient tradition. Actually, it gave a new meaning to the ancient heritage, to the paganism as a system of views.

The personality of the Byzantine-xenophobe changed radically in the 14-15 centuries: the personal contacts with representatives of neighbour culture

multiplied; a new form of intellectual communication appeared - the disputes and the church councils of the 15th century. The Byzantine scholars became more interested in the cultural values of the neighbour countries. The number of translations from Latin into Greek increased. The cultural and political activities of the Byzantine elite laid the beginnings of intensive intellectual contacts, restored and expanded the interaction of the Roman and Greek culture.

In spite of those mutual contacts between the both cultures, we have to take into consideration the moderate size of these interactions in Byzantium and in Italy. The spreading of Latin culture in Byzantium was 'a drop in the conventional ocean that recognizes only Greece with its literary and intellectual activity'. On the other side, the Greek/Byzantine culture affected slightly the intellectual, humanist elite in Italy and, practically, did not spread among the commercial-humanist circles. And yet, there's no doubt that these two worlds had common cultures during the Renaissance.

The political situation in the European Southeast at that time was marked by the life and death struggle of Byzantium against the Ottomans. And at the same time, new ideas and themes were thriving in the Late Byzantine culture. This study shows the political part played by Demetrius Cydones, prime-minister of several emperors from the Palaeologan dynasty, who worked for the rapprochement of Byzantium and the West and the providing of help against the Ottomans. Along with that, his translations and original works contributed to the cultural, religious integration of the Empire with the Latin world. Other Byzantine pro-Latin intellectuals, the Chrysoberges brothers, for example, also played an important part in the union policy of Byzantium and the Papacy. Evidence to sustain this thesis - for the intellectual activity within the political activity - is Manuel Chrysoloras, the first Byzantine regular professor of Greek and literature at the Florence University. A political figure in the Empire, confidant of Emperor Manuel II Palaeologus, M. Chrysoloras combined his diplomatic missions to the West and the teaching. He contributed to the

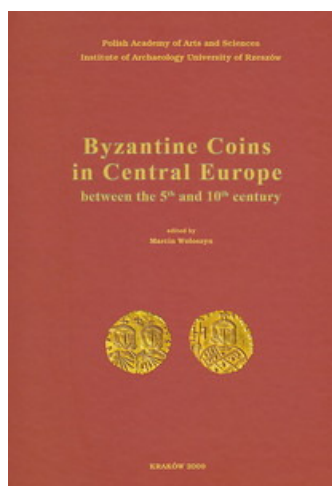
spreading of Greek erudition in Renaissance Italy. He was credited with the introduction of the humanist method of translation. His overall activity left a profound imprint on the Italian culture until the Enlightenment.

Making comparative analysis of D. Cydones and M. Chrysoloras, it may be concluded that while the influence of Cydones was limited to a small circle of followers and, practically, was rejected by the Orthodox Hesychast society, in Italy, the Italian intellectuals were more than positive to the Greek erudition. The Italian humanists accepted the Greek culture and its heralds (the first of them Manuel Chrysoloras) as something great and of worth. The well-educated Greek became a synonym of high culture, unique teacher and interpreter of ancient literature, standard for rhetorical mastership, etc. Therefore, M. Chrysoloras and his followers determined to considerable extent the development of the Italian humanities until the Enlightenment, i.e. until the 18th c.

The Byzantine pro-Latin intellectuals were the mediators of the ancient and Byzantine traditions in Italy. By enriching the Renaissance with the achievements of the Greek and Byzantine literature, philosophy, rhetoric, they laid the foundations of the new European humanist culture built upon the ancient achievements preserved by Byzantium.

Рецензия на сборника "Byzantine Coins in Central Europe (between the 5th and 10th century)" (Византийски монети в Централна Европа от V до X век)ч

Георги Димов

Byzantine Coins in Central Europe

(between the 5th and 10th century)

Edited by Marcin Wołoszyn.

Moravia Magna,

Seria Polona 3. Cracow,

*Polish Academy of Arts and Sciences / Institute
of Archaeology of the University of Rzeszów,
2009*

Внушителното изследване „*Византийски монети в Централна Европа от V до X век*”, предоставено ни от Полската академия на изкуствата и науките и Института по археология към Университета в Жешов, представлява обемист сборник - съставен от участниците на проведената през Април 2007г., конференция по византийска нумизматика в град Краков (Полша). От печат излиза през близката 2009г., като включва тридесет и четири статии и три резюмета, разделени хронологично и тематично в пет глави, с обем от над 600 страници.

Още в самото начало, глава първа „*Римляни, Варвари, Съкровища: Историческо тълкуване и Международно сътрудничество*” от *Матиаш Харт* ни запознава със съдържанието и естеството на владетелските съкровища в *Rex Barbaricum* - придобити в резултат на трибутни плащания и грабежи в земите на Римската империя - както и с установената днес научна мрежа за изследването им. Един чудесен пример за възможностите

и перспективите пред съвременните учени в областта на систематизирането, методологията и метрологията в античната нумизматика.

Глава втора „*Късната Античност: Империята*” ни разкрива, както разпространението на някои редки варварски подражания в Централна Европа, така и локализирането на множество монетни находки от късноантичната епоха. Особен интерес предизвикват непубликуваните досега сребърни *аргентеуси*, емитирани в гр. Трир (Германия), от края на V в. (*Франсоа Плане*) и една серия *силикви* с надпис „*INVICTISSIMVS AVTOR*” на остготския крал Тотила (542-552) сечени в Италия (*Желко Демо*). Разгледани са и множество византийски монетни находки от земите на днешна Македония (*Мая Манолова*), Добруджа (*Габриел Костура*) и крепостта (*L*)*Ibida* във вътрешността на Малка Скития (*Михаела Иачо*), а също така тяхната роля и значение в контекста на съвременните исторически и нумизматични изследвания.

Следващата, трета глава от сборника е озаглавен „*Епохата на преселенията: Варварството IV-V век*”. Сред статиите тук, би било редно да споменем първо изследванията на *Петер Прохоско* и *Ева Колникова* относно разпространението на някои късноримски *solidi* в Карпатите. Следва интересният материал на *Александър Бурсха*, посветен на открити златни *брактеати* в Полша от германски произход. Не по-малко ценни са и изследванията върху римските и византийски монетни находки от района на Балтийско море, Южна Полша, и Скандинавския полуостров (Дания, Швеция) представени ни от *Ярослав Бозек* и *Хеле Хошнес*.

Четвърта глава следва хронологията на събитията. „*Епохата на преселенията: Варварството V-VI век*” ни запознава с откритите византийски бронзови, златни и сребърни монети от земите на днешна Германия, Чехия и Полша до района на Кавказ. Акцентът е поставен, както върху произхода, така и върху местонамирането, употребата и

циркуляцията на монетните номинали - *солиди, фолиси, хексаграми*. Особено внимание заслужават две статии. Тази на *Йорг Драушке* - „*Византийските монети от късния V до ранния VIII век в източните райони на Меровингската империя*”, която ни разкрива как в територия населена с франки, алемани и баварци, златните ромейски монети се преизползвали за направата на накити и украшения от аристокрацията. И изследването на *Хайнц Винта* относно монетните находки от Византия и Каролингската империя, разпространени сред аварите. Важно, специално за българската средновековна история, е и проучването на *Андрей Гандила* посветено на византийските монетни деноминации и варварските им подражания по Долен Дунав през шестото и седмото столетие.

Последната пета глава „*Средновековие*” се явява логическия завършек на разглеждания труд. Тя съдържа единадесет статии, сред които ще отбележим, тези за лекотегловните солиди на Константин V (741-775) от Южна Хърватска (*Томислав Сепарович*), и изследванията върху монетните находки от „*средновизантийския*” период от съвременните Румъния, Чехия, Полша, Украйна и Естония. Трябва задължително да споменем и статията на авторитетния румънски нумизмат *Е. Оберлендр* – *Търновяну*, която представя ромейските монетни находки по Долен Дунав. Като водещата предпоставка за спирането на паричната циркулация в района на долнодунавските земи към края на VI в., според автора, е появата на българите и основаната от тях държава. Противно на заключенията направени от *Търновяну*, основните причини за този *хиатус* в монетообмена, по-скоро трябва да се търсят в обтегнатите отношения между Византия и Аварския каганат век по-рано, както и в развилите се на Балканите политически събития, отпреди идването на Аспаруховите българи. Не на последно място, би било редно да споменем и статиите на *Мачей Саламон*, относно позлатения *милиарисион* от разкопките в гр.

Краков (Полша) и *Томас Бригдeman* по повод икономическите трансформации във Византийски Крим (дн. Украйна).

Накрая на представения преглед ще отбележим, че това е първия, не само колективен, но и цялостен научен труд, който изследва разпространението на късноримските и византийски монетни находки в Централна Европа, в периода от V до X в. При това изпълнен отлично, подплатен с множество снимков материал, таблици, графики и подробна библиография върху отделните статии. Отделен принос на главния редактор, *Марцин Волошин*, е и наличието на резюмета на английски език, още в самото начало на статиите. Тези кратки въведения компенсират донякъде известното неудобство, за хората невладеещи немски или френски език.

Поради изброените качества и приноси, може категорично да заявим, че представеното издание би предизвикало интерес сред изследователите и колекционери на древни монети. И най-вече, то би заело подобаващо място във всяка една библиотека, специализирана в областта на нумизматиката и историята.

**Доклади от проведената конференция
"Мултикултурното пространство на
Балканския град в прехода от
Средновековие към Модерност"**

/30.09.2011 г./

Германският поклонник Бернард Фон Брайденбах и сведенията му за балканите през XV в.

Ивайла Попова

Западните пътешественици от XV в. оставят твърде интересни и дори любопитни сведения за Балканите. Те пътуват през или покрай полуострова на път към Св. Земя, ако са поклонници; към чужди владетели и държави, ако са дипломати, или пък авантюристи, които успоредно със стремежа да задоволят своя неспокоен дух, да обогатят сведенията на Европейския елит за Ориента, събират ценни шпионски данни, търсени от европейските владетели с цел събиране на сведения за основната заплаха за Европа през XV в. – османските турци, и евентуалната подготовка на кръстоносен поход срещу тази нова азиатска сила.

В настоящата работа ще насочим своя интерес към сведенията на един германски поклонник от края на XV в., Бернард фон Брайденбах, който през 1483-1484 г. пътува до Св. Земя. Той е от благородническо потекло, роден е през 1440 г., умира 1497 г. Доктор е по право от университета в Ерфурт. Брайденбах е свещеник в катедралата на град Майнц. Неговото *Перегринацио* е първата илюстрирана книга на пътешественик, която е отпечатана през 1486 г. в Майнц (първо на латински – през февруари и после на немски – през юни)¹.

За това пътуване през 1483-1484 г. има оставени редица паралелени сведения – от Феликс Фабри, доминикански монах, професор по теология

---

¹ **Ivins, W. M. Jr.** A First Edition of Breydenbach's Itinerary. *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol. 14, N10, 1919, 215 – 221. **Bernhard von Breydenbach. Peregrinationes.** Un viaggiatore del Quattrocento a Gerusalemme e in Egitto. Ristampa anastatica dell' incunabolo. Traduzione italiana e note di Gabirella Bartolini e Giulio Caporali. Prefazione di Massimo Miglio. Saggio introduttivo di Gabirella Bartolini, Roma, 1999.

и философия, два пъти пътувал до Св. Земя, от Паул Валтер Гуглинген, от Георг фон Гумпенберг, от Конрад Бек².

Подобно на много други поклонници, Брайденбах пътува с кораб покрай Далматинското крайбрежие на Балканите и оставя интересно описание за този кът от Европа. За град Пореч (Паренцо) той пише следното:

*„Градът **Паренцо** е разположен в провинция Истрия, и е под венецианска власт и отстои от Венеция на около 100 италиански мили. Епископско седалище е и в главната църква има запазени множество скъпоценни реликви, които, както следва, посетихме с набожност. Преди всичко в големия олтар почиват светите мъченици Димитър и Юлиан, в един друг олтар пред хора на църквата са мощите на светите девици Берта и Аколита. В същата църква преди немного време почивали мощите и на светите Мавро и Елевтерио, но някои генуезци ги отнели и ги пренесли в Генуа³. Беше ни разказано, като нещо сигурно, че въпросните генуезци се опитали да насилят един друг олтар с намерение да вземат мощите на някои светци, но внезапно и чудодейно от този олтар (на който и днес личат оставените следи), бликнала кръв, при което онези, ужасени, изоставили опитите си.*

Гореказаният град Паренцо е разположен в посока към сушата⁴, в една твърде приятна позиция, от която може да се отиде навътре към

---

² **Europäische Reiseberichte** des Späten Mittelalters. Hrsg. Von Werner Paravicini. Teil 1. **Deutsche Reiseberichte**. Bearbeitet von Christian Halm. Frankfurt am Mein, 2002, Феликс Фабри № 80 и 88. В това пътуване от 1483 – 1484 участват още много поклонници, оставили са и паралелни сведения N 84 Paul Walter Guglingen, N 85 Georg von Gumprenberg, N 86 Konrad Beck, N 87 Bernhard von Breydenbach. На български вж.: **Попова, Ив.** Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в. – Mediaevalia. Специално издание. Сборник в памет на доц. Д-р Георги Сотиров. С.,2011, 348-363. <http://www.mediaevalia.eu/>

³ През 1354 г. Паганучо Дория, командир на генуезката флота, окупираше Паренцо и като военна плячка отнесе реликвите на двамата светци и ги поставил в църквата св. Матей, традиционно свързана с неговото семейство.

⁴ Античният и средновековен Пореч е разположен на малък полуостров.

Унгария и в други царства. Пак оттук, освен това, може да се отиде по суша също и в Йерусалим, но това е нещо **трудно и опасно, защото не е лесно човек да се сдобие с пропуск**, без който не може дори да се мисли да се опита безрасъдно пътя през земите на неверниците“⁵.

Характерно за този тип поклоннически описания са сведенията за църкви и манастири, за мощи и свети реликви, каквито, както видяхме от цитирания пасаж, не липсват и в текста на Брайденбах. В този откъс германският поклонник обръща внимание и на политическата обстановка в Югоизточна Европа, отбелязвайки трудностите при сухопътно преминаване на Балканите, основно опасността от действията на османските турци – *неверниците*, както пише, което предопределя пътя по море за почти всички пътуващи към Йерусалим.

По-нататък текстът на свещеника от Майнц продължава с описание на Западното балканско крайбрежие, в което личат познанията на европейца за географията, историята и отново за политическата ситуация в Европейския Югоизток: „Между този град [Корфу] и Паренцо, гореказания, се намират различни и важни градове на **Славония**. На първо място един град, наречен **Зара**, отдалечен на 100 мили от Паренцо. Там има **архиепископство** и в главната църква почива стария свети Симеон, праведен и богобоязлив, който носи в ръцете си малкия Исус, както се казва в Евангелието на Лука. Тук, в големия олтар е запазено също и тялото на светия пророк Йоел. Не далече от Паренцо, отново на морето, има един град, наречен **Руфиджина (Ровине)**, където в една църква е запазено тялото на св. Еуфемия, девица и мъченица. На 25 мили от там, има един друг град, който се нарича **Полмедор (Пола)**, която **показва**

---

⁵ **Bernhard von Breydenbach. Peregrinationes.**, р. 26. Неговите данни са съпоставими със сведенията на други пътешественици. Вж.: **Попова, Ив.** Истрия и части от Далмация в разказите на западни поклонници от XV в. – В: Щрихи към балканското средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев. София, 2009, (Studia Balcanica 27), 219 – 227.

*края на Истрия и началото на Далмация. От тук, по море, през една извивка или (както казват) един залив, тоест по един широк морски път, където не се вижда нищо друг освен небе и море, и където водите винаги са развълнувани и буреносни, и корабите не могат да пуснат котва – това място моряците наричат залива **Куарнаро**, се достига до пристанището Сан Пиетро (Св. Петър – Крез, венецианско Cherso), което отстои на 30 мили от гореспоменатия град.*

*На разстояние 100 мили от град Зара се намира една друга крепост, наречена **Лисина (Лесина, Хвар)**, която е под венецианска власт в Далмация. От тук се стига до укрепения град, богат и твърде могъщ, който се нарича **Рагуза**, разположен в **провинция Славония на Хърватското кралство**, където Комуната упражнява властта и не признава чужда власт”⁶. Подобно на други поклонници, като Пиетро Казола например, който пътува към Св. Земи през 1494 г. и оставя описание, пълно с любопитни подробности за Западното балканско крайбрежие⁷, и Бернард фон Брайденбах отбелязва, че Рагуза (Дубровник), плаща „трибут на унгарския крал“⁸, но също и на османците, като „по този начин се радва на мир с великия Турчин⁹, мир, желан от всички смъртни“¹⁰.*

Текстът продължава с описание на характерните за Западните Балкани църкви и манастири на доминиканци и францисканци. Брайденбах не пропуска да отбележи и църквата посветена на „св. Биаджо, където се

---

⁶ **Bernhard von Breydenbach. Peregrinationes.**, p. 27.

⁷ **Viaggio a Gerusalemme a Pietro Casola.** A cura di Anna Paoletti. Alessandria, 2001. **Попова, Ив.** Рагуза (Дубровник) в края на XV в. през погледа на миланския поклонник Пиетро Казола. – В: Тангра. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев. София, 2006, 185 – 192.

⁸ Матиаш Корвин 1440 – 1490, унгарски крал от 1458 г.

⁹ Султан Баязид II 1481 – 1512.

¹⁰ **Bernhard von Breydenbach. Peregrinationes.**, p. 28.

намират главата и двете ръце на светия мъченик Биаджо (Св.Власий) и една сребърна украсена маса“¹¹.

Подобно на другите пътешественици, Бернард фон Брайденбах отбелязва разстоянията – в случая посочва, че Рагуза „е отдалечен от Венеция на 500 мили, пристигайки по най-краткия път“¹².

В неговото *Перегринацио* на различни места личи познанието на европейца за географската и политическата карта на Балканите.

„От Рагуза, в посока към Корфу, гореспоменатия град, има два града, разположени на 30 мили от Рагуза, от които единия е **Катера (Котор)**, а другия се нарича **Будва**, където свършва Славония и започва Албания. Един поток със сладка вода, хубава за пиене, се влива в морето до един град, който се нарича **Коцора** по своето антично име, но днес италианците го наричат **Скутари (Шкодра)**, който е отдалечен от морето на 25 мили и е подчинен на Великия Турчин от няколко години¹³. Шкодра е подчинена на турците от Мехмед II през 1479, преди това е под властта на венецианците, които плащат по 10 000 дуката на година, за да запазят търговските си привилегии¹⁴.

Разказът на германския поклонник продължава с описание на Албанското крайбрежие, което се среща сравнително рядко в поклонническите текстове. В него Брайденбах отново демонстрира знанията си по история и география, както и за политическата ситуация в момента, придобити вероятно както по време на следването му в университета в Ерфурт, така и като катедрален свещеник в Майнц.

---

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ **Матанов, Хр.** Средновековните Балкани. Исторически очерци. София, 2002, с. 537. **Fine, J.** The Late Medieval Balkans, Michigan, 1994, p. 600. **Мантран, Р.** История на Османската империя, София, 1999, с. 112; **Setton, К. М.** The Papacy and the Levant, Philadelphia, 1978, v. II, p. 328.

„Недалече от тук, близо до морето, се вижда един град, който по някое време бил разрушен, който се нарича **Дурацо** (Драч, алб. Дурес), подчинен на Венеция, издигнат по времето на Константин Велики, който имал намерение да установи тук седалището на Кралството и императорския дворец, но по причина на неплодието на мястото, [седалището] било преместено там, където е днес Константинопол, също построен от него. На малко разстояние от Дурацо, на крайбрежието, има един друг град, чието име е **Лавелона** (Валона), под властта на Великия Турчин, град твърде добре укрепен и близо до него, има една река, в която Турчинът обичайно държи огромна флота от около 400 кораба.

Този град е отдалечен на 200 мили от Рагуза. От този град преди няколко години, Турчинът без срам и [като] бедствие за християните, завладя Отранто (1480 г.), славен град, ..., град, добре укрепен и населен, разположен в Апулия, който принадлежи на Неаполитанеца (Краля на Неапол), и където убил всички вярващи, които се намирали там, Турчинът (освен това) разполовил на две с трион за дърво епископът¹⁵, който продължавал да изпълнява обреди на олтара.“¹⁶

Подобен текст за Валона, за рекатата и за османското нападение над Отранто има и в текста на Арнолд фон Харф, който преминава покрай Балканите на път към Йерусалим през 1496 г. и на връщане през 1498/1499г. минава през вътрешността на полуострова¹⁷. Хронологично по-

---

¹⁵ Стефано Петинели, убит на 20 октомври 1480 г.

¹⁶ **Bernhard von Breydenbach. Peregrinationes.**, 27-28.

¹⁷ **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf** von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopen, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat. Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt herausgegeben von Dr. E. Von Grootte. Cöln, 1860, p. 66; **The Pilgrimage of Arnold von Harff.** Translated by M. Letts, London, 1946, 79 - 80. Текстът на германския поклонник фон Харф: *При Велона има широка река със сладка вода, наречена Буйона, която тече към Турция от север и се влива там в морето. Тя идва от Скутерим (Скутари, Шкодра), голям укрепен град, който турският император отне от властта на Венеция преди няколко години... Тук в Сасено (малък остров до Валона) има широко пристанище, в което турците*

ранен от него е текста на Брайденбах, освен това с оглед на факта, че е публикуван още през 1486 г., дори бихме могли да предположим, че Харф е бил запознат с изданието на *Перегринациото*.

В поклонническото описание на Брайденбах откриваме и твърде интересни сведения за един от южните полуострови на Европа – Пелопонес от края на XV в. В разказа за един от най-важните градове на Морей, Модон, германският поклонник се спира на особена социална група от населението му – циганите. Наличието на колония от цигани в предградието на Модон е засвидетелствано и от други пътешественици от края на XV в. – като Феликс Фабри и Арнолд фон Харф¹⁸.

„.....останахме един ден в Модон, ... Тук няма друго вино освен малвазия. Пред града има твърде много схлупени къщурки, към 300, в които живеят бедните, черни като етиопци и различни от нас. Когато дошли в нашата земя, те се нарекли сарацени, с известния термин. Фалишиво твърдят, че идват от Египет, който е много отдалечен от това място, но в действителност са от Джисе¹⁹, недалечна страна, и са

винаги държат доста кораби. Преди четиринадесет години турците отплаваха от това пристанище, преплаваха за някакви си 6 часа 50 ломбардски мили до Апулия и Калабрия, принадлежащи на кралство Неапол. Те превзеха хубавия и голям град наречен Идронтум (Хидрунтум - Отранто), с много други градове, които те владяха в продължение на една година и един ден. Само че Арнолд фон Харф бърка, защото р. Бояна се влива близо до Улцин (Дулчино), не при Валона. Реката е плавателна, макар и да не е твърде дълга – 41 км. Близо да Валона се влива реката Вьоса – на 25 км северозападно от града. Може би нея има предвид Брайденбах или посочва, че в пристанището е възможно да се събере голям османски флот.

¹⁸ **Fratris Felix Fabri.** Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem. Edidit C. D. Hassler, I – III, Stuttgartiae, 1843-1849; III, p. 338; **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf, p. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80.** За балканското население в текстовете на западни пътешественици вж: **Попова, Ив.** Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в. – *Mediaevalia*. Специално издание. Сборник в памет на доц. Д-р Георги Сотиров. . С., 2011, 348-363. <http://www.mediaevalia.eu/>

¹⁹ В действителност такава страна не съществува, тук се говори за циганите.

предатели като всички сарацини и са измамници спрямо християните²⁰. Градът Модон е солиден и добре укрепен, намира се в Морея, под венецианска власт е и е отдалечен от Корфу на 300 мили. Тук говорят гръцки и голямата част са християни-мелхити²¹, принадлежат към вярата на св. Павел. В действителност има архиепископат на блажените клирици от нашата вяра, тоест от римската църква. ... Някога Морея е била плодородна и процъфтяваща страна, заобиколена отвсякъде от море, с изключение на един Истъм, който я свързва с **Туркия**, през който турците много често преминават и опустошават тази страна и я покоряват, с изключение на Модон и някои малки скалисти места, които са под венецианска власт. Модон е град разположен в Ахая, на континента, близо до територията на турците, които отиват там, заедно с християните, на **седмичните пазари**”²². Както личи от този текст, освен производството на прочутото вино малвазия, друг аспект от икономиката на тази област е търговията – с посочените от Брайденбах седмични пазари, в които участват християни и мюсюлмани.

Описанието на Пелопонес продължава по следния начин: „В Морея, отляво, между Модон и Корфу, има един град, укрепен и заобиколен от стени и подчинен на турците, и се нарича **Аркадия** (днес Кипариса). В центъра си има един хубав кастел и е отдалечен от Модон на 50 мили. Недалече има и друг град, който се нарича **Корона** (Корон) и е отдалечен от Модон на 18 мили и той е в турски ръце. После има друг град, наречен **Наполи да Романия** (Навплион), който е отдалечен на 200 мили от Модон и на 100 от **Камелиане** (Каламата), после е град **Малвазия** (Монемвасия), която е отдалечена на 30 мили от Камелиане, заедно с

---

²⁰ **Soulis, G.** The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages. – *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 15, 1961, 141 – 165; esp. p. 154.

²¹ Християни с гръцки ритуал и с арабски език.

²² **Bernhard von Breydenbach.** *Peregrinationes.*, p. 29.

кастелът е под венецианска власт. После един друг град, *Саксемилио* (Хексамиллиона?), отдалечен на 150 мили от Модон. Няма други градове в *Морея*²³.

Текстът на Брайденбах описва и нос Малеа, един труден за корабоплаване участък, отбелязван по същия начин и от други пътешественици.

„Малеа е един скалист нос на Гърция и се простира на 5000 крачки вътре в морето, около който вълните се блъскат така вихрено и с толкова сила, че корабите искат да се отдалечат на двойно разстояние и да сменят пътя...“²⁴

Следващите редове в *Перегринатиото* са посветени на прочутото малейско/критско вино – малвазия, което подобно на Пиетро Казола, Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци, Феликс Фабри и редица други поклонници, е обект на интерес и от Бернард фон Брайденбах²⁵. „В основата на Малеа е градът *Малвазия (Монемвасия)* в съседство на която расте великолепната лоза, която наричат малвазия. От това вино народът трансформира името на виното от Крит, което сега навсякъде се нарича малвазия, обаче не е от Малвазия, а от Крит или Кандия или Модон. Пилотите на корабите отказаха да влязат в пристанището на Малвазия, защото казаха, че се обитава от най-лошите гърци, така предпочетоха да обърнат корабите към Цикладските острови, срещу много море, и казаха, че тази планина се наричана Малеа заради лошотията на хората.²⁶“ Твърде любопитно описание за нрава на

---

²³ Ibid., p. 30.

²⁴ Ibid., p. 248.

²⁵ За виното вж. **Попова, Ив.** Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в. – *Mediaevalia*. . Специално издание. Сборник в памет на доц. Д-р Георги Сотиров. . С., 2011, 348-363. <http://www.mediaevalia.eu/>

²⁶ **Bernhard von Breydenbach. *Peregrinationes.***, p. 249.

гърците, което обаче срещаме у още един автор, Феликс Фабри, но с оглед на факта, че двамата с Брайденбах участват в едно и също пътуване, очевидно имат и сходни наблюдения²⁷.

Това са само някои интересни откъси от сведенията на един европейец от края на XV в. за Балканите. В тях ние откриваме отразен светогледа на западния човек и представата му за хората от Изтока; откриваме отразени познанията по история, митология, класическа древност и християнско вероучение, по география и етнография на ренесансовия човек. Тези интересни данни на Бернард фон Брайденбах за Балканите са в по-голямата си част исторически верни, дело на непосредствени наблюдения и личен опит, събрани по дългия път от Западна Европа през Балканския полуостров към Св. Земя. Тези западни щрихи от битието на Балканите през XV в. допълват културно-историческата картина на полуострова и допринасят за по-пълното опознаване на балканската действителност.

---

²⁷ **Fabri, Felix.** Galeere und Karawane: Pilgerreise ins Heilige Land, zum Sinai und nach Ägypten 1483. Die Übersetzung besorgten Herbert Wiegandt und Herbert Kraus. Stuttgart, Wien, Bern, 1996, p. 271.

Локалността в живота на българската столица през XX век (Историко-етноложко изследване)

Мира Маркова

В контекста на съвременния динамичен урбанизъм като начин на живот своето място имат и малките градски структури и общности, които разкриват специфичния културен код, носещ белезите на различното и уникалното в едно общество. Тези локални култури в българското градско пространство отразяват ритъма на урбанизационните процеси, протичащи в България през XX и началото на XXI в. Трудният път на българската модернизация след Освобождението от османско владичество е част от превръщането на София в столица, като в този процес европейските градостроителни стандарти се преплитат с националните традиции. Модерните тенденции в градостроителството намират пряко отражение в развитието на централната градска част. Периферията трудно възприема тези тенденции, защото е изградена предимно от преселници, носещи самобитността и традициите на местата, от които идват. В старите софийски квартали се оформя специфична локалност – част от културната мозайка на градското пространство.

Един възможен поглед към характеристиките на локалната култура на София може да бъде потърсен в изграждането и функционирането на квартал Редута. Върху различните етапи от развитието му отражение оказват тенденциите, характерни за общото развитие на столичния град като цяло. Безспорно е и влиянието на политическата конюнктура.

Софийският квартал Редута е неголям квартал и е разположен в източните части на града. На север граничи с кв. Подуяне, на юг – с кв. Гео Милев, на изток – с кв. Слатина. Освобождението заварва това пространство извън границите на града, но много близо до тях. Представлява обширен хълм с ливади и царевични ниви, принадлежащи

към землищата на две тогавашни села – Подуяне и Слатина. Изследваният район много бързо свързва съдбата си с тази на столичния град. Това изглежда съвсем логично, тъй като в представата на старите софиянци околността на града представлява полукръг, който започва от Слатинския редут, прекосява на юг Лозенец, а оттам през Симеоново, Драгалевци, Бояна и Княжево стигал до Горна баня. Тази подкова свързва популярните софийски села и предполага тяхното превръщане в предградия на бъдещия столичен град.

През османския период около редута (важна турска крепост) – припомня в спомените си П. Мирчев – се виждали разпилени на земята турски военни копчета, един голям римски каменен стълб без надпис и орнамент, гилзи – полузарити в пръстта. Човек се спъвал в отломки от тухли от разрушените строежи. Самата табия била извито като полумесец възвишение с място за пет тона. Погледът към града падал въз блесналата със своите девет кубета Бююк джамия (днешния Археологически музей) и черквата „Св. София”. Тръгнел ли оттук към полето, той нагазвал в трева, висока човешки бой... (Мирчев 1979: 59–60).

На 3 април 1879 г. София е обявена за столица на българската държава, като още на 23 февруари 1878 г. са определени градските граници (Георгиев 1983: 5). На изток краен пункт са Слатинският редут и пътят за с. Подуяне. На 2 октомври 1890 г. Градският съвет иска от държавните органи с. Подуяне да бъде присъединено към София, тъй като е станало неразделна част от нея (Георгиев 1983: 9). Това вече е действителен факт през следващата година. С Указ № 1118 на монарха от 16 март 1891 с. Подуяне (с цялото му землище) е присъединено към София „като махала” и от този момент част от района, обект на настоящото изследване, се вписва в живота на българската столица. Подуяне всъщност е първото от околните на София села, присъединено към новата столица, и има

уникалния шанс да бъде неделима част от всички етапи по благоустройството и изграждането на столицата с цел превръщането ѝ в модерен европейски град в съответствие с новата социална функция на града. Във връзка с това през 1907 г. арх. Никола Лазаров предлага първия градоустройствен план за застрояване на центъра на София, където е предвидено включване и на новоприсъединеното с. Подуяне. Този план остава само като идеен проект (Желева-Мартинс 2009: 20). Подуяне с Подуянски редут фигурира в т.нар. „План на София с околността” от 1910 г.

През 1919 и 1924 г. „Литография И. Празе и А. Петров” издава двуезичен (на български и на френски език) „Планъ на София”. В продължение на 7 години, след края на Първата световна война, градът нараства неимоверно, като някои квартали са застроени без план. Към територията на града са прибавени 18 нови квартала, сред които са Слатински редут, Баталйона, Подуенски герен, Хаджи Димитър, Индустиален, Разсадника, Царибродски квартал, Булина ливада, Гевгелийски квартал и др. (Монеджикова 1946: 378). Населението на града от 113 000 до 1918 г. скача на близо 200 000 жители. Но картината на плана от 1924 и 1927 г. говори за изгубен порядък в прокарването на уличната мрежа и нарушаване на компактната форма. Градът се разпростира разпокъсано и безсистемно с доминиране на случайността. С Наредбата-закон за София от 1934 г. се реорганизируют всички общински служби и стопански предприятия. Наредбата-закон съдържа план на София с обозначени строителни зони. По това време градът вече наброява 287 976 души. Застроената площ възлиза на 42 кв. км срещу 15,4 през 1924 г., а заедно с присъединените села – Подуяне, Слатина, Драгалевци, Красно село, Обеля, Надежда, Орландовци и Малашевци – достига до 57 кв. км (Желева-Мартинс, Фърков 2009: 22–23). Интересен факт е, че в Наредбата

от 1934 г. Слатина и Малашевци са обозначени като *предградия* – термин, характерен преди всичко за западния тип град.

В края на 30-те години на XX в. се засилва тенденцията околните на София села да се присъединяват към града като предградия– спътници (Георгиев 1983: 13), които чрез непрекъснатото си разрастване се сливат с градските покрайнини. Тогава другата част на Редута се оформя като квартал. Разбира се, превръщането на бившите селяни в граждани не става автоматично, а е продължителен процес, преминал през различни исторически етапи – неделима част от общото историческо развитие на България през XX в. Спецификата на този процес неслучайно е посочвана от някои автори като една от основните теми в етнологичните изследвания на града (Foster and van Kemper 1980).

В историята на Редута могат да бъдат открити три пикови вълни на заселване: 20-те – 30-те години на XX в., 50-те – 60-те години на XX в. и последните десетина години от нашето съвремие. Всяка една от тези вълни е породена от съдбоносни за българското общество събития.

Двадесетте години на XX в. след края на Първата световна война, са преломен момент в развитието на градската култура в българските земи. Отличават се с начало на демографския преход, общо ниво на модернизация, разчупване на някои традиционни стереотипи в поведението и мисленето на хората, повишаване на общата грамотност, оттам повишаване на изискванията към личностната реализация. Всичко това естествено насочва големи групи население към най-значимото средище на държавата. Столицата става център на стопанския живот в страната, като задава модела на градското строителство. В изследвания квартал се настаняват работници, но и немалко тесни специалисти (счетоводители, финансисти, печатари, учители), които са нужни на променената конюнктура. Работниците отразяват засиленото развитие на

индустрията в София както в предвоенния период, така и след войните, независимо от претърпените политически поражения.

Най-активно заселване на сегашния квартал Редута (с оглед общия брой на заселниците в София) се наблюдава в периода 1928-1929 година. През 30-те години на XX в. кварталът е оформен почти със сегашните си граници. Това личи в градоустройственият план на София от 1938 г.

Този план, дело на германския архитект А. Мусман предвижда градската периферия като застроена с двуетажни еднофамилни къщи със собствени регулирани и благоустроени парцели, в които да могат да се отглеждат и зеленчуци. Визия, до която Редута се доближава много в своето развитие почти до началото на 70-те години на XX в. Макар кварталът като територия да граничи с центъра, организацията на живота му го прави по-близък до периферията. Основната причина се корени в манталитета на жителите му, които, спазвайки градските стандарти изграждат междуличностни отношения, характерни по-скоро за малка, относително традиционна общност.

Вторият, много масиран, приток на население към Редута се осъществява през 50-те – 60-те години на XX в. Тогава развитието на квартала е повлияно от държавническият стремеж за бърза урбанизация, която отново засяга най-много столичния град. Според новите политически директиви селският труд губи престиж, освен това е отнета собствеността върху земята, което това довежда до засилена миграция село – град. Множество жители (най-често млади хора) на селата Ихтиман, Кривина, Желява, Бугьовци, Яна пристигат на Редута, защото започват работа като работници в индустрията.

Строителството на язовир „Искър” и отчуждаването на селата Шишманово, Пасарел, Калково през 1949–1950 г. е причина за оформяне на каре от заселници в изследвания квартал, произхождащи именно от тези села. Място за заселване им е предоставено от държавата в качеството на

овъзмездяване за изгубените имоти. Интересно е съпоставянето на тези два типа заселници. За първите миграцията означава социален възход (Колева 2002: 118), докато за вторите тя е принудително пространствено преместване, нарушило естествения им житейски ритъм. Неслучайно втората група заселници запазва силна връзка с традицията като манталитет и световъзприятие, докато първата група нерядко желае да акцентира върху своето самостоятелно развитие, представяно като радикално различно от това на родителите си.

През 70-те години на XX в. се оформя една нова група мигранти – работници в металургичния комбинат „Кремиковци“, които получават ведомствени жилища в появилите се няколко панелни блока в квартала. За тези мигранти, чийто произход е „от цяла България“, миграцията е стопроцентов личностен успех най-вече поради причината, че получават софийско жителство и така мечтаното жилище (след определен период на ползване мигрантите имат право да закупят ведомственото жилище).

Изключително бързото нарастване на населението на София поражда несъответствие между жилищното строителство и нуждите на населението. Предприемат се мерки, които целят известно урегулиране чрез намеса на държавата. Още през юли 1942 г. излиза Наредба за предотвратяване на жилищната криза в София, чрез която се ограничава записването на нови софийски жители (Кираджиев 2010: 126). Подобна наредба излиза и през следващата година. След 1945 г. в редица нормативни актове се засяга въпросът за получаването на временно или постоянно софийско жителство като необходимо условие за безпроблемно установяване в София. До голяма степен това зависи от политическата конюнктура. Основателна причина за получаване на софийско жителство е: назначаване на редовна държавна, обществена или партийна длъжност; спечелване на конкурс в научен или културен институт; практикуване на дефицитна или непривлекателна работа; сключване на брак със софийски жител; гледане

на възрастни родители. С Указ № 51 от 7 август 1990 г. се отменя софийското жителство. Отпадат ограниченията за заселване в града, чието разрастване започва да зависи от естествената миграция на населението, породена от личните предпочитания и общата икономическа ситуация в България.

През различните етапи от своето развитие изследваният квартал успява да запази определени специфични черти, които предпоставят развитието на локалността в градска среда. В пространството на Редута могат да бъдат посочени маркери, чието припознаване ни дава основание да говорим за своеобразна общност, носител на локална култура. Такива пространствени маркери на идентичността са кръчмата, пазарът, училището, читалището, пътят. Маркери, които, от гледна точка на българската специфика, са акценти и при оформянето на вътрешноселищното пространство за всяко едно българско село. Мигрантите (основно от селата) донасят със себе си представата за „правилната“ организация на мястото. Унаследена от традицията, тази представа е поддържана до ден днешен, независимо от коренните промени, които претърпява кварталът.

За носителите на кварталната идентичност кръчмата е „Куцото куче“. Това е мъжкото пространство – място за срещи „на по чашка“, за игра на табла или карти. Названието е търсено нарочно – провокативно, за да привлича. От друга страна, със същото име са няколко „забележителни“ кръчми в Стара София (Костенцева 2008: 235). По този начин се търси приемственост. Макар кръчмата днес да е разрушена, споменът за мястото остава. Той е белег за принадлежност към групата. *„Куцото куче“ е емблематично за Редута – посочва респондент (р. 1968 г.) – там се събираха бащите ни, с тях ходехме и ние като деца. Чувствахме се истински мъже. Който не помни „Куцото куче“, значи не е редутчанин!* Съвременната модерна пицария, изградена на мястото на старата кръчма,

не е по вкуса на „кореняците”. Изглежда прекалено луксозна и претенциозна. Пространството пред това ново заведение обаче продължава да се обозначава като „Куцото куче”. Може да се каже, че заживява отделен живот, базиран на спомена. Оформена е градинка, в която се събират възрастните хора от квартала. Приобщени са и някои майки с деца, живеещи в кооперации, издигнати на местата на старите къщи. Наименованието надживява конкретния обект, за който е създадено. Превръща се в белег за идентичност и квартална принадлежност.

До края на 50-те години на XX в. на Редута функционира още една кръчма, намираща се на дн. ул. „Блага Димитрова”. Казвала се е „При графа”. По думите на респонденти: *... тя беше наследство от преди 9 септември*. Всъщност това е открита бирария и функционира само лятно време.

Нуждата от кръчма като специфично място за общуване на българите, стереотипно наследство от традицията, издига днес едно от новите заведения в квартала до статута на „народна кръчма”. Това е „Старата къща” на ул. „Марагидик” № 21. „Старата къща” е място, в което повечето посетители се познават и се ползват с особено внимание от собствениците. Тези посетители излизат от „групата на анонимните” и се причисляват към „групата на своите”, на „хората от района”. Кварталната кръчма представлява специфична микросреда на неформалното мъжко общуване. Практически развитието на градския живот налага появата на такова място за срещи и разговори.

Отделно от мъжете, жените изграждат своето пространство или пред дома си – на улицата, или на пазара. До средата на 50-те г. на XX в. на ул. „Черковна” става пазар с характерната традиционна търговия основно на селскостопански продукти. На Редута до средата на 70-те има хлебарница на ул. „Велчо Атанасов”, млекарница, но особено място заема бакалията „Евтин пазар” на ул. „Марагидик”. Съществуваща и до днес, тази бакалия е

място за женски разговори, за клюки, за обмен на информация. Собствениците все още допускат и продажба „на вересия”, но само за старите си съквартилци, между които с годините са създали особени междуличностни отношения, базирани на строги правила.

Специфична потребителска култура са изградили по-възрастните жители на квартала, а именно пазаруването в малките квартални магазинчета, независимо че цената невинаги е най-добра. Това е вид противопоставяне на пазаруването веднъж седмично от хипермаркета. В малкото квартално магазинче продавачката познава клиентите по име, знае вкусовете им и всеки остава с впечатлението, че за него е запазено нещо специално. Този тип пазаруване е своеобразен ритуал. Вид борба срещу градската анонимност, създаващ илюзията, че локалната общност все още съществува.

В женско пространство за общуване се превръща в съвременността и поликлиниката. Болестите (и тяхното лекуване) са любима тема в женските разкази. Респондентките с охота разказват за всички кризисни моменти, свързани с преживяно заболяване. Това е специфична женска тема. Така че в поликлиниката жените обменят информация не само за конкретното заболяване, но и за възможностите на народната и алтернативната медицина, обсъждат професионалните качества на един или друг лекар, дават препоръки и поставят оценки. Добрите лекари, макар и да не живеят в квартала, печелят доверието на женската половина от локалната общност (а това в този конкретен случай е равнозначно на доверието на цялата общност) и нерядко биват припознавани като „свои”. Този тип общуване също се противопоставя на градската анонимност, особено в постмодерната епоха.

Специална институция за всяка една локална общност, с ключово значение за нейното функциониране и развитие, е училището. Първото на територията на района е началното училище „Цар Симеон” на ул.

„Кадемлия” № 13 (Кираджиев 2001: 192), в което идват още ученици от гара Искър, Слатина, кв. Гео Милев. Кварталната култура на „редутчани” отделя особено място на сегашния „Техникум по автотранспорт”, бившето училище „Никола Вапцаров”. Мнозина респонденти помнят личното си участие в изграждането на училището – със свои средства и доброволен труд. Построено в края на 40-те години на ХХ в., това училище е емблематично, защото там от 1950 до 1960 г. е учил големият български футболист Георги Аспарухов – Гунди. Респондентка посочва, че е бил ученик на нейната майка – начална учителка: *Мама казваше, че е бил много добър по математика. Бил интелигентен и възпитан.* В училището и днес се пази чинът на Гунди в стая № 112 (боядисан в синьо). Има идея да се създаде малка музейна сбирка, посветена на личността на Гунди и историята на българския футбол. В този контекст привързаността към футболния отбор „Левски” е също белег на кварталната идентичност: *Ние сме левскарите. Друго и не може да бъде, щото Гунди си е наши!* Образът на Гунди до известна степен се митологизира. Той заменя образа на героя от паметта на традиционната общност. Много от респондентите се стремяха да изтъкнат своето познанство с Гунди, като всички обръщаха внимание на кроткия му нрав, дори срамежливост, на неговия талант и отзивчивост към съкварталците. *Дори като стана голяма звезда не забравяше квартала. Идваше в събота, а ние се събирахме край тото-пункта. Много играехме тото – едно, и все се допитвахме до него за изхода на мачовете... а той се усмихваше и много се шегуваше. Не отказваше да поиграе и махленски футбол с нас. Нали сме израснали заедно още от деца.* Конкретният случай е вид акцентирание върху кварталната идентичност и специфичните междуличностни отношения и вътрешноквартални връзки.

В локалната култура на софийските квартали особено място заемат футболните спортни клубове, спонтанно възникнали след Първата световна война. Началото на Футболния клуб „Левски” някои автори

отвеждат в годините непосредствено преди войната (Джунджулова 1986: 70; Попдимитров 1984: 211), когато се основават и футболните клубове „Славия”, „Раковски”, пловдивските „Ботев” и „Левски”, бургаският „Стрела” (Георгиева 2003: 101). В годините след Първата световна война играта се масовизира, като добива популярност сред различни възрастови групи. По думите на П. Мирчев: *... малко след Първата световна война две вносни стихии завладяха София и от тук – цялата страна. Това бяха афро-американският джаз и английският футбол. По буйността на втурването си те напомняха силно заразителни епидемии, които обаче допаднаха много на охотно боледуващите от тях* (Мирчев 1978: 183). Едно от първите футболни игрища в София е между Орлов мост и Военното училище (Георгиева 2003: 101). През 20-те–30-те години на ХХ в. тези клубове постепенно се професионализират.

Махленските клубове остават да се развиват затворени в средата на квартала и почти нямат контакти помежду си. Често коженото кълбо е заменено с парцалена топка, но това никак не влияе на силните страсти. В известен смисъл има идентификация на мъжката част от квартала с махленския футболен отбор.

Общинската управа оценява мястото на тези спортни клубове за социална организация на младежите и още през 1919 г. взема решението при плановете изграждане на кварталите да се предвиждат места за общински игрища (Георгиев 1983: 114). Футболът става неделима част от модерната култура на града. Неговите привърженици оформят неформални сдружения, които често включват хора от квартала. Тези сдружения имат своя организация, изградена йерархия, изпълняват определени ритуали. Те добават още един щрих към локалната култура на градското пространство.

Специфично място във функционирането на изследваната квартална микросфера (Георгиев 1983: 114) е отделено и на основното училище „Антим I”, макар и намиращо се извън пространствените граници на

кварталната общност. Сградата на някогашната V прогимназия „Антим I” е построена през 1912 г. от известните архитекти Г. Фингов и К. Маричков (сега се ползва от редакцията на в. „Новинар” и ОП „Туристическо обслужване”, намира се на ул. „Оборище” № 44). От протоколите от заседанията на Столичния общински съвет за 1930 г. разбираме за основанията началното училище да прерасне в V прогимназия¹. Именно там по-издигнатите и амбициозни младежи от Редута получават образованието си до 1944 г. Има и учители, преподавали там. В този контекст се отличава групата на жените, упражнявали учителската професия през 30-те– 40-те години на XX в. С будна гражданска съвест, тези жени участват в борбата за еманципация. Отрязват си например косите, участват в демонстрации, изказват се за правото на жената да гласува (Якимова 2010: 75). *Мама беше учителка, и леля беше учителка. Имаха голям авторитет. Познаваше ги целият квартал. Не знам дали защото бяха начални учителки, или заради нещо друго... но бяха много уважавани. Учителството тогава не беше като сега. Леля ми и вуйчо ми с две учителски заплати успяха къща да вдигнат тук, на „Редута”, и да изучат за висше и трите си деца.*

Читалището „Отец Паисий” е определяно от респондентите като „най-старата обществена сграда на Редута”, съградена в края на 40-те – началото на 50-те години на миналия век със собствени средства на живеещите в квартала. Иначе като институция читалището съществува още от средата на 20-те години на XX в. По силата на Закона за народните читалища от 28 март 1927 г. е обявено за „квартално”². Първоначално се е числяло към народното читалище „Алеко Константинов”, намиращо се на ул. „Оборище” № 73, основано на 16 септември 1897 г. от група печатарски работници. Читалище „Алеко Константинов” е едно от първите в столицата. При основаването се именува „Махленско подуянско читалище

„Алеко Константинов” под председателството на Груйо Ганчев. Съвременната постройка на читалището е от 1924 г.³

В очите на локалната „редутска” общност, нейното местно читалище „Отец Паисий” (въпреки първоначалното си несамостоятелно съществуване и управление) има висок статут. От една страна, то влиза в категорията „нашето читалище” и е възприемано като неделима част от кварталната идентичност. От друга страна, се превръща в място за културна изява на общността. През годините се обогатява библиотеката, появява се киномашина. Последният факт издига престижа на целия квартал сред другите съседни. Респондентка отбелязва: ... *когато бях момиче* (става въпрос за началото на 50-те години) *от Слатина сме идвали на кино в читалището „Отец Паисий”. Беше истинско преживяване. Няма съмнение – това беше емблемата на Редута.*

В читалището още от края на 30-те години на ХХ в. е поставен и радиоприемник. Безспорно това е постижение, като се има предвид, че Радио София започва редовните си предавания през 1935 г., когато замества предаванията на първото любителско „Родно радио” (Георгиев 1983: 274). Радио се слуша често групово. По този начин особено мъжете сплотяват своята неформална общност. Читалището отново потвърждава функцията си на средишно място за общността в онази епоха.

Устойчивостта на читалищната институция е в съзвучие с наложената ѝ още от Възраждането особена роля в живота на всяка една локална българска общност. Българското читалище е своеобразен културен феномен. То безпроблемно се адаптира към изискванията на всеки нов период от историята на българския народ и държава (Маркова 2007: 316). Респонденти посочват, че в началото на 50-те години в редутското читалище са се преподавали чужди езици, което е рядкост дори за столичния град като цяло. Подобни курсове има и в читалище „Алеко Константинов” (Златарски 2009: 100). Не е изключено преподавателите да

са едни и същи, а и по този начин отново се препотвърждават старите връзки между двете читалища. През годините в читалище „Отец Паисий” действа драматичен състав, мандолинен ансамбъл, единственият в София момчешки ансамбъл на свирещи на устна хармоника, различни кръжоци по изящни и приложни изкуства. В края на 40-те – началото на 50-те години на ХХ в. читалището организира огромяване на част от жените - домакини в района, които не са можели да четат и пишат.

Читалището и днес е един от топосите на локалната идентичност. Според Г. Георгиев то, заедно с местните спортни клубове, поема част от функциите, които изпълнява махалата в традиционното общество (Георгиев 1983: 115). В съвременността ни читалището допуска (за разлика от Църквата и училището, например) нови форми на културна, стопанска и развлекателна дейност (Internet клубове, копирен център). Това му позволява да оцелее структурно, въпреки днешното тежко финансово състояние. Съвременните проблеми на читалище „Отец Паисий” са известни на повечето „истински редутчани”. През май 2010 г. е проведено отчетно-изборно събрание, което получава широк отзвук сред съкварталците. Поради проблеми с настоятелството в крайна сметка вече (от есента на 2010 г.) се „събира” алтернативна библиотека на доброволни начала. На пръв поглед - дребен проблем, но значим за живота на локалната общност. Доказващ, че все още общността съществува, макар и с променени параметри.

Пътят е важен пространствен маркер, който често бележи границата на „своето” пространство за всяка една локална общност. При формирането на изследвания район от значение е изграждането на пътната мрежа от вътрешнокварталните улици. Всички респонденти пазят спомен за етапите по благоустрояването ѝ и за свързаните с това лични преживявания: *...учех в Икономическия техникум. Ама тогава (средата на 50-те години) Редута беше само кал. Единствената навирана улица беше*

дн. „Велчо Атанасов”. *Газиш кал и това си е! И като отивах на училище, за да не пристигам там кална, първо обувах едни гумени галоши. Баща ми ме изпращаше до началото на павирана улица. Там събувах галошите, а той ми даваше да обуя обувки.* Респондентка (р. 1937 г. с висше образование), заселена на Редута през 1961 г., след сключване на брак, също споделя с аналогичен смисъл: *Аз дойдох от бащината ми къща на „Волгоград”, заварих доста кал, но имаше и павирани улици. Такава беше и улицата, на която живеех – „Симеон Славов” (дн. „Марагидик”). Спомням си, защото токчетата на обувките ми непрекъснато потъваха между наветата.* Решението за павирането на улиците е взето от Столичния общински съвет още през 1930 г.²¹ Историческите превратности отлагат във времето тази задача. Днес павираните улици се възприемат като един от белезите на локалната неповторимост на района. „Старите редутчани” с мъка констатираят постепеното изчезване на „паветата”. Това, според тях, е свидетелство за необратимите промени, на които е подложен кварталът през последните петнадесетина години.

Състоянието на пътната мрежа е един от белезите на цялостната модернизация на София. Като първи етап на тази модернизация може да бъде посочено пускането на електрическия трамвай в столицата на 15 януари 1901 г., чиято мрежа е разработена от германския инженер Клингенберг. На 4 март 1901 г. трамвайната линия достига до жп гара Подуяне, което е събитие за изследваната общност. През 1929 г. линията е разширена и обновена. Много от по-възрастните респонденти възприемат тази линия като „редутска”, макар тя фактически да не влиза в териториалния обхват на района: *...като си свършихме къщната работа или като немахме какво да правим, отивахме да се повозим на трамвайо. Сядахме и обикаляхме с него от първата до последната спирка.* В по-широк контекст, при изграждането на градската инфраструктура, трамвайната линия е използвана за успешното включване към

пълноценния градски живот на хората от предградията и покрайнините (Mulder 2007: 133–134). През 1936 г. е прокарана единична трамвайна линия от гара Подуяне до моста на Слатинска река. Линията е известна като № 10. Има дължина 1,6 км и времетраене на пътуването 22 мин. През 1938 г. общата експлоатационна дължина на трамвайните трасета в София е 38,7 км (Кираджиев 2001: 85). Мотрисите и ремаркетата все повече се подобряват. Седалките са двойни от едната и единични от другата страна. Всяка мотриса и ремарке се обслужват от кондуктор, който продава билети и със звънец сигнализира на ватмана кога трамваят може да потегля. Средната скорост на движение е около 10 км/ч. По линия № 3 Подуяне – Захарна фабрика ремаркетата се наричат „лодки”, защото имат само една врата в средата (Кираджиев 2001: 86). Дължината на линията е 5,3 км. През 1939 г. „редутчани” използват още линиите ул. „Търговска” – кв. Подуяне, паметникът на Васил Левски – с. Слатина, кв. Красна поляна – Кавалерийските казарми, т.е. Редута.

Изследваната квартална общност има отношение и към самата гара Подуяне – един от основните ѝ комуникационни възли. Гарата в следвоенния етап от развитието на столицата е сред централните междуградски транспортни ядра. Използвана е и за пренос на товари. Гарата е преустроена през 1935 г. по проект на арх. П. Калчев, когато получава сегашния си вид (Желева-Мартинс 2004: 185).

Ключова пътна артерия за „редутчани” е и Околовръстната жп линия (дн. бул. ”Ситняково”). Нейното изграждане започва към края на първото десетилетие на XX в. и завършва към началото на 30-те години на същото столетие (Георгиев 1983: 59). Основното предназначение на тази пътна артерия е да подпомага развитието на фабричната промишленост в източните и югоизточните райони на столицата. За „редутчани” обаче Околовръстната жп линия е границата, която затваря тяхното усвоено пространство. От нея в западна посока започва пространството на „големия

град”, възприемано с известни резерви и маркирано като „чуждо”. И днес за жителите на Редута, които определят себе си като „кореняци”, бул. „Ситняково” е разделителната ос между „своето” и „чуждото” пространство. Факт, показващ, че някои представи от миналото не се подчиняват на логиката на съвременния живот и продължават да се възпроизвеждат, превръщайки се в стереотипи.

При дефинирането на кварталната идентичност свое място има и представата за сакралното. То се изразява най-вече в почитането на местната църква. Такава е слатинската църква „Св. Троица”, която редутчани припознават като своя: ... *църквата ни беше една* (т.е. обща). *Добре, че я запазиха при комунизма. И гробищата ни беха общи. Намираха се на мястото на дн. спортна зала „Фестивална”. Като ги разтурих, а ни дадох парцели на „Малашевци”*. До 1944 г. храмовият празник се чества като събор на жителите на Слатина, а след оформянето на Редута като квартал съборът е припознаван като свой и от неговите жители.

По-голямата част от българите (продукт на традиционното общество, каквито са повечето от мигрантите, формирали Редута) осмислят Църквата по-скоро като архитектурна даденост, отколкото като институция. Според същността на християнското учение Църквата е Богочовешки организъм, чиято глава е Иисус Христос. Народът обаче гледа на Църквата като на „самоизработена” институция, резултат от църковната борба през Възраждането. Почита я, подчертавайки главно етноопределящата ѝ функция. Казано по друг начин – религиозното у българина е подчинено на националното. Църквата е първо българска, а след това православна. Характерен нюанс е, че за всяка една локална общност местната църква е „уникална и неповторима”, извор на гордост и самочувствие. Жителите на Редута не правят изключение от това правило.

Изследваната локална култура на софийския квартал Редута отразява спецификата на урбанизационните процеси, протичащи в България през

XX и началото на XXI в. Все пак, въпреки динамиката на тези процеси, локалната култура проявява относителна устойчивост, дори способност да се възпроизвежда и с това предизвиква интереса на изследователя. Относителната ѝ стабилност се дължи на доказаната жизнеспособност на самата квартална общност, постигната в процеса на нейното историческо развитие. Институции като училището, Църквата, читалището, спортните клубове са (историческата) обосновка на тази стабилност, а също и гаранция за бъдещото (успешно) функциониране.

Много изследователи твърдят, че модерният град предполага анонимност на социалните отношения, но според А. Гидънс, например, именно модерната градска среда стимулира разнообразие и интимност в периферията (Гидънс 2003). Българският пример показва сложността и многообразието на градската култура като анализът на микроисторията разкрива различното и неповторимото при интерпретирането на заложените модели.

Бележки:

1. СДА, фонд 1К, оп. 1, а. е. 536, л. 47.
2. Пак там, а. е. 455, л. 216 – 217.
3. За построяването на съвременната постройка на читалище ”Алеко Константинов” през 1924 г. се отпуска заем в размер на 200 000 лв. Помощи за сградата дават още проф. д-р Йосиф Фаденхехт – 15 000 лв., цар Борис III – 6 000 лв., княгините Надежда и Евдокия – по 1000 лв, г-н Площевков – 6000 лв., г-жа Рада Атанасова – 5 000 лв. Личат още имената на Димо Казасов, Николай Райнов, Дончо Палавеев. Предприятие „Гранитоид” безвъзмездно предоставя цимент на стойност 17 800 лв.

Литература:

Георгиев, Г. 1983: София и софиянци 1878–1944. С.

Георгиева, Б. 2003: Спортът в български град (края на XIX - средата на XX в.).- Във: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски” – ИФ, Т. 93-95, 69-118.

Гидънс, А. 2003: Социология. С.

Джунджулова, И. 1986: Летопис на спортната слава на дружество за физкултура и спорт „Левски – Спартак”. С.

Златарски, А. 2009: Софийската улица „Оборище”. С.

Желева-Мартинс, Д. 2004: Градоустройствени паралели: България и светът. Хроника. С.

Желева-Мартинс, Д., Юлий Фърков 2009: История на българското градоустройство XIX–XX век. Първа част диахронни анализи. С.

Кираджиев, С. 2001: София каквато е била 1878–1943. С.

Кираджиев, С. 2010: София каквато беше 1944–1989. С.

Колева, Д. 2002: Биография и нормалност. С.

Костенцева, Р. 2008: Моят роден град София в края на XIX – началото на XX век и след това. С.

Маркова, М. 2007: „Пътят към себе си” (обществени и културни промени от двадесетото столетие в едно българско село през призмата на семейството и селището). – В: История на пътя. Сб. доклади на дванадесети Понтийски четения. Варна, 9–10 юни 2006. Варна, 2007, 310–318.

Мирчев, П. 1978: София тъжна и весела. С.

Мирчев, П. 1979: Книга за София. Събития, случки, спомени. С.

Монеджикова, А. 1946: София през вековете. С.

Попдимитров, Д. 1984: История на футбола. С.

Якимова, М. 2010: София на престолюдието. С.

Foster, G., Robert van Kemper 1980: Anthropological Fieldwork in Cities. – In: George Gmelch, Walter Zenner (eds.), Urban Life. Readings in Urban Anthropology. New York, 315–327.

Mulder, M. 2007: Trams and the Regeneration of Brownfield Sites. – In: Landger, Marsel and Wilfried Endlicher (eds.), Shrinking Cities: Effects on Urban Ecology and Challenges for Urban Development, Frankfurt am Main, 133–143.

Local Culture in Bulgarian Capital' s Life during 20 c. (Historical and Ethnological Research) (Summary)

Mira Markova

The idea of this research was provoked by the variety of modern city life. The diversity of Sofia's quarters raises a number of questions connected to the mentality of their inhabitants, to the level of adaptability to the surrounding area and to the influence of the tradition. A possible answer to these problems can be found in the peculiarities of the local (quarter) identity.

It is the life of an old Sofia's quarter – Reduta- that serves as an empirical basis of the research. The inhabitants of the quarter form the specific community with links and attitudes based on the memory and the contemporary existence as well.

The local culture is characterised by specific relationships, by specific preference to a definite area which is recognized faultlessly only by the bearers of this culture. Being in the field of Urban Ethnology this local culture has the measurements of the quarter identity. The latter term expresses more precisely the meaning and the characteristics of this local culture.

Градовете по Долни Дунав през XIV в. – зона на мултикултурно пространство

Александър Заралиев

В настоящия доклад бих искал да представя делтата на Долни Дунав като зона на мултикултурно присъствие. Ще се спра основно на генуезките колонии в делтата на Дунав като Вичина, Килия, крепостта Ликостомо и северното пристанище Маврокастро, а също ще се опитам да проследя такива центрове като Исакча и връзките на делтата с други по-големи търговски центрове. В началото бих искал да припомня, че установяването на морската империя Генуа в Черно море, е благодарение на съюзния договор от Нимфайон с Михаил VIII Палеолог от 13 март 1261 г., което е логичен резултат на експулсията на Генуа от Акра през 1258 г. Този договор предоставя възможността на Генуа да контролира търговските пътища в Черно море, като извършва бартери, разменяйки подправки и източни и западни тъкани срещу стоки от първа необходимост (най-вече жито, пшеница и просо, на които е богатата делтата на Дунав) и други стоки като восък, едър рогат добитък и осолена риба; осъществява и посредничество в търговията с роби (всички енециански републики са посредници между робските пазари на Златната орда, т.е. Северното черноморие и мамелюците в Египет). Първото сведение за робска търговия е от 1246 г. Разбира се, техните големи приходи от гореспоменатите стоки се дължат на монополното обслужване на населението на Константинопол, а в късния XIV в. някои от тези стоки се пласират и в самата Генуа. Може да си дадем кратка представа за популацията на региона като имаме предвид, че посредничеството, което осъществява Генуа в робската търговия, е препродажбата на гърци, българи, руси и вероятните предшественици на румънците.

Бих искал първо да се спра на града Вичина, който е първият в който генуезците основават своя колония¹ още по времето на Михаил VIII Палеолог (1261-1282). Не е точно установено в днешно време къде се намира Вичина и редица автори смятат, че тя се припокрива с монголския град Исакча. Името на Вичина се среща и в търговски документи и морски карти от XIII - XIV в., които дават и единствените по-точни сведения за локализацията на града, който, според редица италиански морски карти (на Пиетро Висконте от 1321, на Марино Санудо от същата година, на Г. Солери от 1385 г. и др.) бил разположен върху дунавски остров². Някои портулани от XIII-XIV в. дават възможност за по-точното локализиране на острова. Така в един от тях Дунав е наречен “реката на Вичина”, като в текста е уточнено, че до пристанището му е можело да се стигне по всеки от петте ръкава, през които тогава той се е вливал в морето, като затова е трябвало да се изминат 200 мили по течението му, тръгвайки от началото на ръкава Аспера.³ Вичина има гръцки епископ през втората половина на XIII в., а също така плащанията се извършват с византийски хиперперони – Нурергерон (златни монети). Така в края на XIII в. имаме процъфтяваща генуезка общност, която е под властта на консула.⁴ Пшеницата е основната експортна стока на пристанището, за която генуезците плащат във фини тъкани (основно ломбардски сукно) и по-рядко подправки. Други техни текстилни бартери включат коприна от Никея и лен от Туркестан и Бохара.

---

¹ **Deletant, D.** Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century. – In: *The Slavonic and East European Review*, Vol. 62, No. 4 (Oct. 1984), 515.

² **Тодорова, Ел.** Вичина, Килия и Ликостомо. – В: *Български средновековни градове и крепости*. Т. I. Варна, 1981, 219-220.

³ Пак там, 222-223.

⁴ **Deletant, D.** Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century. – In: *The Slavonic and East European Review*, Vol. 62, No. 4 (Oct. 1984), 515.

Точно този период, края на XIII - началото на XIV в., при възникналата война между хановете Токту и Ногай (1299 г.), се отваря възможност на Теодор Светослав да придобие Бесарабия (делтата на Дунав до Маврокастро (Акерман)) – 1300/1301 г. и вероятно той изисква мито от генуезките колонии в делтата на Дунав, което откриваме в генуезки документи от този период. От документ от 14 февруари 1317 г. научаваме, че генуезкият подеста е задължен да забрани всякаква търговия на генуезците с жито от Анхиало и Варна. След смъртта на Теодор (1321 г.) териториите между Дунав и Днестър преминават в пряк контрол на татарите. Според “Житието на Йоан Нови” от Григорий Цамблак около 1230 г. Маврокастро е под пряка татарска власт. Тук бих искал да направя една интерполация, че още от началото на XIV в. функционира татарска монетарница, която сече монети с тамги на хановете Токту и Узбек (1313–1341). Тези монети съдържат и християнски кръстове, гръцки или латински надписи. В този смисъл те очевидно обслужват нуждите на местното християнско население – българи, гърци, генуезци и др. Също така не бива да забравяме, че на север от Дунав аланското присъствие е осезаемо, което откриваме най-вече в името на град Яш, по-късно столица на княжество Молдова, поради това, че в изворите аланите са наричани “яси”.⁵ Голям брой от тях се изселват във Византия, защото са врагове на хан Токту (1290–1313). Интересно е сведението относно състава на населението в Бесарабия на арабския географ Исмаил Абул-Фида, че покрай бреговете на Днепър и до Крим “се намират много селища на българи и тюрки”.⁶ Но нека да се върнем на пристанището Вичина. Изглежда, че след средата на XIV в. неговото значение за търговията намалява. Въпреки татарската доминация генуезците не напускат Вичина и

---

⁵ Павлов, Пл. България, Златната Орда и куманите (1242 - около 1274 г.). – В: Векове, 1989, кн. 2, 115–116.

⁶ Пак там, 120.

това е видно от документи от 1351 г., където има изисквания да плащат данъци на дожа на Генуа. От византийски документи научаваме за преместването на митрополията от Вичина във Влахия през 1359 г.

Може би основната причина за напускането на града от генуезците е свързана най-вече с установяването на нов силен център в Килия. Той е по-близо до морето и осигурява по-лесен достъп на генуезките кораби, по-лесно защитим е чрез своята крепост на остров Ликостомо отколкото уязвимата по суша Вичина. Георги Атанасов твърди, «че Килия и Ликостомо са едно и също или най-малкото две структури на един и същи център.⁷ Все още в науката не е напълно изяснено сведението от дарствената грамота на унгарския крал Бела IV, че Ордена на хоспиталиерите от Йерусалим получава през 1247 г. земите от Турну Северин до Дунавската делта заедно с риболовни права в нея. Тази грамота или е с цел да бъдат отвоювани тези територии или по-скоро има пожелателен характер. Не бива да забравяме и нещо друго - през 1340 г. по византийско внушение айдънските турци на бей Омур преминават със своя флот Проливите и опустошават българското Черноморие. Турският емир достига и разграбва Килия в Дунавската делта.

Поредица от кампании срещу Златната орда, водени от Унгария, Полско-Литовското кралство и московските князе, водят до чувствително отслабване на татарската държава. Редица учени изтъкват битката между Великия литовски княз Олгерд (Алгирдас) и Златната орда през 1362 г. при Синие води (река Синюха, Украйна) като решаваща за татарското отстъпление в региона, но до 70-те години Златната орда владее Маврокастро.

Въпреки татарското отслабване почти две десетилетия генуезката колония е заплашена от деспот Добротица, който води упорита война с

---

⁷ Атанасов, Г. Добруджанското Деспотство. Вл Т. 2009, 99.

тях, включително и тежки морски сражения, в които за първи път български владетел показва завидни бойни умения по море. Например в едно сражение той пленява два генуезки галеона, разбира се, с военнотехническата помощ на съперника на Генуа – “морската империя” Венеция.⁸

Килия признава властта на татарите и изплаща своите налози на официално за Златната орда валута (аспери – asperi и соми - sommi). Много интересни сведения за града научаваме от генуезкия нотариус Антонио ди Понцо (Antonio di Ponzio). Според него в града съществува освен консул, банки на Лоренцо Бустарино (Lorenzo Bustarino) и Джорджо ди Кавегия (Giorgio di Chavegia), няколко къщи на генуезки аристократи, също така и гръцка църква. Заедно с имената на членовете на генуезката общност откриваме и гърци, татари, арменци, унгарци и вероятно румънци (ако названието “ромеча” - romescha се отнася за тях; според Денис Дилитънт това би било едно от най-ранните сведения за румънски език, които откриваме в документ от 1360 г.⁹)

Крепостта Ликостомо е добре уредена в последната четвърт на XIV в. и представлява силна морска база на генуезката търговия. Тя притежава циталела, защитена с ров. В нея има сграда на администрация, представена от консула и неговите подчинени и канцеларията на губернатора, а също и две църкви, посетени на св. Франциск и св. Доминик. В крепостта има малък гарнизон от лигурски наемници с цел защита на основната база за търговия на Генуа. В сравнение с Килия в Ликостомо консулите и губернаторите са членове на известни генуезки фамилии. В генуезки документи от 1358 г. откриваме, че от генуезкия квартал в Константинопол

---

⁸ **Атанасов, Г.** Добруджанското Деспотство. Вл. Т. 2009, 103.

⁹ **Deletant, D.** Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century. – In: The Slavonic and East European Review, Vol. 62, No. 4 (Oct. 1984), 521.

Пера за Генуа отпътуват 674 хиляди тона жито, докато от Анхиало само 57 хиляди. Разбира се, трябва да отчетем и започващата турска инвазия в Тракия. Друга основна експортна стока е виното. Град Ликостомо успява по време на войната с Добротица да въоръжи плавателен съд за своя защита.

Малко по на север от делтата на Дунав е друг генуезки порт, наречен Маврокастро или Монкастро (на френски и италиански). Първо сведение за него като генуезко пристанище имаме от 1290 г. Въпреки това градът никога не развива административно присъствие под формата на консулство. Процъфтява чрез търговия през XV в. като вероятно през 1386 г. преминава ръцете на молдовския воевода Петро Мушат (1377-1391). След този период следва няколко десетилетна борба между Молдова и Влахия за града, в която прозират интересите на техните сюзерени, съответно Жечпосполита и Унгарското кралство. Разцветът на Маврокастро е прекъснат от завладяването през 1484 г. от отоманските турци.

Литература

Атанасов, Г. Добруджанското Деспотство. Вл. Т. 2009.

Балкански, Т. Трансилванските (седмиградските) българи. (Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопографии). В. Търново: ИК "Знак '94", 1996. Също: Книги за Македония, б.г. <http://www.promacedonia.org/tb2/index.htm> (01.06.2009).

Балкански, Т., Парзулова, М. Задкарпатските българи. В. Търново, 1996.

Владимиров, Г., Павлов, Пл. Българите и Златната Орда. София, 2009.

Гюзелев, В. Очерци върху историята на българския североизток и Черноморието : Края на XII - началото на XV в. / Васил Гюзелев. - София : Боролина, 1995.

Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII - XV в.) : В австр. ръкоп. сборки и архиви : Т. 1 - / [Събр., обраб.] Васил Гюзелев ; Прев. - София : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1994.

Димитров, Хр. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998.

ЛИБИ – Латински извори за българската история. Том V/I, София, 2001.

Павлов, Пл. ЗА СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО ПРЕЗ XIII-XIV В.: http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/za.htm

Павлов, Пл. България, Златната Орда и куманите (1242 - около 1274 г.). – В: Векове, 1989, кн. 2, 24-33.

Тодорова, Ел. Вичина, Килия и Ликостомо. – В: Български средновековни градове и крепости. Т. I. Варна, 1981

Латиница:

Berend, Nora. Hungary, “The gate of Christendom”. –in: Medieval frontiers: Concepts and practices / Ed. by David Abulafia, Nora Berend. - Aldershot : Ashgate, 2002, 195- 216.

Deletant, D. Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century. – In: The Slavonic and East European Review, Vol. 62, No. 4 (Oct. 1984), 511 – 530.

Deletant, D. Moldavia between Hungary and Poland, 1347-1412. - In: The Slavonic and East European Review, Vol. 64, No. 2 (Apr., 1986), pp. 189-211

Perlbach, Max. Der deutsche Orden in Siebenbürgen. - In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXI Band, Innsbruck 1905, S. 415 - 430.

Теренно проучване на средновековните паметници в гр. Никопол (23-25. 06. 2011)

Ангел Николов
Георги Димов

В рамките на изследователския проект „Мултикултурното пространство на балканския град в прехода от средновековие към модерност” (финансиран по дог. № 97/ 15. 04. 2011 от НИС на СУ „Св. Климент Охридски) през периода 23-25. 06. 2011 г. беше проведено теренно проучване, което имаше за цел да установи какво е състоянието на средновековните паметници в гр. Никопол и да набележи някои перспективи за тяхното по-нататъшно изследване, опазване и експониране.

През средните векове Никопол е един от най-значимите укрепени градове на Втората българска държава по р. Дунав, който след завладяването на Търново от османците 1393-1395 г. става последна столица и лобно място на цар Иван Шишман (1371-1395). Разбира се, не може да бъде подминат и фактът, че Никополската битка през есента на 1396 г. ознаменува не само краха на последния мащабен европейски кръстоносен поход, но и гибелта на Видинското царство – последната опора на българската средновековна държавност.¹

През епохата на османското владичество градът продължава своето развитие и се превръща в център на Никополския санджак, чийто обхват до голяма степен съвпада с границите на Търновското царство от епохата на неговия зalez. Последното обстоятелство обяснява защо в европейската историческа, географска и пътеписна литература от XV-XVIII в. понякога

---

¹ Кузев, А. Никопол и Холъвник. – В: Български средновековни градове и крепости. Т. I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Съст. А. Кузев, В. Гюзелев. Варна, 1981, 128-130; История на Никопол от древността до 1944 г. Плевен, 2004, 50-59 (В. Гюзелев).

той е сочен като главен град на България (“metropolis Bulgariae”, “metropolis Bulgarorum”).²

Обр. 1. Панорамен изглед към северния склон на средновековната крепост Калето в гр. Никопол

По това време Никопол е не само важно административно и военно средище на Османската империя, но и голям търговски център с пъстро население и разнообразна конфесионална ориентация: турци, българи,

---

² Ioannes Cuspinianus De Turcorum origine, religione, ac immanissima eorum in Christianos tyrannide. Antverpiae, 1541, f. 24r: “Sed quum a Nicopoli (quae Metropolis est Bulgarorum) ductaret exercitum”; Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Adiecta est in fine, eiusdem autoris funebris Oratio Sigismundi regis uitam compendiose complexa. Basyleae, 1555, p. 480: “Ad Nicopolim, quae metropolis Bulgariae est... uenit ad regem Vuladus, qui & Dracula, palatinus Transalpinae Moldauiae”; Simon Schardius, Historicum opus, in quator tomos divisum. T. I. Basyleae, 1574, p. 494: “Hinc uenitur ad urbem Nicopolim, Bulgariae metropolim”; Antonii Bonfini Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. Francofurti, 1581, p. 460. 31: “Quum ad Nicopolim Bulgarorum metropoli peruenisset”. Същата представа е отразена и в бележките на немския пътешественик С. Нигел, посетил града през 1699: Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII – средата на XVIII в. Увод, подбор и коментар **М. Йонов**. С., 1986, с. 95. Следва обаче да се отбележи, че през XVI-XVII в. в европейската печатна литература определението “metropolis Bulgariae” много по-често е отнасяно към Охрид (като столица на българските царе и седалище на архиепископа на цяла България) или София (където през османската епоха резидира бейлербегът на Румелия). Общо за съдбата на Никопол през XV-XVI в. вж. История на Никопол..., 76-88.

павликяни, дубровнишки търговци (до края на XVII в.), сефарадски евреи, власи и др. Достатъчно е да се отбележи, че с дунавския град по един или друг начин са свързани редица ярки личности от тази епоха: известният еврейски юрист Йосеф Каро (1488-1575) /Обр. 2/; Тодор Балина, никополски първенец и един от главните организатори на Търновското въстание от 1598; Филип Станиславов, пръв епископ на Никополската католическа епархия, заемал тази длъжност през 1648-1663 г. и публикувал през 1651 г. в Рим първата българска печатна книга – “Абагар”.

Обр. 2. Съвременен паметник на Йосеф Каро (1488-1575) в центъра на гр. Никопол.

През XVIII в. значението на Никопол като административен и търговски център постепенно намалява, а през 1810-1811 г. градът е опустошен по време на бойните действия между руските и турските войски и неговите укрепления са взривени през пролетта на 1811 г. по заповед на ген. М. И. Кутузов.

Днес гр.Никопол има едва ок. 4000 жители население и е център на община в Северна България (Плевенска област).

По време на нашето теренно проучване бяха посетени всички по - значими културно-исторически обекти на територията града и в неговите близки околности. С оглед на конкретните цели на нашето проучване, тук ще се спрем само на онези паметници, които се отнасят към средновековната епоха.

Никополската крепост („Шишмановото кале“) е разположена на скално възвишение западно от центъра на съвременния град, над пристанището и ферибота, който свързва Никопол с румънския бряг на р. Дунав при гр. Турну Мъгуреле. През 1967-1990 г. под ръководството на Е. Манова (НАИМ) и на М. Аспарухов (ИМ – гр. Плевен) тук са проведени (с прекъсвания) археологически проучвания, които частично разкриват историята на крепостта от античността до епохата на османското владичество.³ Необходимостта от продължаване на разкопките на Калето, както и на свързаното с него чрез крепостни стени средновековно пристанище в подножието на крепостното възвишение (в зоната на градската градина между автогарата и ферибота), се признава от всички досегашни изследователи, като следва да отбележим сериозните неясноти относно съдбата на крепостта през епохата на ранното средновековие и през османския период. Прави впечатление, че в наши дни крепостният хълм е напълно запустял, а издигащите се над нивото на терена стени, консервирани и частично надградени във връзка с тържествата около 1300-годишнината на българската държава през 1981 г., са в окаяно състояние и постепенно се разрушават /Обр. 3/.

---

³ **Аспарухов, М.** Хронологическа и етническа топографска характеристика на Калето край град Никопол. – Известия на музеите в Северозападна България. Т. 24. Враца, 1996, 43-71; **Аспарухов, М.** Археологически приноси към историята на средновековния Никопол. Ч. I (Библиотека Български северозапад към „Известия на музеите в Северозападна България“, 13). Враца, 1997, 5-58; История на град Никопол..., 59-61.

Обр. 3. Изглед от вътрешността на Калето: коне на местните жители необезпокоявано пасат сред бурно избуялите бурени

Малката кръстополна църква „Св. св. Петър и Павел“, един от най-забележителните образци на църковната архитектура по българските земи през XIII-XIV в. /Обр. 4/, е разположена в ниската част на града, край р. Сазлъдере (източно от крепостния хълм).⁴ Макар и в относително добро състояние след извършените в миналото от филиала на НИПК във Велико Търново консервационни и укрепителни работи, храмът пустее и е недостъпен за посещение. Вътрешното му пространство лесно би могло да бъде пригодно за експониране на археологически паметници, икони и др. За съжаление, около църквата не са извършвани археологически разкопки. Едни бъдещи проучвания биха могли да изяснят дали църквата е била част от манастирски комплекс.

---

⁴ **Аспарухов, М.** Археологически приноси..., 59-67; История на град Никопол..., с. 62.

Обр. 4. Църквата “Св. св. Петър и Павел”

Скалната църква “Св. Стефан” се намира на 1.5 км. източно от гр. Никопол край р. Дунав /Обр. 5/. Хронологията на този паметник, интерпретиран като част от скален манастирски комплекс, си остава неясна, като някои изследователи я отнасят към епохата на Първата българска държава, а други – към XIII-XIV в.⁵ Особен интерес представляват многобройните средновековни графити по стените на църквата. Макар и частично проучвани в миналото⁶, те би трябвало да бъдат заснети наново със съвременни технически средства, което ще направи възможно пълното и качествено им публикуване. Това начинание не бива да се отлага, тъй като неудържимата ерозия на

---

⁵ Аспарухов, М. Археологически приноси..., 68-70; История на град Никопол..., 62-63.

⁶ Аспарухов, М. Скалната църква „Св. Стефан” край Никопол и графитите в нея. – Известия на музеите в Северозападна България. Т. 7. Враца, 1982, 28-45; Аспарухов, М. Археологически приноси..., 123-133 (с допълнителна литература).

стръмната скална стена, в която е издълбана църквата, поставя под въпрос нейното съществуване в обозримото бъдеще.

Обр. 5. Скалната църква “Св. Стефан” източно от Никопол край брега на р. Дунав

Изложеното дотук ни позволява да твърдим, че в Никопол са налице много добри обективни предпоставки за развитие на културно-исторически (включително и трансграничен) туризъм, а потенциалът за разгръщане на бъдещи мащабни археологически проучвания в рамките на града е твърде голям, за да бъде пренебрегнат единствено поради липсата на воля и средства за това в настоящия момент. Поредно свидетелство за това са откритите напоследък при разрушаването на стара баня на ул. „Васил Левски” (близо до х-л „Голд”) следи от градежи, които без съмнение изискват провеждането на спешни археологически разкопки /Обр. 6/.

Обр. 6. Късноантични стени, открити при разрушаването на старата баня на ул. „Васил Левски”

Краткият обзор на обектите, посетени по време на теренното проучване в гр. Никопол и неговите околности, налага извода, че е крайно време местните власти в лицето на кмета и Общинския съвет да вземат мерки по опазването и пълноценното експониране на богатото културно-историческо наследство в този район. Важна стъпка към реализирането на тази задача може да стане реорганизирането на съществуващата скромна музейна сбирка с неуреден статут и непостоянно работно време в истински местен исторически музей под методическото ръководство на РИМ – гр. Плевен. Наличието на местни музейни специалисти и екскурзоводи, както и на една съвременна музейна сбирка, разкриваща пълноценно археологическите находки, открити в града и неговите околности, е задължително условие за всяка следваща стъпка към преодоляване на онова тъжно безразличие, с което в наши дни е белязано отношението към историческото наследство на гр. Никопол.

ISSN 1314-2755